

ISBN: 978-9941-27-188-5

შესავალი

ბავშვობიდან მაინტერესებდა და ანდამატივით მიზიდავდა ჩემი სოფლის ახლო-მახლო ტყეებსა და მთაგორებზე გაბნეული ქვითკირის ნასახლარების ხილვა, ზოგიერთ ნასახლარზე უკვე მრავალსაუკუნოვანი მუხისა და ბებერი წიფლის ხეები იწონებენ თავს. მუდამ მაღელვებდა იმ ციხეთა ნანგრევების ბედიც, რომლებიც ამ პატარა მაჭახელას ხეობაში ნაწვიმარზე ამოსული სოკოებივით იყო მიმოფანტული. მე-9 კლასში ვიყავი, როდესაც გადავწყვიტე გამეთხარა მდინარე ჭოროხისა და მდინარე მაჭახელას შესართავთან, მაჭახლის ხეობის დასაწყისში დაახლოებით 200 მეტრის სიმაღლეზე მდებარე გვარის ციხის ტერიტორია.

1956 წელს სკოლიდან მომავალი შემთხვევით შევხდი ერთ ახალგაზრდა კაცს, რომელიც პროფესორი იური სიხარულიძე აღმოჩნდა. ჩემს თანაკლასელებს მისთვის ეამზნათ ჩემი განზრახვის შესახებ. ბატონმა იურიმ მოიწონა ჩემი განზრახვა და მირჩია საშუალო განათლების მიღების შემდეგ უმაღლეს სასწავლებელში გამეგრძელებინა სწავლა ისტორიის ფაკულტეტზე და სპეციალური ცოდნით აღჭურვილს მასთან ერთად მეწარმოებინა ისტორიული ძეგლების გათხრების და შესწავლის სამუშაოები. ჩვენ შევთანხმდით, რომ ამ ეტაპზე ჩემს თანაკლასელებთან და სტუდენტებთან ერთად დაგვეწყო გვარის ციხის გათხრებისათვის საჭირო მოსამზადებელი სამუშაოები, მაგრამ ჩანაფიქრის სისრულეში მოყვანა არ მოხერხდა, რადგან ზამთარმა მოგვისწრო. მე შვიდი კილომეტრის მანძილზე თოვლში სიარული ვეღარ შევძელი და სკოლაში სიარულს თავი გავანებე. მამაჩემი მეორე მსოფლიო ომში იყო დაღუპული და სამი არასრულწლოვანი შვილის ამარა დარჩენილ დედას აწვა მხრებზე ოჯახის რჩენის მთელი სიმძიმე. ჩემი ოცნება სწავლის გაგრძელებაზე ოცნებად დარჩა. ომის წლებში დედის მხრიდან ბაბუა და ბიძები რომ არ ამოგვდგომოდნენ მხარში, ალბათ მთელი ოჯახი შიმშილით დავიხოცებოდით.

ჩემი პირველი პროფესია ავტომძღოლობა გახლდათ, რამდენიმე წლის შემდეგ კი დავამთავრე სოფელ ურეხის მუშა-ახალგაზრდობის

სკოლა, რის შემდეგაც სწავლა თბილისში გავაგრძელე და 1968 წარჩინებით დავასრულე საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს საშუალო მეთაურთა კურსები და დავიწყე მუშაობა ხელვაჩაურის რაიონში უზნის ინსპექტორად, სადაც ვიმუშავე 25 წლის განმავლობაში.

1991 წელს გავედი პენსიაში. მთელი ამ წლების განმავლობაში არ გამწვანებია ინტერესი ჩემი სიყმაწვილის დროინდელი გატაცების - ისტორიული ძეგლების კვლევა-ძიების მიმართ. ამას დაემატა ჩემი საგვარეულოს წარმომავლობის ღრმად და საფუძვლიანად შესწავლის წყურვილი და გაუწელებელი სურვილი.

თუ როგორ შევძლებდი მკითხველამდე ჩემი სათქმელისა და ნაფიქრ-ნააზრების მიტანა, რომელსაც რამდენიმე ათეული წელი და არაერთი უძილო ღამე შევწირე, ამისი განსჯა თავად მკითხველისთვის მიმინდვია.

დავით ძნელაძე სოფ. სინდიეთი
ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი

მაჭახლის ხეობის მცხოვრებლთა აღმოჩენა

მაჭახლის ხეობაში მცხოვრებლთა აღმოჩენის ორი ვერსია არსებობს. ერთი ვერსიით თურმე მესხები და შავშები ზღვისპირეთიდან ჭოროხის ხეობაში მოგზაურობდნენ. მოგზაურებს მდინარე ჭოროხისა და მდინარე მაჭახელას შესართავთან ანკარა წყლის ნაპირზე შესვენება და სადილობა გადაუწყვეტიათ. სადილობისას შეუნიშნავთ, რომ წყალს ნაფოტი ჩამოჰქონდა. მოგზაურები დარწმუნებულან, რომ მდინარე მაჭახლის ხეობაში მოსახლეობა არსებობდა. ამიტომ, მათ გადაუწყვეტიათ მესხეთ-შავშეთში ამ ხეობით წასულიყვნენ, რადგანაც სხვა გზა არ არსებობდა. ისინი მდინარის სანაპიროს აჰყვნენ ზევით, მიაღწიეს კარჩხალის მთის ძირს, სადაც აღმოჩენილა სოფელი ეფვრათი, რომელიც პირველი სოფელი იყო მაჭახლის ხეობაში. მასში მოსახლეობა კარჩხალის მთის გადაღმიდან შავშეთ-მესხეთსა და

კლარჯეთიდან ყოფილა ჩამოსახლებულია¹. (ოსმან ქავთარაძის ნაამბობიდან 2002 წლის 13 ნოემბერი).

XI საუკუნეში მდ. მაჭახელა და მდ. ჭოროხი სოფ. მაჭახლისპირის დასახლების სოფლის ბოლოში მიედინებოდა. მიწისძვრებისა და ზვავების შედეგად მდინარეს კალაპოტი შეუცვლია და მის ადგილას მინდორი წარმოქმნილა. სწორედ ამ მინდორზე დასახლებულან ზაქარაძეები².

შავშეთში, იმერხევის სოფ. გზათაში ზაქარაძეების 40 კომლია. ზოგი ამ სოფელს ზაქარაძეებს უწოდებს³. მაჭახელაში გვხვდება გვარები, რომელიც შავშეთში, მესხეთსა და კლარჯეთში არსებული გვარების იდენტურია. მაგალითად, - მესხეთში ჯიგანაძეები-ქემალოღლები, კლარჯეთში - აბაშიძეები-წითოღლები, შავშეთში - კოსოლიძეები, გამიშიძეები-გამიშოღლები, იმერხევის სოფ. ჩხაკათხევიდან - მეგრელიძეები, რომლის ერთი შტო დღეს შერიფაძე-დელიკუტოღლებად იწერება; ჩხაკათხევიდან ჩამოსახლებულებს ზედმეტ სახელად ჩხაკაიებს უწოდებდნენ; გუნდარეთიდან - გუნდარიძეები-ჯეზილოღლები, დღეს ისინი ქონდარიძეები არიან.

მაჭახელაში ძველთაძველი გვარები და ამ გვარების შესაბამისი სოფლებიც არსებობს. კოპლაძეები, კეჟერაძეები, მაჭახელიძეები და მრავალი სხვა გვარის მატარებლები ახლა გალში, ზუგდიდში და თურქეთის რესპუბლიკაში ცხოვრობენ⁴. მაჰმადიანობის გავრცელების გამო მაჭახლიდან წასული ძნელაძეები იმერეთსა და ქართლ-კახეთშიც ჩასახლებულან⁵.

მაჭახელი XI-XII საუკუნეებიდან დამოუკიდებელი ყოფილა და გურიის ბოლოდან ცალკე პოლიტიკურ ადმინისტრაციულ ერთეულს ქმნიდა. გვარებიდან წარმოიშვა სოფლის სახელები, რომელ სოფლებსაც გვარების სახელი ჰქვია ე.ი. ეს გვარები ადგილობრივ ძველთაძველ გვარებს წარმოადგენენ. მაგ: გორაძე-გორიეთი; ქავთარაძე-ქავთარეთი; ფუთკარაძე-საფუთკრეთი; ძნელაძე-ძნელიეთი; ფერსელიძე-ფერსელეთი და სხვა მრავალი.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი გურიის ქართულენოვან წარმოქმნას VII-VIII საუკუნეებში ვარაუდობს, ხოლო მის ცალკეულ პოლიტიკურ

ერთეულად წარმოქმნას XV საუკუნის 70-იან წლებს უკავშირებენ. ზოგიერთი სხვა მკვლევარი მიუთითებს, რომ გურია ცალკე ერთეულად XIII საუკუნეში გამოყოფილა. ამიტომ გაუგებარი რჩება პროფ. ი. სიხარულიძის გამოთქმა - „ჭოროხი გურიის ბუნებრივი საზღვარი იყო სამხრეთით და არა პოლიტიკური“. მით უმეტეს, თვით ი. სიხარულიძე მიიჩნევს, რომ გურია ოდიშის სამთავროს XIII საუკუნეში გამოეყო. ასევე მიიჩნევს ო. სოსელიაც, თუმცა ეს აზრი მცდარი უნდა იყოს.

მაჭახლის ხეობაში, სოფ. ეფრატში, თამარ მეფემ ეკლესია სწორედ იმ ადგილას ააშენა, სადაც ადრე ძველი ეკლესია იდგა. ეკლესიის აშენების შემდეგ იმატა ხის ნაგებობათა მშენებლობამ, სწორედ ამიტომაც ჩამოიტანა მდინარე მაჭახელამ ხის ნაფოტი. ეს შენიშნეს სოფელ მაჭახლისპირის მცხოვრებ ზაქარაძეებმა, რომლებიც მდინარის კალაპოტს ზემოთ აჰყენ და სოფელ ეფრატში აღმოაჩინეს ეკლესია და ციხე. თურმე იქ მყოფებს შეეკითხნენ, იმ ადგილას ეკლესია როგორ ააშენეს. „იმფრათ“ - უპასუხიათ მათ. (სიტყვა „იმფრათ“⁶ დღესაც იხმარება და ის „როგორღაც“, „ძლივძლივობით“ ნიშნავს). ადრე ამ ადგილს ერქვა იმფრატი, რომელიც სიტყვა „იმფრათიდან“ იქნა წარმოქმნილი სოფლის სახელი ეფრატი. რაც შეეხება ზაქარაძეების მიერ ეფრატის აღმოჩენას, შეუძლებელია. ზაქარაძეები XI საუკუნემდე მაჭახლის ხეობაში არ ცხოვრობდნენ, მაგრამ ისინი ეფრატის აღმოჩენას მაინც იბრალებენ⁷. ზაქარაძეები მაჭახლის ხეობაში XI საუკუნის შემდეგ, ჩასახლდნენ, როცა კაპანი სოფ. მაჭახლისპირი მიწისძვრების შედეგად მოზვავდა, მდინარე ჭოროხი⁸ გაღმით სოფ. მირვეთისკენ გადააგდო და მდინარის კალაპოტზე მინდორი წარმოიქმნა. სწორედ ამის შემდეგ დასახლდნენ იქ ზაქარაძეები⁹.

ჩვენ გვაქვს დოკუმენტალური მონაცემები, რომ I საუკუნის 66 წელს ბიზანტიელებმა ომით მიაღწიეს ეფრატსა და მოხეს⁹.

IX საუკუნეში საქართველოს ცენტრი იყო არტაანი. სწორედ ამ დროს დაწყებულია გზების და ხიდების შეკეთებები, ასევე ახალი ხიდების მშენებლობები¹⁰.

გვაქვს მონაცემები ისტორიიდან, რომ IX საუკუნეში, როცა არტაანი საქართველოს ცენტრი იყო¹⁰, შავი ზღვისპირეთიდან შავშეთ-მესხეთის გზების შეკეთებები მიმდინარეობდა. აღნიშნული საქარავნო-სახმელეთო გზა გადიოდა მაჭახლის გავლით, ხოლო სამდინარო - ჭოროხით¹¹. ყოველივე ეს მიგვითითებს იმაზე, რომ დღევანდელი სოფ. ეფრატი ზაქარაძეების აღმოჩენილი არ არის. ეფრატი და მაჭახლის ხეობა მანამდე იყო ისტორიაში ცნობილი¹².

სოფელი ეფრატი, რომელიც პირველი სოფელია მაჭახელში, დასახლებულია კარჩხალის მთის გადაღმიდან, ძირითადად შავშეთიდან და მისი მიმდებარე კუთხეებიდან გადმოსული მოსახლეობით. ეს ასახულია ტოპონიმიკაშიც. შავშეთში არის მთავარანგელოზი და ადგილი ბალვანა, რომელიც აგრეთვე მაჭახლის ხეობის შესასვლელ, სოფელ სინდიეთში მდებარეობს¹¹. აქ დღესაც არსებობს გვარები, რომლებიც შავშეთში, მესხეთში და კლარჯეთში გვხვდება. მაგალითად: კლარჯეთში - აბაშიძეები, მესხეთში - ჯიგანაძეები, შავშეთში - კოსოლიძეები, გამიშიძეები, ქონდარიძეები; სოფელ ჩხაკათხევში¹² - შერიფაძეები, იგივე ჩხაკაბი-დელიკუტოლლები. სავარაუდოდ VII საუკუნიდან არსებობს შემდეგი გვარები: სოფელ ქავთარეთში - ქავთარაძეები, სოფელ ძნელიეთში - ძნელაძეები, სოფელ გვიანეთში - გვიანიძეები, სოფელ საფუტკრეთში - ფუტკარაძეები, სოფელ გორგაძეთში - გორგაძეები და ა.შ.¹³ ეს ქვესოფლები გურიაში და საქართველოს სხვა კუთხეებში არ გვხვდება¹⁴.

ისტორიიდან ცნობილია, რომ გურიაში ცხოვრობდნენ ზანური ტომები, რომლებიც ირანელებმა VII-VIII საუკუნეებში მთლიანად გაანადგურეს¹⁵.

გურიაში ზანური ტომების განადგურების შემდეგ VII-VIII საუკუნეებიდან იწყება ქართლიდან ქართველების ჩამოსახლება გურიაში¹⁶. ი. სიხარულიძე აჭარისწყლის თემის (ხელვაჩაურის რ-ის), აჭარისწყლის ზემო ხეობას აჭარად თვლის, ხოლო აღნიშნული თემის ქვემო ხეობას, აჭარის ზღვისპირეთს ქვემო გურიად მიიჩნევს¹⁷. აკად. ივ. ჯავახიშვილის, ს. ყაუხჩიშვილის, გ. მელიქიშვილის, ს. ჯანაშიასა

და სხვა გამოჩენილ ისტორიკოსთა ფუძემდებლურ შრომებში არსად არაა მითითებული ქვემო გურიის არსებობა¹⁸. დ.წერეთელი წერს, რომ მაჭახლები სუფთა გურულები არიან, ვიღაცამ შეიყვანა შეცდომაში, მაჭახლის ხეობას მესხეთი ესაზღვრება მაჭახლის ხეობის დასაწყისში და მერე მოდის აჭარისწყლის ხეობა აღმოსავლეთით კი შავშეთი, როგორც ზემოთ ავღნიშნეთ მაჭახლები არიან შავშეთ, მესხეთ, კლარჯეთიდან რასაც მათი სიახლოვე განაპირობებს კიდევ.

აქ მოყვანილი ფაქტებიდან გამომდინარე, მაჭახლის მცხოვრებლების გურულობა გამორიცხულია. პირიქით, აჭარა-მაჭახლიდან მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი ძალდატანებითი გამაჰმადიანების გამო გადასულან გურიაში, იმერეთში, ქართლში, კახეთში და სხვაგან¹⁹. ამიტომ გვარები: ძნელაძეები, კლდიაშვილები, ქავთარაძეები, ალაჯანაშვილები, მაჭახელიძეები და სხვა მრავალი გვხვდება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში²⁰.

მაჭახლის ხეობის ღახასიათება

მაჭახლის ხეობა მდინარეების - აჭარისწყალსა და ჭოროხს შორის მდებარეობს. ის უახლეს ისტორიაში მიჭიხინადაა ცნობილი. ჩემი აზრით, მიჭიხინი, სიტყვა მიხინჭიდან არის წარმოშობილი (მაგ. ადიდებულმა წყალმა ხიდზე მიაყარ-მიახინჭა ხეები, ხის ტოტები და სხვა; მიხინჭიდან წარმოიქმნა ხევის სახელი მიჭიხიანი, როგორც გაჩხერიდან - საჩხერეს სახელწოდება). მაჭახლის ხეობაში ჩამოდის მდინარე მაჭახელა, რომელსაც სათავე შავშეთ-არსიანის და კარჩხალის მთებში უდევს. იგი სათავეში თითებივით არის დატოტილი და ქმნის ხელის - მაჯის შეხედულებას. მაჭახლის ხეობა მდინარის სახელს ატარებს. მასზე აშენებულია ელექტროჰესი. მდინარე მაჭახელა ჭოროხის მარჯვენა შენაკადია. 1590 წელს, თურქების ბატონობის დროს, მდინარე მაჭახელა „ბაჯალად“ იყო წოდებული. შემდეგ მას დაუბრუნდა თავისი სახელი. მას საქართველოს ტერიტორიაზე სამი შენაკადი აქვს: დევაურა - სოფელ ქედქედში, სკურდიდის წყალი -

სოფელ აჭარისადმართში, ჩხერის წყალი – სოფელ ზედა ჩხუტუნეთში და მრავალი პატარა ღელე²¹. ჩხუტუნეთის ანუ მაჭახელის ხეობა შავშეთიდან გამოყოფილია კარჩხალის მთით. ზღვის დონიდან მისი სიმაღლე 3.438 მეტრია, თოვლის საფარი 3 მეტრს აღწევს. მდინარე მაჭახელას სიგრძეა 115 კმ. აქედან 21 კმ ჩვენი ქვეყნის ფარგლებშია, 94 კილომეტრი კი – თურქეთის რესპუბლიკაში. მაჭახლის ხეობა მაღალ მთაგორიანია. მისი ფართობი შეადგენს 3.100 ჰექტარს, აქედან 1.100 ჰექტარი ჩვენი ქვეყნის ფარგლებშია, ხოლო 2000 ჰა თურქეთის რესპუბლიკაში. კარჩხალის მთაში ზამთარში ატმოსფერული ტემპერატურა – 30 გრადუს ცელსიუსს აღწევს²².

მაჭახლის ხეობა გამოირჩევა მცენარეთა მრავალსახეობით. გვხვდება როგორც ფოთლოვანი, ისე წიწვოვანი ტყეები²³. მაჭახლის მთები მისვლა-მოსვლის სიძნელეებს ქმნის. ამბობდნენ, გაჭირვების ჟამს ქართველი მეფეები აქ აფარებდნენ თავსო. 1878 წელს მაჭახლიდან წაღებულ იქნა ოთხი ქვა-ხატი, რომელზეც ქართველი მეფეები იყო გამოსახული²⁴.

მაჭახელა მდიდარია თავისი ისტორიული ძეგლებით, როგორებიცაა ჩხავნარი, გვარა და ეფრატი (ეს უკანასკნელი თამარ მეფის ხაზინადაც იყო ცნობილი), აგრეთვე ეკლესიებით, საქარავნო გზებით, უამრავი მარნითა და ჭურით (რომელიც ყველა ეზოში იყო). ეფრატის ეკლესიას თამარ მეფის ეკლესიასაც უწოდებდნენ. მაჭახელაში კარგად იყო განვითარებული ხელოვნება, სოფლის მეურნეობა და შინა მრეწველობა. ქვითკირის ფუძეზე შენდებოდა ორსართულიანი სახლები სასტუმრო ოთახებით და რაც ყველაზე მთავარია, სავარაუდოდ, მე-17 საუკუნეში მაჭახელაში გამოგონილ იქნა კაჟიანი თოფი „მაჭახელა“ ძნელადმისა და ქვეთარამის მიერ.

თავბრუდამხვევი სილამაზისა და სხვა ღირშესანიშნაობის გამო მაჭახელას ხეობა დღესაც იზიდავს ტურისტებს, ჟურნალისტებსა და მკვლევარ-მოგზაურებს, როგორც ჩვენი ქვეყნიდან, ისე მის ფარგლებს გარედანაც²⁵.დ.ძ.

მოგონებები ძნელაქმთა საგზარეულოს ისტორიიდან

ამასთან მეტად საინტერესოა დავით ძნელაძის მოგონებანი თოფ „მაჭახელას“ ისტორიის შექმნასთან დაკავშირებით.

– მე, როგორც ხალხური გადმოცემიდან ვიცი, თოფი „მაჭახელა“ სალიხ ძნელაძემ და ქავთარაძემ გამოიგონეს. სალიხს ამის გამო ოსტატი (უსტა) სალიხი შეარქვეს. არის მეორე თქმულებაც: სალიხმა თოფი გამოიგონა, ქავთარაძემ კი დენთი. მათ რომ თოფების გამოგონებაში საერთო ჰქონდათ, ამის შესახებ შემდეგში დავრწმუნდებით.

თოფის „მაჭახელას“ გამოგონებიდან ერთი წლის შემდეგ უცოლშვილო სალიხი სოფლიდან უგზო-უკვლოდ გამქალა. ამიტომაც თოფ „მაჭახელას“ გამოგონების შესახებ ჯერჯერობით, წერილობითი არაფერი მოგვეპოვება, თუმცა თოფ „მაჭახელას“ გამოგონების მითვისება, მიუხედავად ბევრი მცდელობისა, ვერავინ შესძლო. სალიხის შესახებ ვიცი, რომ მისი შვილიშვილები: ყადირი, ალი, აიშე, გულფერი და ჰევა ხატიჯე ბებიაშვიტის გამოვლით წამოიყვანა და თავის ახლოს ნათესავებთან წითოლლი თუ ჭითოლლი აბაშიძესთან დააბინავა, სიკაღეთში, შემდეგ კი იქედან მამა-პაპურ ნასახლარზე სოფ. ძნელიეთში მიუყვანია ობოლი ბავშვები. სალიხისა და მისი შვილის ხასანის შესახებ სიტყვა არ დასცდენიათ, ეს საიდუმლოება საფლავში ჩაუტანიათ. მამა-პაპისეული ხელობა ყადირს გაუგრძელებია, რის გამოც ყადირ ძნელაძისთვისაც უსტა ყადირი შეურქმევიათ. იგი როგორც ცეცხლსასროლ, ასევე სასოფლო-სამეურნეო იარაღებსაც აკეთებდა, მაგრამ მას 1937 წელს ხელისუფლებამ ცეცხლსასროლი იარაღების კეთება აუკრძალა. მის მიერ გაკეთებული იარაღები და ხალხის მიერ მოტანილი ცეცხლსასროლი იარაღები, ხელისუფლების წარმომადგენლობის მისვლამდე, ყადირის შვილებს ხუსეინსა და ასლანს ქსოვილის ნაჭერში შეუხვევიათ და ცოცხათში, კლდის მღაროში გადაუმალათ. შემდეგ ორივე მამა მეორე მსოფლიო ომში გაუწვევიათ. ხუსეინი ომში

დალუპულა, ხოლო ასლანი რამდენიმე წლის შემდეგ თითების მოყინვის გამო სამხედრო სამსახურიდან დაუთხოვიათ. ომიდან დაბრუნებულ ასლანს გადამალული თოფები ადგილზე აღარ დახვდა, – ვიღაცას მოუპარავს. მას ერთ-ერთი მეზობლის ოჯახის წევრზე მიუტანია ეჭვი, იმის გამო, რომ აღნიშნულ ოჯახში დროგამოშვებით სხვადასხვა ცეცხლსასროლი იარაღები ჩნდებოდა. მაგრამ მტკიცებულების გარეშე, მარტო ეჭვით, მან ვერაფერი თქვა, თუმცა ეჭვი საფუძველს არ იყო მოკლებული.

ყადირ უსტას თავისი ხელობის წყალობით შეძლებული ოჯახი და უამრავი სურსათ-სანოვაგე ჰქონდა. ყადირ ძნელაძე ყოველთვის აყენებდა ღვინოს. ამბობდნენ, მას ძმარის სახელით ასმევდა ხალხს, როცა წვეულება ან ნადი ჰქონდათ (ძმარის სახელით იმიტომ ასმევდა, რომ მუსლიმან კაცს ღვინის დაღვევა ეკრძალებოდა, ცოდვად იყო მიჩნეული).

მკედლობა და იარაღების დამზადების ხელოსნობა ძნელაძეთა დღევანდელ ქავთარაძეებს საუკუნეებია მოჰყვება. სალიხ ძნელაძისა და ქავთარაძისაგან თოფების დამზადება უსწავლიათ, როგორც მეზობლებს, ისე სხვა სოფლელებსაც. მათ დღესაც გააჩნიათ სამკედლო. ასლან ძნელაძე, – თოფის დაზგისა და იარაღების ბოლო ოსტატი – 2004 წელს გარდაიცვალა. გვარში თოფის გამკეთებელი არავინ დარჩა, ხოლო მკედლობას მისი შვილი რევაზი და შვილიშვილი ჯაბა ძნელაძე დღესაც აგრძელებს.

რაც შეეხება ქავთარაძეების შტოს, რომელსაც ტელევიზიით დღესაც უჩვენებენ, ისინი თავად ქავთარაძეთა კარის მსახურნი იყვნენ, რომლებსაც ქავთარაძეებმა თავისი გვარი მისცეს. სალიხის გაუჩინარების შემდეგ კი თოფ „მაჭახელას“ უდიდესი მოხელის სახელი პირველ ქავთარაძემ დაიმკვიდრა, რომელიც სალიხ ძნელაძის მიერ თოფის გამოგონების ერთ-ერთი თანამონაწილე იყო.

1963 წელს ასლან ძნელაძე ახალი სახლის ასაშენებლად მამაპაპურ ნასახლარს ტრაქტორით ასწორებდა. ტრაქტორს ადამიანის ძელები და ორი თოფის სახვეწი ე.წ. ჩარხიც ამოუგდია მიწიდან. ასლანის თქმით, უწინ აქ სერდალ ძნელაძე ცხოვრობდა, რომელიც 40

კაცის მკვლელი ყოფილა. ამისათვის თურქებს მისთვის ყირხ სერდალი ანუ „ორმოციანი“ შეურქმევიათ. რაც შეეხება თოფის სახვეწ ჩარხს, ის ჩვენი წინაპრების გამოგონილია²⁶.

პოპა კახიძის ნაამბობი

უსტა სალიხი გამიგონია, მაგრამ არ ვიცი ვინ იყო, მგონი ზედა ჩხუტუნეთელი იყო, ვიცი ის, რომ მის შთამომავალს ყადირ უსტას ეძახდნენ, ისინი რკინის მჭედლები იყვნენ. მისი შვილი ასლანი თოფის ლულას აკეთებდა. ყადირ უსტა იყო ასლანის მამა, ამიტომ მათ უსტას ანუ ოსტატებს უწოდებდნენ. ზედა ჩხუტუნეთში ისინი ძველი მაცხოვრებლები იყვნენ, მათ გვარი არ შეუცვლიათ, ისინი ძველ გვარს – ძნელაძეს ატარებენ. მაჭახელაში, როგორც ვიცი, თოფი 1700 წელს გამოუგონიათ. გამომგონებლად ძნელაძეს ასახელებდნენ, ახლა კი ხან ემრეფ უსტა ნაგერვაძე-კავეჯოღლის, ხან კი ქავთარაძეს ამბობენ. ვერ მიხვდი, სინამდვილეში ვინაა თოფ „მაჭახელას“ გამომგონებელი, თუმცა ასლან ძნელაძეს დღესაც აქვს თოფის გასაკეთებელი ჩარხ-დაზგა. მგონი, ძნელაძეების გამოგონილია. მას ხომ ტყუილად არ მიაწერდნენ თოფ „მაჭახელას“ გამომგონებას²⁷.

ისმაილ ბასილაძის ნაამბობი

„მაჭახელა“ თოფის შესახებ მე წინაპრებისაგან გამიგონია, რომ ის ძნელაძეებისა და ქავთარაძეების მიერაა გამოგონილი. მათი სახელები არ ვიცი, ისინი დღევანდელი ძნელაძეებისა და ქავთარაძეების წინაპრები იყვნენ. ისინი ძველთაძველი მაჭახლელები არიან²⁸.

იუსუფ კახიძის ნაამბობი

უსტა სალიხი გამიგონია, მაგრამ ვინ იყო არ ვიცი, მხოლოდ ვიცი ის, რომ ხრახნიან თოფებს ყადირ უსტა ძნელაძე აკეთებდა, მას თურქული გვარი არ ჰქონია. უსტას იმიტომ ემახდნენ, რომ იგი მჭედელი იყო, გარდა თოფებისა, აკეთებდა წალდებს, ნაჯახებს, ნამგლებს და სხვა სასოფლო-სამეურნეო იარაღს. ძნელაძეები ცხოვრობდნენ სოფელ ზედა ჩხუტუნეთში და ცხადიეთში. რაც შეეხება ყადირ უსტას, ის ძლიერი და შეძლებული კაცი ყოფილა და ის მხოლოდ და მხოლოდ მჭედლობით იყო დაკავებული, ამიტომ ეკონომიურად შეძლებულად ცხოვრობდა. როცა ვინმე პირუტყვს დაკლავდა, ის ძროხას შუაზე გაჭრიდა, იყიდდა და სახლში წაიღებდა. უყვარდა ქეიფი, ჭამა-სმა. ის არასდროს ბაღჩაში და ყანაში სამუშაოდ არ ჩავიდოდა, მხოლოდ მჭედლობას მისდევდა²⁹.

ასლან ძნელაძის ნაამბობი

ასლან ძნელაძე

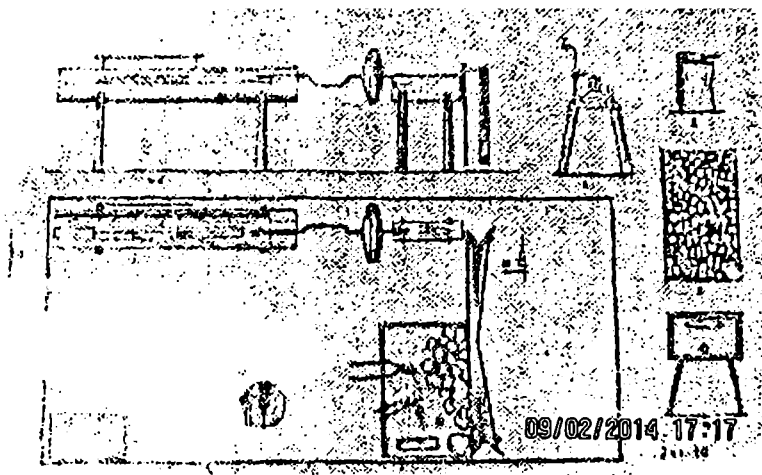
მამაჩემის, ყადირ ძნელაძის გარდაცვალების შემდეგ მე გაავარძელე მკედლობა. მამაჩემმა მასწავლა თოფ „მაჭახელას“ გაკეთება. პაპა სალიხმა და მისმა მეგობარმა ქავთარაძემ გამოიგონეს თოფი „მაჭახელა“, მას კაჟიან თოფს ეძახდნენ, რადგანაც ჩახმაზი ჩამოჰკრავდა კაჟს და აფეთქებდა დენტოს. ზოგი ამბობდა, სალიხ ძნელაძემ თოფი გამოიგონა და ქავთარაძემ დენტითო. მათი გამოგონილი თოფები სხვადასხვა დასახელების იყო: ნალფარა, ფილინთა და საჩიტე, პაპაჩემი თოფის გამოგონებიდან ერთი წლის შემდეგ უგზო-უკვლოდ დაკარგულა, დედ-მამას და ნათესაობას მოკლული ეგონათ. თანდათან სალიხი მივიწყებას ეძლეოდა მომავალ თაობაში, მაგრამ უეცრად დარხეულა ამბავი, რომ სალიხის მეუღლე ხატიჯეს სალიხის შვილის ხასანის ობლად დარჩენილი შვილები: მამაჩემი ყადირი, ბიძა ალი და მამიდები სიკაღეთში კლარჯეთიდან გადმოსახლებულ წითოღლი-აბაშიძესთან შავშეთის გადმოვლით მიუყვანია. აბაშიძეები დიდი ბებია ხატიჯეს ახლო ნათესავები იყვნენ. შემდეგ გამოსულან. მამაპაპისეულ სოფელ ზედა ჩხუტუნეთში, სოფელ ძნელიეთში. მამაჩემს გაუკეთებია თოფის საკეთებელი დაზგა, მას თოფის სახვეწ ჩარხს ვეძახდით. მან გაავარძელა მამის და ბაბუას ხელობა – მკედლობა. იგი კარგ თოფებს და სასოფლო-სამეურნეო იარაღებს აკეთებდა, მან ამ საქმით გაითქვა სახელი, მაგრამ 1937 წელს ხელისუფლებამ სასტიკად აუკრძალა მკედლობა.

მე კოლმეურნეობაში მკედელი ვიყავი, ვაკეთებდი სასოფლო-სამეურნეო იარაღებს, თოხებს, ჯილდის რკინას (ჯილდა არის სახნისი, რკინა კი სახნისის პირი) და სხვა. სამეურნეო იარაღებთან შედარებით, უფრო რთული დასამზადებელი იყო სახნისის რკინა ანუ პირი. ხელისუფლებამ დამავალა გამეკეთებინა თოფის სახვეწი დაზგა-ჩარხი. მე და ჩემთან კოლმეურნეობის მიერ დამხმარედ მომაგრებულმა რეკებ ნაგერვადემ ერთად შევაკეთეთ მამაჩემის გაკეთებული დაზგა, რომელიც დღეს აჭარის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში ინახება. კიდევ დამავალეს გამეკეთებინა დაზგის ესკიზი, რომელიც დღეს მაჭახლის ეთნოგრაფიულ მუზეუმის ექსპონატია.

გულნატკენი ვარ იმ მწერლების და ჟურნალისტების, რომლების კოლმეურნეობის გამგეობის მიერ დამხმარედ მომაგრებულ რეჟებ ნაგერვამეს კაჟიანი თოფის მაჭახელას გამომგონებლის შთამომავალზე წინ მოიხსენიებენ, ასევე იმ ქავთარაძეებს რომლებიც ქავთარაძეების კარზე მსახურობდნენ მათ მიიღეს გვარი ქავთარაძე.

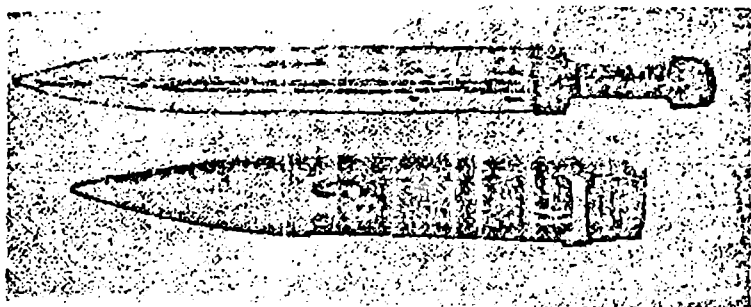
ასლან ძნელაძის სამკედლო

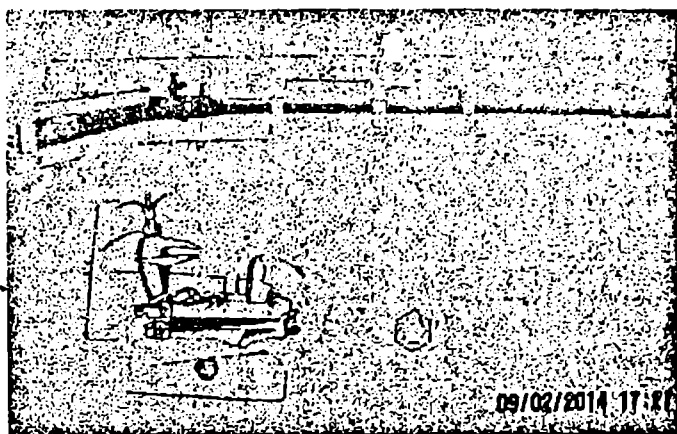
თოფის საკეთებელი დაზგა
 აჭარის სახელმწიფო მუზეუმი ა.ხ.ჯ მიქელაძისა

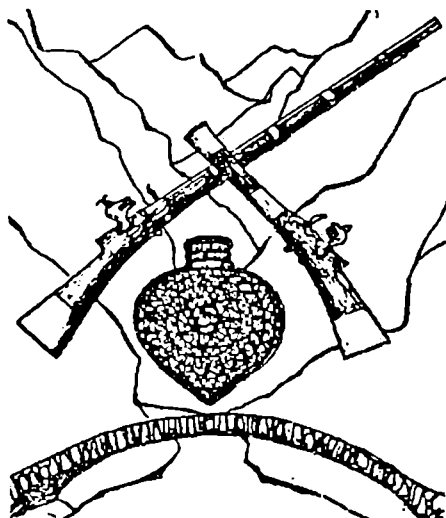
მაჭახელას თოფის გასაკეთებელი ინსტრუმენტები

ფოტო ჯ. მიქელაძისა

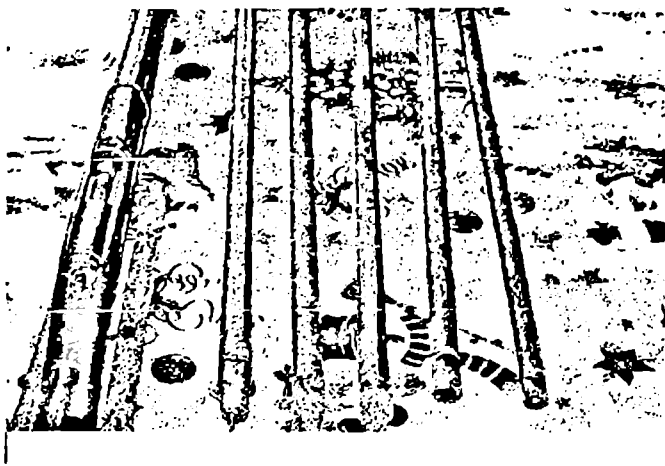

ფოტო ჯ. მიქელაძისა

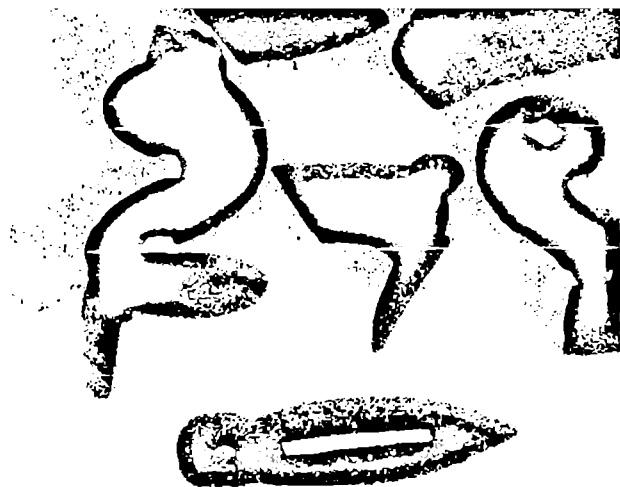
ფოტო ჯ.შიქელაძისა

ქედის რაიონის სოფ.ცხმორისში ბადრი ფუტკარაძის სახლში არსებული თოფისა და ლულის სურათები და კაჟიანი თოფის ნაწილები, კაჟითურთ,ეს თოფი სავარაუდოდ კაჟიანი თოფის მომდევნო გამოშვება,ხოლო ლულები მომდევნო გამოშვების შემდეგია,რომელსაც გააჩნდა სასხლეტი და დამცემი ჩახმახი.

თოფი და ლულეები

კაჟის სამაგრი და კაჟები
ფოტო დავით ძნელაძის

ანტონ კნელაძის ნაამბობი

მამაჩემი მემედ ძნელაძე გვიამბობდა: მის ბაბუას ჰყოლია ძმები სალიხი, დაჭირი და უსუფი. უსუფი სოფლის ბოლოს თამაშის დროს კლდიდან გადავარდნილა და მომკვდარა. სალიხმა გამოიგონა კაჟიანი თოფი: ქავთარამესთან ერთად და ამ თოფს დაარქვეს „მაჭახელა“. სალიხის სახელის უკვდავსაყოფად მემედმა თავის შვილს, ძმის სახელი სალიხი დაარქვა, ხოლო სალიხმა თავის შვილს – მემედი. მემედი მამაჩემი იყო.

ხასან ძნელაძის შვილი ყადირი, ახალგაზრდა ასაკის მიუხედავად, თურმე საკმაოდ კარგად ერკვეოდა მჭედლობაში და იარაღის კეთების საქმიანობაშიც. ყადირმა მალე მჭედლობით გაითქვა სახელი და მასაც ზედმეტ სახელად ყადირ უსტა შეარქვეს. ისეთი კარგი მჭედელი იყო, რომ მას კლიენტები ყოველთვის ჰყავდა. ამას ვერ

იტანდნენ მაჭახელაში სხვა მჭედლები. მას თურმე 1937 წელს საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში აუკრძალეს ყველანაირი ცეცხლსასროლი იარაღის კეთება. შემდეგ იგი აკეთებდა სასოფლო-სამეურნეო იარაღებს. ყადირ უსტას ხელობა გააგრძელა მისმა შვილმა ასლანმა. მას მუზეუმისათვის დაამზადებინეს თოფის სახვეწი ჩარხი-დაზგა, რისი მოწმეც მე თვითონ ვარ. მიუხედავად ამისა, ზოგიერთი წიგნის ავტორები მის დამხმარე რ. ნაგერვამეს პირველად ასახელებენ, რის გამოც გულდაწყვეტილია ასლან ბიძია³¹.

ნიაზ უსუფის-კი ხინაილას ნაამბობი

დღეს ყველა სურს, რომ კაჟიან თოფის „მაჭახელას“ გამომგონებელი თავისი გვარი იყოს. ხან კახიძეები იბრალებენ, ხან ქავთარაძეები, ხან ნაგერვამეები. სინამდვილეში კაჟიანი თოფი „მაჭახელა“ გამოგონილია, ხალხის გადმოცემით, სალიხ ძნელაძის და ქავთარაძის მიერ. არის ასეთი თქმულება, სალიხ ძნელაძემ თოფი გამოიგონა, ქავთარაძემ კი დენთი (ბარუთი). სალიხ ძნელაძის სახელი ხალხში გვევლინება უსტა ანუ ოსტატ სალიხად. სალიხი თოფის გამომგონებიდან მოკლე დროში სოფლიდან გამქრალა. რამდენიმე წლის შემდეგ სალიხ ძნელაძის მეუღლემ ხატიჯე ბეზიამ შავშეთის გადმოვლით თავის ფუძეზე გადმოიყვანა სალიხის ობოლი ბადიშები, ბეზიას ბავშვები ხშირად ეკარგებოდა სახლიდან და ის სულ სოფელში დაეძებდა, ხალხს ეკითხებოდა, ჩემი ბადიშები ანუ შვილისშვილები ხომ არ გინახავთო. რადგანაც ბადიშებს ბეზია ხატიჯე ზრდიდა, ამ ობოლ ბავშვებს ბადიშა ძნელაძეები შეარქვეს, დღესაც ამ ძნელაძეების შტოს ბადიშა ძნელაძეებად მოიხსენიებენ სოფელში და მაჭახლის თემში. სალიხ ძნელაძის შემდეგ კაჟიანი თოფის „მაჭახელა“-ს კეთება გააგრძელა მისმა ბადიშმა ყადირ ძნელაძემ, შემდეგ კი ყადირის შვილმა ასლან ძნელაძემ. ასლან ძნელაძე აკეთებდა გარდა თოფისა, სახლებს, საფეიქრო დაზგებს, აკვნებს და ხერტანს³².

დიმიტრი მამფორიას ჩანაწერები.

აჭარის მხარეთმცოდნეობის მეცნიერ მუშაკის ჩანაწერები „მდ. მაჭახლის ხეობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა“.

1939 წელს აჭარის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მეცნიერ-მუშაკი დიმიტრი მამფორია საქმიანი ვიზიტით სოფელ ზედა ჩხუტუნეთში მცხოვრებ ყადირ ხასანის ძე ძნელაძეს ესტუმრა. აი, რა უამბო მან: მამაჩემი ხასანი ადრე გარდაიცვალა და მე ვერ მოვასწარი იარაღების კეთების შესწავლა, მხოლოდ თოფების შეკეთება-გასწორება შემეძლო. ამ ბოლო დროს იმასაც შევეშვი. ჩვენს მაჭახელაში კარგ თოფებს აკეთებდნენ ჩემი წინაპრები. პატარაობისას მახსოვს, რომ მამაჩემს ჰქონდა თოფის სახვეწი ჩარხი. ჩვენი გვარის დამზადებული თოფები ყველგან განთქმული იყო. ახლაც მაჭახელაში ბლომად მოიპოვება ჩემი მამისა და პაპის გაკეთებული კაჟიანი თოფები და ამ თოფებით ნადირობენ კიდევ.

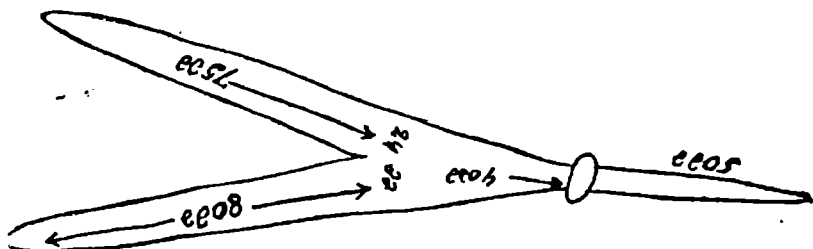
დიმიტრი მამფორიას ერთი ასეთი თოფის შეძენის სურვილიც გამოუთქვამს თავისი მოწყობილობით.

ყადირ ხასანის ძე ძნელაძეს ხელისუფლების მიერ ამ დროისათვის აკრძალული ჰქონდა იარაღების კეთება, რის გამოც მუზეუმის თანამშრომელს დ. მამფორიას სიმართლე არ უთხრა და დაუმალა იარაღის კეთების ცოდნაც. მიუხედავად ამისა, დ. მამფორია თავის ნაწარმოებში მაინც მოიხსენიებს ყადირ ძნელაძეს უსტა ყადირად. შესაძლებელი იყო რომ დ. მამფორია ხელისუფლების მიერ იყო გამოგზავნილი, გადაემოწმებია ყ. ძნელაძე აგრძელებს თუ არა იარაღების კეთებას³³.

შ.ა აბაშიძის ჩანაწერები.

მაჭახელა

1948 წელს საყდარის გათხრების დროს, მნელაძეების ნასახლარის გვერდით ნაპოვნია იქნა მეცნიერების მიერ ჯერ კიდევ ამოუცნობი ცივი იარაღი, რომელიც აქვეა ნაჩვენები ნახატის სახით. იარაღის წინა მხარეს აქვს გაშლილი მაკრატლის ფორმა, უკანა მხარე კი თანდათანობით წაგრძელებულია. ამ პირების სისქეა 0,2 მმ, სიფართო კი - 0,3 მმ. ის ყველა მხრიდან გალესილია. ამ პირების სიგრძის ზომები 0,75 და 0,80 მმ-ია. მისი უკანა წაგრძელებული მხარე კი - 0,50 მმ-ია, რაც ტარის წამოსაგებ წვეტზე მიგვითითებს. ეს იარაღი მნელაძეების მიერ მაჭახელში დამზადებული უნდა იყოს³⁴.

ამოუცნობი იარაღი

ქურნალი „მაჭახელა“

სამეცნიერო-პოპულარული და საზოგადოებრივი ჟურნალის „მაჭახელა“ 2009-2010 წლის მე-3 მე-4 ნომერში 24-ე გვერდზე დაიბეჭდა რობერტ ნადირაძის ლექსი „მაჭახელა“, რომელიც ავტორმა მიუძღვნა

მაჭახელის ხეობის შესასვლელში აღმართულ თოფ „მაჭახელას“ მონუმენტს. ლექსში არის ასეთი სტრიქონები:

„ვერაფერი დაგაკლო მუხანათმა დრო-ჟამმაც,
გამოგაწრთო ძნელადემ, ნაგერვამე ლომანმა“

აღნიშნული სტრიქონები კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს, რომ თოფ „მაჭახელას“ გამომგონებელ ძნელადეთა ღვაწლს დავიწყება არ უწერია. ლექსის ავტორმა მავან ტენდენციურ მკვლევართაგან განსვავებით არ დაუკარგა ძნელადეთა საგვარეულოს წარმომადგენლებს თავიანთი ღირსეული შვილის დამსახურება და მას თავისი კუთვნილი ადგილი მიუჩინა.

ჟურნალ „იარაღის მოყვარულთა ფორუმში“ აღნიშნულია ის ფაქტი, რომ თოფ „მაჭახელას“ ერთ-ერთი უზუცესი ოსტატი ასლან ძნელადე ამ რამდენიმე წლის წინ გარდაიცვალა, რაც კიდევ ერთხელ ხაზგასმით ადასტურებს საყოველთაოდ გავრცელებული მოსაზრების ჭეშმარიტებას იმის თაობაზე, რომ თოფ „მაჭახელას“ გამომგონებლის ექსკლუზიურ უფლებას ძნელადეთა საგვარეულოს ვერავინ ჩამოართმევს³⁵.

როდის გაგმიგონეს კაჟიანი თოფი „მაჭახელა“.

კაჟიანი თოფის „მაჭახელას“ გამომგონების ზუსტი თარიღის დადგენა მეტად რთულია, რადგან წერილობითი წყაროები ამის შესახებ არაფერს იუწყება, თუმცა ზეპირგადმოცემებისა და ხეობის უზუცეს მაცხოვრებელთა მონათხრობის საფუძველზე მიახლოებითი თარიღის დადგენა შეიძლება. მთხრობელთა აბსოლუტური უმრავლესობა ერთხმად აღნიშნავს, რომ თოფი „მაჭახელა“ პირველად დამზადებულ იქნა ხასან ძნელადის და ქავთარადის მიერ. იარაღის გამომგონებიდან ძალიან მოკლე დროში სრულიად ახალგაზრდა და საღ-სალამათი სალიხ ძნელადე უგზო-უკვლოდ გაუჩინარებულა მშობლიური ძნელიეთიდან. მას შემდეგ მისი ასავალ-დასავალი ვერავინ შეიტყო. ამ ამბიდან მრავალი წლის შემდეგ სალიხ ძნელადის

ფუძეს ძნელიეთში დაუბრუნდა ოსმალეთიდან შავშეთის გზით გადმოსული ბეზია ხატიჯე ხუთ ბადიშთან ერთად. მას თავისი ქმრის სალიხისა და მათი შვილის ხასანის შესახებ სიტყვა არასოდეს დასცდენია. ხასანის შვილი ყადირი, რომელსაც სოფელში ყადირ უსტას სახელით იცნობდნენ, ცხოვრობდა 1851-1942 წლებში, ხოლო მისი შვილი ასლანი „მაჭახელას“ მკეთებელთა დინასტიის უკანასკნელი ოსტატი 1912-2004 წლებში. თუ მათი ცხოვრებამოდვაწეობის წლებს დავუმატებთ სალიხისა და ჰასანის სავარაუდო სიცოცხლის წლებს და ამასთანავე ისტორიოგრაფიაში დღესდღეობით მიღებული თაობათა ცვლის კვლევის მეთოდებით ვიხელმძვანელებთ, აღმოჩნდება, რომ თოფი „მაჭახელა“ გამოგონებული უნდა იყოს საუკუნეების მიჯნაზე, 1700-იანი წლების მიწურულს და არაუგვიანეს 1800-იანი წლების დასაწყისში³⁶.

თქმულება ზედა მაჭახელში

რამდენიმე საუკუნის წინ კარჩხალის მთაზე ისვენებდა ერთი მდიდარი კაცი. ხალხი რომ შეგროვდებოდა და სჯა-ბაასი გაიმართებოდა, ეს კაცი მაშინვე იქ მივიდოდა, მინდორ-ველზე საბალახოდ გასულ პირუტყვში ყველაზე დიდ ხარს ამოარჩევდა და იტყოდა: – ვინც პირველი ამ ხართან მისვლას მოახერხებს და ფეხზე მდგომარეს დაკლავს, მას მე ფულით დავასაჩუქრებ, ხარის პატრონს კი იმდენ ფულს მივცემ, რომ ძალიან მადლიერი იქნება და ხარის ხორცსაც აქაურ მოსახლეობას დავუნაწილებო. რამდენიმე კაცი ერთდროულად გაიქცა ხარის დასაკლავად, მაგრამ ამ დროს თოფი გავარდა და ხარი მინდორზე მკვდარი დაეცა. მდიდარმა კაცმა დაინახა თოფიანი კაცი, მოიკითხა მისი ვინაობა-წარმომავლობა და თოფის სახეობა. ხალხმა უპასუხა, რომ ეს კაცი მაჭახლელია და თოფსაც „მაჭახელა“ ჰქვიაო. ამის მოსმენის შემდეგ მდიდარმა კაცმა ასეთი სიტყვა წარმოთქვა: „გაჩნდა თოფი მაჭახელი, მოკვდა ჩემი მაჭახელი“³⁷.

ჩვენს მაღლობას იმსახურებენ

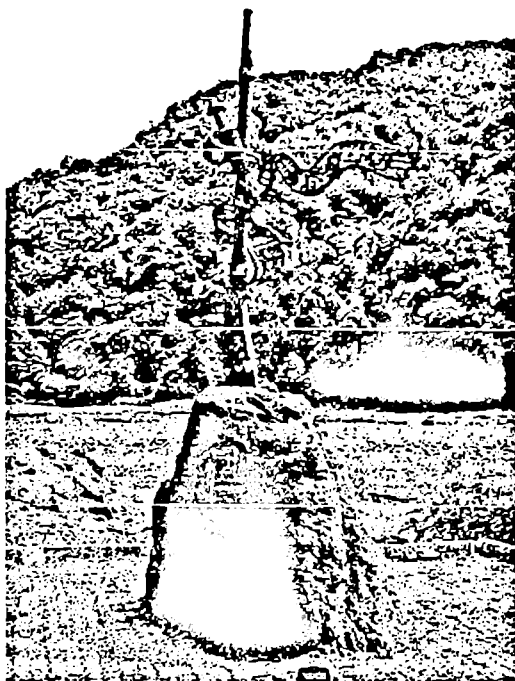
დიდ მაღლობას ვუძღნი ძნელადმეტა საგვარეულო კავშირის სახელით აწ განსვენებულ შალვა ვარშანიძეს, როცა კულისებში გაჩნდა მითქმა-მოთქმა თითქოს აჭარლები არ ვეკუთნოდით ქართულ ეთნოსს, შ. ვარშანიძემ უამრავი წიგნებიდან მოძიებული მასალების საფუძველზე დაუმტკიცა „ბუნტოვშიკებს“ თუ ვინ არიან აჭარლები და რატომ არიან ისინი ძირძველი ქართველები. უღრმესი მაღლობა იმ ისტორიკოსებს, მეცნიერებს, მკვლევარებსა თუ მოგზაურებს და ყველას, ვინც თავიანთ წიგნებში სინამდვილე დააფიქსირეს აჭარის შესახებ, საიდანაც შ. ვარშანიძეს მიეცა საშუალება შეექმნა წიგნი სათაურით, „ნარკვევები შუა საუკუნეების აჭარის ისტორიიდან“, რომელშიც აჭარელი ხალხის ჭეშმარიტი სახე დაანახვა კულისებში მოლაცხე „შავ-ბნელ ძალებს“. ჩემი აზრით, ზურაბ გორგილაძეს გულშიჩამწვდომი ლექსი „ოჰ ნანა“ სწორედ ამ თემას ეხმაურება და ყველა ჩვენგანის გულისტკივილს გამოხატავს.

მაღლობას ვუძღვნიტ პროფესორ ნ. კახიძეს, რომელმაც სხვადასხვა ისტორიული წყაროებიდან მოძიებული მასალებით და დიდი შრომის შედეგად შექმნა წიგნი „მაჭახლის ხეობა“. რომლიდანაც მთელ საქართველოს გააცნო დღემდე უსამართლოდ მივიწყებული მაჭახლის ხეობაში მაცხოვრებელი ხალხის წარსულის ყოფა-ცხოვრება, რის საფუძველზე მეც გამიჩნდა სურვილი გამერკვია და გამეგრცვლებია ხალხში შემორჩენილი თქმულებები, საღიბ ძნელადისა და ქვეთარაძის მიერ კაჟიანი თოფის „მაჭახელას“ გამოგონების შესახებ, რათა აღნიშნული იარაღის გამომგონებლების სახელ-გვარი სამუდამოდ არ გამქრალიყო ისტორიიდან.

დ. ძნელადე

ასევე დიდ მაღლობას ვუხდით შთამომავლობით ძირძველ მაჭახლის წარმომადგენელს პროფ. როინ მაღაყმაძეს, რომელმაც თავისი ინიციატივით მაჭახლის ხეობის შესასვლელში აღმართა

მაჭახლის თოფის მონუმენტი, რომელსაც ამშვენებს წარწერა „პატარა მაჭახელი არის ცოცხალი ისტორია საქართველოსი, დავით წერეთელი“

კაუიანი თოფის მონუმენტი

ამ მონუმენტზე რომ ყოფილიყო აღბეჭდილი „მაჭახელა“ თოფის გამომგონებლის სახელი, გვარი და გამოგონების თუგინდ სავარაუდო თარიღი, უფრო წარუშლელ შთაბეჭდილებას დატოვებდა მნახველზე, რატომღაც ამას აუარეს გვერდი, როგორც ასეთ დროს იტყვიან, „ამ პურმარილს მარილი რომ არ კლებოდა უფრო გემრიელი იქნებოდაო“¹³.

დ. მწელაძე

მზაჰრის ნაამბობი თურქეთის რესპუბლიკაში

2010 წელს მწელაძეთა საგვარეულო კავშირის შექმნის შემდეგ დავიწყე სხვადასხვა მხარეში გაზნეული ჩემი საგვარეულოს წარმომადგენელთა ძებნა, როგორც ჩემს სამშობლოში, ასევე თურქეთის რესპუბლიკაში. სამსუნიდან „ანკარა-თბილისის“ სარეისო ავტობუსით სახლში მოვდიოდი. მგზავრობისას ჩემს მეზობლად მჯდარმა კაცმა თათრულად გამომელაპარაკა. მე ვანიშნე, რომ თათრული ენა არ ვიცი, შემეკითხა გურჯი ხარ? ხო? რა გვარი ხარ? ქუჩუბაიახტაროლლი-მწელაძე. ჩენს სოფელში ქერემითხანში არიან ქუჩუკ ბაიახტაროლლები და ბოუქ ბაიახტაროლლები ქუჩუბაიახტაროლლი ხასანი, ახლა უსტა ხასანოლლია, ის კარგ თოფებს აკეთებდა, მათ მოკლეს ერთო სომეხი და თოფებთან ერთად დამარხეს. დიდწენე ანუ ბეზია ხასანის ბაღწებით სადღაც გაიქცა, უსტა ხასანის ოჯახი გავერანდა (ე. ი. უპატრონოდ დარჩა). თოფებს მამა-შვილები აკეთებდნენ მათ თოფების მაღაზიაც ქონდათ. ხასანს ორი ძმა ყოლია, ისინი ბათუმში ჩასულან და მერე ისევ უკან ჩამოსულან.

რა ერქვა ხასანის ძმებს? ილიასი და სალიხი, სალიხის სახლიც გავერანებულა.

ხომ არ იცი ხასანის მამას რა ერქვა? არა, არ ვიცი. ერთი მათი შთამომავალი სტაბოლში იმალება, სხვა სახელ-გვარით. ის უსტა ხასანოლლების გოგოდან ბადიში არის, მას აქ სალიხი ერქვა. რა მოუვიდა ხასანის ძმებს? ერთი ძმა უშვილო ყოფილა, ერთი ძმა მომკვდარა, მეორეს ყოლია შვილები მისი შვილები ყველა სხვაგან არიან წასული. დიდწენემ-ბეზიამ ხასანის შვილების ერთად გაპარულა სად დღესაც არავინ იცის.

სომეხი რისთვის მოკლეს და რისთვის დამარხეს თოფებთან ერთად? ვერ გეტყვი-არ ვიცი. რა მოუვიდა ხასანის ოჯახის წევრებს. სად წავიდა უსტა ხასანი? არც ეს ვიცი. თუ ბევრი ხეზერი გინდა იცოდე ჩადი ქერემით ხანაში და გეტყვიან. თქვენ ჩემი ნათესავების შესახებ ბევრი ინფორმაცია მომანწოდეთ, თქვენი სახელ-გვარი

მითხარი, წიგნი უნდა გამოუშვა და შიგ შეგიტან, წიგნი დაწერილია? ხო. არა, არაა საჭირო, არ მინდა. ჩემმა თანამგზავრმა მოიწყინა, ღამე იყო, სადღაც დიდ დასახლებაში ჩავიდა. ჩასვლისას მითხრა კარგად ხარ. ასე დასრულდა ჩვენი შეხვედრა³⁸.

დ. ძნელაძე

ანალიზი-დასკვნა

ნ. კახიძის წიგნში „მაჭახლის ხეობა“ 107-ე გვერდზე აღნიშნულია, რომ ოსმალეთის ბატონობის ბოლო ხანებში დღის წესრიგში დადგა აჭარის გათავისუფლების საკითხი, ოსმალეთის ხელისუფლება შეეცადა საომარი იარაღების დამზადება შეწყვეტილიყო აღნიშნულ კუთხეებში, რათა იმ დროინდელ აჭარის გამანთავისუფლებელი მოძრაობას არ ჩავარდნოდა ხელში საბრძოლო საშუალებები.

აქედან გამომდინარე მივდივართ იმ დასკვნამდე, სალიხის შვილი ხასანი და მისი შვილები სავარაუდოდ საბრძოლო იარაღებს აწვდიდნენ ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ გაჩაღებულ განმანთავისუფლებელ მოძრაობის წევრებს, სავარაუდოდ ამ სომეხმა აცნობა ოსმალეთის ხელისუფლებას ხასან ძნელაძის საქმიანობის შესახებ, რის გამოც ხასანმა და მისმა შვილებმა მოკლეს ეს სომეხი და თოფებთან ერთად დამარხეს. როგორც ჩანს, ხელისუფლებამ ხასანი და მისი ოჯახის წევრები ამ მოქმედებისათვის სასტიკად დასაჯა და ამიტომ ჩემმა უცნობმა თანამოგზაურმა მისი სახელ-გვარი დამალა, რადგანაც ის თურქეთის რესპუბლიკის მცხოვრებია, სწორედ ამ მიზეზით არის განპირობებული ხასანის ობოლი შვილები ბებია ხატიჯემ თურქეთთან მაჭახელში რომ გადმოიყვანა მალულად და რა მოხდა ამაზე სიტყვაც არ წამოსცდენია. დღეს ამ შტოს ბადიშა ძნელაძეებად მოიხსენიებენ მე ამით მაინც არ ვკმაყოფილდები და დიდი სურვილი მაქვს ჩავიდე თურქეთის რესპუბლიკაში რათა დაწვრილებით გავიგო თუ რისთვის მოკლეს სომეხი და თოფებთან ერთად რატომ დამარხეს. ამასთანავე რა ბედი ეწვია უსტა ხასან

ძნელადეს და მის ოჯახის წევრებს. ამის შესახებ გაცნობებთ შემდგომში როცა გამოიცემა წიგნი „მაჭახელა-მიჭისრიანო“.

როგორც ცნობილია უსტა სალიხის შვილი ყადირ უსტა უნებართოდ თოფების კეთებისათვის სასჯელიც კი მოიხადა და ის 1937 წელს კომუნისტურმა ხელისუფლებამ აუკრძალა ცეცხლმსროლელი იარაღების კეთება.

1937 წელს უსტა ყადირ ძნელადეს დ. მამფორია ეახლა, ჯერ მასს ხიდების და ციხეების შესახებ დაუწყო გამოკითხვა, მერე კი თხოვა თოფების კეთების შესახებ ეამბო, რადგანაც ყ. ძნელადეს ხელისუფლებისაგან აკრძალული ჰქონდა ცეცხლმსროლელი იარაღების კეთება იგი უმაღლეს დ. მამფორიას სიმართლეს და ეუბნება რომ მამამისი ადრე მოკვდა და მან ვეღარ მოასწრო თოფების კეთების შესწავლა, მას მხოლოდ შეუძლია იარაღების გასწორება-შეკეთება ამ ბოლო დროს ამასაც კი მივანებე თავი და თან დასძინა, რომ მაჭახელაში ახლაც ბევრი მოიპოვება ჩემი მამის და პაპის გაკეთებული კაჟიანი თოფები და ამ თოფებით ნადირობენ კიდევ. ჩემი აზრით დ. მამფორია შემთხვევით არ ეახლა ყ. ძნელადეს, რომელსაც იგი უსტად მოიხსენიებს. ყადირი ამბობს კაჟიანი თოფი მაჭახელა მისმა პაპამ და მამამ გააკეთეს ანუ გამოიგონეს. მაჭახელაში ერთა იგივე შინაარსის გამომხატველია გაკეთება-გამოგონება. ეს რომ ასე არ იყოს, როგორც ისტორიიდან ვიცით, 1800-იან წლების მეორე ნახევარში მაჭახელაში 30 თოფის საკეთებელი სახელოსნო იყო და ყ. ძნელადეს სხვას დაასახელებდა ან კიდევ დ. მამფორია სხვას ეახლებოდა.

კაჟიანი თოფი სალიხ ძნელადემ და ქავთარადემ რომ გამოიგონა ამას მთელი მაჭახლის მოხუცები დაადასტურებენ. ყოველივე ზემოთ მოყვანილი ფაქტებიდან გამომდინარე ხასანი არის დაკარგული სალიხის შვილი, ყადირი და მისი და-ძმანი კი ხასანის შვილებია.

ყოველივე ზემოთ მოყვანილი ფაქტებიდან გამომდინარე უდაოა, რომ კაჟიანი თოფი „მაჭახელას“ გამომგონებლები არიან სალიხ ძნელადე უსტა სალიხად წოდებული და ქავთარადე რასაც ადასტურებს მაჭახლის ხეობაში უხუცესი მაცხოვრებლები: კობა

კახიძე, ისმაილ ბასილაძე და იუსუფ კახიძე და სხვები. თუ საჭიროება მოითხოვს კიდევ გამოინახებიან ამის მოწმეები.

ნ. კახიძეს თავის წიგნ „მაჭახლის ხეობა“-ში გვ. 107 მითითებული აქვს მაჭახელაში საბრძოლო ცეცხლმსროლელი იარაღები იმ დონეზე იყო განვითარებული რომ იგი უფრო ადრე იყო გამოგონებული. ეს იმას არ ნიშნავს თოფის გამომგონებლად ამ წიგნში დასახლებული გვარების წარმომადგენლები იყვნენ გარდა ს. ძნელაძისა და ქავთარაძის.

სამეცნიერო პოპულარული და საზოგადოებრივი ჟურნალი „მაჭახელას“ 3-4 გამოც. 2009-2010 წწ გვ. 24 რობერტ რობაქიძემ ლექსი „მაჭახელა“ მიუძღვნა მაჭახელის თოფის ძეგლს. გამომგონებელის შთამომავალ-მემკვიდრეს ასე იხსენებს „გაწრთო ასლან ძნელაძემ და ნაგერვაძე ლიამანმა-ო. მან არ დაუკარგა ასლან ძნელაძეს თავისი ღვაწლი და სწორედ ის ადგილი მიუჩინა, რა ადგილსა იმსახურებდა. ამ უკანასკნელის მიერ ცეცხლისმსროლელი იარაღების დაზგის მაკეტის გაკეთებამ დაადასტურა მეცნიერების მიერ აღიარებული თეორიის-ცოდნის მემკვიდრეობით გადაცემის პრინციპების სისწორე.

ჟურნალ „იარაღის მოყვარულთა ფორუმში“ აღნიშნულია ის ფაქტი, რომ „მაჭახელას“ ერთ-ერთი უხუცესი ოსტატი ასლან ძნელაძე ამ რამდენიმე წლის წინ გარდაიცვალა, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ თოფის გამომგონებელის მემკვიდრედ სხვადასხვა ისტორიულ წყაროებშიც ასლან ძნელაძეს მიიჩნევენ და ასე რომ, ზოგიერთების უსუსური მცდელობა, რომ კაჟიანი თოფის გამოგონება მიიწეროს, საფუძველს მოკლებულია, ჩემს მიერ მოკვლეულ მასალებში საკმაო მტკიცებულებები არსებობს, იმის შესახებ, რომ კაჟიანი თოფი „მაჭახელა“ გამოგონილია ძნელაძისა და ქავთარაძის მიერ.

ცნობილია, რომ საბრძოლო ცეცხლმსროლელი იარაღების დამზადების ლოკალიზებულ ცენტრს წარმოადგენდა სოფ. ზედა ჩხუტუნეთი. აქედან გამომდინარე, კაჟიანი თოფი „მაჭახელა“ გამოგონილია სოფ. ზედა ჩხუტუნეთში და არა სხვაგან. ამ თოფის გამოგონების ინიციატორი სალიხ ძნელაძეა, რასაც ერთხმად

ადასტურებს ხალხში შემორჩენილი ყველა თქმულება. სალიხის გაუჩინარების შემდეგ როგორც ცნობილია, ცეცხლმსროლელი იარაღების კეთებაში სახელი გაითქვა ქავთარაძემ. ეს ბუნებრივია რადგანაც ეს უკანასკნელი მონაწილე იყო ს. ძნელაძესთან ერთად ცეცხლმსროლელი იარაღების გამოგონებაში. კაჟიანი თოფი მაჭახელას გამოგონების ინიციატორი ქავთარაძე რომ ყოფილიყო, მაშინ ცეცხლმსროლელი იარაღების კეთების პირველი ცენტრი ქავთარეთი იქნებოდა და არა ზედა ჩხუტუნეთი. სადაც ცხოვრობდა სალიხ ძნელაძე. სოფ. ქავთარეთი, ზედა ჩხუტუნეთიდან ოთხი კმ-ითა დაშორებული, თოფის გამოგონების ინიციატორი ქავთარაძე რომ ყოფილიყო ქავთარეთიდან ზედა ჩხუტუნეთში არ გამოვიდოდა თოფის გამოსაგონებლად.

როგორც გავიგეთ. არის მავანთა მცდელობა ქუთაისის ეთნოგრაფიულ მუზეუმში დაჩიხული თოფის კოდახი და თოფის დაზგა გაახლონ ანუ ახლით შეცვალონ თავიანთი სახელ-გვარი მიაწერონ. გაყალბების ჟინით შეპყრობილ აღნიშნულ პირებს ქუთაისის ეთნოგრაფიული მუზეუმის ხელმძღვანელობამ ამ წინადადებაზე უვარი უთხრა.ის თავის სოფელ ქავთარეთში გამოიგონებდა.

ერთერთი ავტორი თავის წიგნში აფიქსირებს მხედველობაში აქვს ძნელიეთი, ადრე კახიძეები ცხოვრობდნენ, ავტორი ვიღაცამ შეიყვანა შეცდომაში. კახიძეებს ძნელიეთში რომ ეცხოვრათ ისტორიას არ ახსოვს ამაზე ტოპონიმიკაც მიგვითითებს.

ძნელაძეები ისტორიაში ვჩანვართ 494 წლიდან.

ყოველივე ზემოთ მოყვანილი ფაქტებიდან გამომდინარე . სარწმუნოა კაჟიანი თოფი მაჭახელა გამოგონილია სალიხ ძნელაძის და ქავთარაძის მიერ¹⁵.

კაჟიანი თოფის გამოგონებიდან ერთი წლის შემდეგ სალიხ ძნელაძე გაუჩინარდა, მას შემდეგ სახელი გაითქვა თოფი „მაჭახელა“-ს გამოგონებაში თანამონაწილე ქავთარაძემ, ამიტომაც ლენიგრადის სააზიო მუზეუმში მისი გვარით დევს კაჟიანი თოფი „მაჭახელა“³⁹.

დ. ძნელაძე

(სოფ. ბაზრეთში და ძნელიეთში მეხოვრები მაჰმადიანი ძნელადისა და სხვა მოხუცებული მაჰმადიანების ნამუშობი):

- „მაჰახელში მთლად გათათრდა ხალხი, მაგრამ სოფ. ეფრატის მეხოვრებლებმა დიდხანს შეინარჩუნა ქრისტიანობა. ძველად იქ თამარ-მეფის სახლი და დიდი ეკლესია იყო. ამ ეკლესიაში მარხია თამარ მეფე და იქ რომ ხალხს დაუწყონ გათათრება, ეს ძალიან ცუდი იქნება და ღმერთი არ იყაბულებსო. გარდა ამისა, მის ზემოთ არის კარჩხალის მთა, ის ემშაკვებითაა სავსე, იქ ლომები და არწივები არიან დაბმულნი. გამაჰმადიანების დროს ისინი სულ აქეთ-იქეთ აწყდებიან, ჩამოვლენ ძირს და ხალხს დასჭამენ, არც ერთს ოსმალს ცოცხალს არ გაუშვებენ და „გვანცალელა“ ვინ იცის რას იზამსო“.

მუსლიმანები ეფრატის გამაჰმადიანებას არ ჩქარობდნენ; რამდენიმე ხნის შემდეგ ოსმალოები მოვიდნენ აქ, ისინი მიუსიეს ეფრატს. მათ ძალდატანებით გაამაჰმადიანეს ხალხი და მერე აქედან კარჩხალის მთაზე ავიდნენ. იქ ნახეს თამარ-მეფის სასახლე, რომელიც მთლიან მაჰახელს დაჰყურებდა. ნახეს მისი ხაზინა, ტბა, სასახლეები, დუქან-ბაზარი და ეკლესიები. ყველა ესენი დააქციეს, დაანგრეს და ამის შემდეგ უკან გაბრუნდნენ. გურჯებმა (ქართველებმა) ამაზე ბევრი იწუხეს და იტირეს, მაგრამ ვერაფერი ჰქმნეს, მაჰახელი მთლად გათათრდა და ეფრატში ყველაფერი დაიქცა. ეფრატელები გამაჰმადიანების შემდეგ ძალულად კიდევ დიდხანს ქრისტიანობდნენ, მაგრამ მაინც ვერაფერი გააწყვეს. როცა ბათუმის ფაშამ ეს ამბავი შეიტყო, ისინი დაიბარა და ძლიერ შეაშინა: - თუ დღეიდგანვე ნამდვილი მუსლიმანები არ გახდებით, მაშინ მე თავებს დაგჭრით სუყველას და გაგაქრობთ მიწიდან. მაგრამ ისინი მაინც დიდხანს არ ივიწყებდნენ და არ სტოვებდნენ თავიანთს ძველ წეს-ჩვეულებას“.

მაჰახლის შესახებ ამბობენ, რომ გამაჰმადიანების გამო ყველაზე ბევრი სისხლი მაჰახლელებს დაუღვრიათ. ამდენი სისხლი არც აჭარელთ, არც ზეგნელთ, არც ლივანელთ და არც სხვა კუთხის

მოსახლეობას არ დაუღვრია, რამდენიც მაჭახლელებს. რაც აქედან ხალხი გაიქცა საქართველოსკენ, იმდენი ხალხი აქაური არც ერთი მხრიდან არ გაქცეულა იქითკენო. მაჭახელი ძალით არის გამუსლიმანებული და ძალითვე გაქართველდებაო. ჩვენთან ნათქვამი არის, რომ ის ისევე უნდა გაქართველდეს, უამისობა არ იქნებაო. ჩვენი წინაპრებიც იტყოდნენ ხოლმე, რომ ერთ ღამეს, ხერთვისის ეკლესიასთან ოსმალები თავს დაესხნენ ჩვენს წინაპრებს და სულ დახოცეს, რადგანაც აღდგომის დღესასწაულის დროს ღამე ეკლესიაში შეგროვილიყვნენ, სანთლები დაენთოთ და აშკარად ოსმალების გასაჯავრებლად ლოცულობდნენ და ოსმალებმაც ამიტომ დახოცეს ყველა იქ მყოფნიო. ამაზეა ნათქვამი, რომ ჩვენმა წინაპრებმა წითელი კვერცხისათვის ასიკაცი მოაკვლევინეს ოსმალებსაო.

ლაზეთიდან ოსმალნი ჯერ ლივანიაში შემოვიდნენ და შემდეგ მაჭახელში. მაჭახელი მათ მაგრად და გულადად დახვდა; მაჭახლის ხალხი ძალიან მაგარი და გაუტეხავი იყო: ისინი ადვილად არ ჩაბარდნენ მაჰმადიანებს, ბევრი იბრძოლეს, მაგრამ ბოლოს მაინც ვერაფერი გააწყვეს მალე ოსმალებმა მაჭახლელებს გამაჰმადიანებაც გამოუცხადეს; მაჭახლელებმა ჭოჭმანობა დაიწყეს, ოსმალების წინააღმდეგ წავიდნენ და გამაჰმადიანებაზე უარი თქვეს. ოსმალებმა ამის გამო ძალიან ბევრი მაჭახელი დახოცეს. მაჭახლელებიც ბევრს ხოცდნენ ოსმალთ, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს, მაინც წააგეს ბრძოლა, რადგანაც ოსმალნი თოფ-იარაღით იყვნენ შეიარაღებულნი, მაჭახლელებს კი არანაირი საბრძოლო იარაღი არ გააჩნდათ. ბევრი ბრძოლის შემდეგ ოსმალებმა სისხლისღვრას თავი გაანებეს და სხვა ხერხს მიმართეს მათ გასამაჰმადიანებლად. ვინც არ მაჰმადიანდებოდა, იმას დიდ ჯარიმებს ადებდნენ, მოწმედ არსად იღებდნენ, უბრალო დანაშაულის გამო სჯიდნენ, სულ უბრალო საქმის გამო მამულებს ართმევდნენ და იმ პირებს აძლევდნენ და ჰმატებდნენ, ვინც ახალი გამაჰმადიანებული იყო; ახალ გამაჰმადიანებულთ ბატონობასაც კი აძლევდნენ. ასეთი ხრიკებით გაავრცელეს ოსმალებმა აქ მაჰმადიანობა და ამიტომ იტყოდნენ, რომ მაჭახელი ნებით არის გამუსლიმანებული და ნებითვე გაქართველდებაო.

მაჭახელში ძველად საკმაოდ გამოჩენილი აზნაურის გვარი - მნელაძის გვარი იყო. ისინი ცხოვრობდნენ სოფელ მნელიეთსა და ბაზარეთში, მათ ებარათ რამდენიმე სოფელი და გამგეობა. მნელაძეების გარდა მაჭახელში სხვა აზნაურებიც იყვნენ, მაგალითად, ქავთარაძეები, რომლებიც ადვილად გამაჰმადიანდნენ და ამიტომ ოსმალებმა მათ აზნაურობა უბოძეს. ასევე აზნაური ზაქარიადეები, რომელნიც თავადებად იქნენ წოდებულნი. მრავალი სხვა გვარის ხალხი ძალდაუტანებლად გამაჰმადიანდა. მაჭახელში მაჰმადიანობა გავრცელდა და სოფ. მნელიეთამდე და ბაზარეთამდეც მიაღწია. აქ დაბარებულ იქნა ჩვენი წინაპართა წარმომადგენელი უფროსი მნელაძე, დიდი მამულებისა და ქონების პატრონი. მას ოსმალებმა გამაჰმადიანება იმ პირობითვე და იმ საჩუქრებით შესთავაზეს, როგორც სხვა ახლად გამაჰმადიანებულებს ურიგებდნენ. ამაზე მნელაძემ უპასუხა:

- მე არც გავმაჰმადიანდები და არც თქვენი საჩუქრები მინდა, ქრისტიანობას მაჰმადიანობაზედ არ გავცვლი. ეს არასდროს არ იქნება. მე ამას ნულარ მეტყვით, თორემ ჩხუბი მოხდებაო.

ოსმალებს ასეთი საქციელი ძლიერ ეწყინათ და უთხრეს:

- კარგი, მაგრამ ბევრს განანებთო.

ამაზე მნელაძემ მიუგო:

- ნება თქვენი გახლდეთ!

რამდენიმე ხნის შემდეგ ოსმალებმა აუტეხეს დავა, დაუწყეს ცილისწამება, მას ბრალდებოდა ტყუილად კაცის კვლა, გაძარცვა, ახალი გამაჰმადიანებულების შეწუხება და სხვანი. ის თავს იმართლებდა, მაგრამ ამაოდ. ოსმალნი ძალიან სჩაგრავდნენ. ასეთი ბრძოლის გამო მას ხელიდან წაუვიდა თავისი მამულების უმეტესი ნაწილი. ოსმალნი ეუბნებოდნენ:

- გამაჰმადიანდით და ყველაფერს გაპატიებთ, ყველაფერს გაჩუქებთ.

მნელაძე კი პასუხობდა:

- გვარად მნელაძე ვარ და საქმითაც მნელაძე უნდა ვიქმნე. მე, აი ეს ყელი და ენა რომ მომჭრათ, მაინც არ იქნება, არ გავმაჰმადიანდები.

რად უნდა გავთათრდე, ჩვენმა სჯულმა რა დაგიშავათ, რა გიყოთ, მე ვერ ვიზამ, ჩვენ ფიცი გვაქვს მიღებული, რომ ვიდრე ძნელაძეებს პირში სული გვიდგია, მინამ ჩვენ სჯულს და ქვეყანას არ ვუღალატებთ. სხვებს თუ ნებავთ, ჩემს სოფლელებს, გამაჰმადიანდნენ, მე ნურავინ მერიდებო.

ამ კაცის მეგვარეებს და ნათესავებს მისი დიდი რიდი ჰქონდათ, რცხვენოდათ და ვერ მაჰმადიანდებოდნენ. მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ ისინი მაინც გამაჰმადიანდნენ. მალევე გამაჰმადიანდნენ, თვით ამ კაცის ძმები და შვილებიც, მაგრამ ის არ მაჰმადიანდებოდა. ამის გამო იგი მარტო შეებრძოლა ოსმალთ და ამ ბრძოლის დროს მთლად დაჰკარგა თავისი მამულები და დარჩა ცარიელი. გაღარიბდა, გადატყავდა, მაგრამ მუსლიმანობა მაინც არ მიიღო. ასეთს სილატაკეში მყოფი ავად გახდა, სიკვდილის პირას მივიდა. ამ დროს მაჰახელი მთლად გამაჰმადიანებულიყო, მღვდლები აღარსად იყვნენ, იქიდან გაერეკათ და ეკლესიებიც დაენგრიათ. ზოგი ჯამედ გადაუკეთებიათ. ეფრატის ეკლესიაც მაშინ დაუნგრევიათ. ავადმყოფი ძნელადის საქმე ძალიან ცუდად მიდიოდა.

სიკვდილის წინ ძნელაძეს შვილები დაუბარებია და უთქვამს:

- ეს არის, ვთავდები, ვკვდები, აქ ბევრი ვეწვალე, ბევრი ვიტანჯე, ჩემი სჯულის გულისათვის ყველაფერი დავკარგე, ჩემი მამა-პაპის მამული ოსმალებმა შარებით წამართვეს და მისცეს იმათ, ვინც ადვილად გამაჰმადიანდა, თავიანთ სჯულს განუდგა, საქართველოს უმტრო და თათრებს მიემხრო, მათ დალუპეს მაჰახელი. მე თქვენ ყელები დაგჭერით, ცარიელი გაგიშვით, ჩემი გულისათვის ოსმალებმა თქვენც არაფერი მოგცეს, რადგანაც მათ ჩემი ჯავრი სჭირდათ. ეხლა მე ვკვდები, ვკვდები დიდის მწუხარებით ჩემის მამა-პაპის სჯულზედ, რომელიც მე დიდი ტანჯვით შევინახე. ეხლა ჩემი მწუხარება ის არის, რომ ჩემის სიკვდილის შემდეგ ჩემი დამარხვა, ვაი თუ ქრისტიანულად, ქართულად, ჩემი მამა-პაპის წესით არ მოხდეს, თქვენ გამაჰმადიანებული ხართ და მაჰმადიანურად დამმარხავთო.

სიკვდილის დროს ბევრი იტირა მან, ბევრი ეხვეწა თავის ნათესავებს, რომ ქრისტიანულად დაემარხათ. ამ დაპირების შემდეგ მწელაძე გარდაცვლილა.

მიცვალებულ მწელაძის ნათესავები ართვინში წასულან და მღვდელი იქიდან ჩამოუყვანიათ. მღვდელს მისთვის წირვა-ლოცვა ქრისტიანულად ჩაუტარებია. როცა მიცვალებულს მიასვენებდნენ, ზოგიერთ ახალ გამაჰმადიანებულს უყვირია:

- მღვდელო, უნათე, მღვდელო უნათეო!

მწელაძეების უფროსი წინაპარი პატარა ეკლესიაში დამარხეს.

- რა უჭირდა, ბატონო, რომ გამაჰმადიანებულიყო? ან ჩვენ რისთვის დაგვლუპა და იმოდენა მამულები რატომ დაკარგა, ჩვენ რად ჩაგვაგდო ამ დღეში და ან თვით რას იტანჯებოდა? ხომ ნახა, რომ გამჩენელ ღმერთის ბრძანებას ვერას უზამდა! - გულისტკივილს ვერ მალავდნენ ახალგამაჰმადიანებულები.

უფროსი მწელაძე არ გამუსლიმანდა სანამ ცოცხალი იყო. აქა-იქ თითო-ოროლა კაცს კიდევ ჰქონდა შემორჩენილი ქრისტიანის რჯული და ის რომ მოკვდა, მის შემდეგ მაჰახელში ერთი კაციც აღარ დარჩენილა გაუმაჰმადიანებელი, ყველა გამაჰმადიანებულა და საქმეც დაწყნარებულა და დამთავრებულა. იმერეთსა და ქართლ-კახეთში მცხოვრები მწელაძეები აქედან არიან გასულნი გამუსლიმანების გამო. მაშინ მწელაძეების ერთ სოფელში 30 კომლი ყოფილა.

- „ძალით გათათრება“ გახლავთ უგვანი. ჩვენი წინაპრები კარგად ვერ მოქცეულან, რომ ისლამის სჯულისთვის სისხლი უღვრიათ და წმინდა სჯულის მნიშვნელობა დროზე არ შეუგნიათო, მაგრამ ესეც გამჩენელი ღმერთის ბრძანება იყო, - უთქვამს აჭყვისთაველი ქართველი მაჰმადიანის, სახალხო მელექსე ჰუსეინ ხაბაზის მამას, 110 წლის მოხუცს. მაჰახელში, სოფელ მწელიეთში მცხოვრებ მოხუც მწელაძემა მწუხარებით მოიხსენია თავისი მამა-პაპანი, რომ ისინიც გამუსლიმანების წინააღმდეგნი იყვნენ და ამიტომაც დაკარგეს ამოდენა ტყე და მამულები მწელიეთში. ამგვარად, ქართველ მაჰმადიანთა დღევანდელი შთამომავალნი არ აქებენ თავის წინაპრებს ასეთი სიმაგრისა და ძალადობისათვის¹.

მაჭახლელების დამარცხების ერთი მიზეზი იყო თურქების მიერ იარაღების ჩამორთმევა და იარაღების კეთების აკრძალვა², მეორე მიზეზი კი – მაჭახლის მცხოვრებლების მიერ ადგილ-სამყოფელის მიტოვება და სხვადასხვა მხარეში ემიგრაციაში წასვლა, რამაც მაჭახლელების მებრძოლი ძალების სისუსტე გამოიწვია. მაჭახელაში დარჩენილი მოსახლეობა იძულებული გახდა თურქებს ჩაბარებოდა⁴⁰.

ევფრატისა და იმერხემის გაჰაჰმადიანება თამარ მეფე და ევფრატის ტაძარი

(ევფრატელი გეგზლადის ნაამბობი):

თამარ მეფე შავშეთიდან კარჩხალის მთაზე გადმოვრძანდა. ევფრატელებმა და მაჭახლელებმა თამარ მეფეს მაჭახელში მოვრძანება სთხოვეს. თამარ მეფემ შეისმინა ეს თხოვნა და ბრძანა:

– რამდენსამე ხანს აქ მთაზე დავრჩებით და მერე დაბრუნების დროს, მაჭახელში გეახლებით.

მაჭახლელებს ძლიერ ესიამოვნა ეს. მეფის ბრძანებით, კარჩხალის მთის წვეროზე მდებარე ერთ ვაკე ალაგს დაარქვეს „თავკალო“. ამავე თავკალოზე მისივე ბრძანებით ააგეს დუქნები და გააჩინეს ტბა. თვით თამარ მეფისთვის გააკეთეს მშვენიერი კოშკი, რომელსაც გარს სულ ირმის რქები ეკრა. სამეფო საქმეების დამთავრების შემდეგ თამარ მეფე სტუმრებს იღებდა ხოლმე. სტუმრები სამეფო ტანსაცმელში გამოწყობილნი უნდა გამოცხადებელიყვნენ. სოფ. ევფრატი აშენებული იყო ერთი დიდი სასახლე, სადაც თამარ მეფის შესახვედრად ჩასაცემელ ტანსაცმელს იცვლიდნენ, სამეფო ტანსაცმელს ჩაიცვამდნენ და ისე წავიდოდნენ კარჩხალის მთაზე თამარ-მეფის სანახავად. შემდეგ ისინი ევფრატში დაბრუნდებოდნენ, სამეფო ტანსაცმელს ისევ გამოიცვლიდნენ, თავიანთს ჩაიცვამდნენ და ისე მიდიოდნენ. მალე თამარის ბრძანებით

კარჩხალიდან ევფრატამდე საურმე გზა გააკეთეს. კარჩხალიდან ხალხი ევფრატში ურმით ჩამოდიოდა.

ერთს სადამოს ქაშს, როცა თამარ მეფე თავის კოშკში ბრძანდებოდა და აქეთ-იქით იმზირებოდა, ევფრატის ეკლესიის გვერდით მეტად საუცხოოდ მბრწყინავი შუქი შეუნიშნავს, ამიტომაც კარჩხალიდან ევფრატში ჩამოსვლა და იმ ეკლესიის ნახვა მალევე უსურვებია, სადაც მან მბრწყინავი შუქი დაინახა. თამარ მეფეს დიდხანს აღარ დაუხანებია, ევფრატით ჩამოსულა და უნახავს ის ადგილი და ეკლესია. თამარ მეფეს ევფრატის ეკლესია მაინცდამაინც არ მოსწონებია და უბრძანებია:

– მე ჩემის ხარჯით ხერთვისში კარგი ეკლესია უნდა ავაშენო სამახსოვროდ ჩემის აქ მოსვლისა და კარჩხალის მთაზედ ყოფნისა.

რამდენიმე დღის შემდეგ ხერთვისში ეკლესიის მშენებლობა დაუწყიათ. დღისით ხელოსნები და მუშები მუშაობდნენ, სადამოთი კი სამუშაო იარაღებს ეკლესიის შენობასთან აწყობდნენ და ისვენებდნენ; დილით ხელოსნები ეკლესიასთან ისევ მოდიოდნენ სამუშაოდ, მაგრამ თავიანთ სამუშაო იარაღებს იქ ვეღარ პოულობდნენ და 8 ვერსის მოშორებით, სოფელ ევფრატის ეკლესიის გვერდით ნახულობდნენ დაწყობილ იარაღებს. რამდენჯერმე მომხდარა ასეთი ფაქტი და ხელოსნები ერთობ გაოცებულნი ყოფილან ასეთი საკვირველი მოქმედებით. თამარ მეფე დაფიქრებულა ასეთი საქციელის გამო და უბრძანებია:

– მაშ, დაანებეთ თავი ხერთვისში ეკლესიის კეთებას, დარჩეს ისევ ისე ევფრატის ეკლესია ამ ხეობის მცხოვრებ ქართველთა დედა ეკლესიად. ეს ეკლესია ღარიბად არის ნაშენი, მაგრამ მე მას გავამდიდრებ, შევმოსავ მას ყოველის სამკაულებით.

ხელოსნები დაიშალნენ. მესამე დღეს თამარი ევფრატში ჩამობრძანებულა, ეკლესია ძვირფასი განძეულობით შეუმოსავს, სასულიერო პირებისთვის პარაკლისი გადაუხდევიანებინა და ამის შემდეგ მაჭახლის გზით ლივანში დაბრუნებულა. მაშინ მთლიან მაჭახელში საურმე გზა ყოფილა გაკეთებული. რამდენიმე ხნის შემდეგ ეს ეკლესია შეუკეთებიათ და ის კედელიც, რომლის თავზედაც თამარ

მეფეს საუცხოოდ მბრწყინავი შუქი დაუნახავს, ძვირფასი ფარჩა-მარგალიტებით. შეუმკიათ. აშენების შემდეგ ეკლესიაზე წყევლა-კრულვა დაუდვიათ, – რომ, არამცა და არამც ეს ეკლესია არავინ დაანგრის. თუ დაინგრევა, მხოლოდ თავისით დაინგრეს ოდესმე და რაც არ უნდა მოხდეს, ეს კედელი მაინც დარჩეს საშვილიშვილოდ. ამავე დროს თამარ მეფეს გაუკეთებია ხერთვისის ორი ხიდი სოფ. ჩხუტუნეთის ახლოს და ერთი დიდი კოშკი სოფელ აჭარისაღმართის ზემოთ, მაჭახლის წყლის პირას, რომლის ციხის კედლები დღევანდლამდე შემორჩენილია. მაჭახლის მხრიდან მტერი რომ შემოსულიყო, ის მხოლოდ ამ ციხემდე მოაღწევდა და ამას აქეთ ფეხს ვერ შემოსდგამდა, რადგანაც გზაში კარები დაკეტილი დახვდებოდა.

თამარ მეფის შემდეგ ოსმალებმა საქართველო დაიპყრეს. რამდენიმე ხანში კი მათ ქართველთა გამაჰმადიანება დაიწყეს. უკანასკნელად აჭარლები გაამაჰმადიანეს. გაუმაჰმადიანებელი დარჩა მხოლოდ მაჭახელი და იმერხევი, მაგრამ მალევე დაიწყეს მათი გამაჰმადიანებაც. იმერხევის ხალხი და შავშეთი ადრე გამაჰმადიანებულა, მაჭახელს კი ბევრი უბრძოლია და უდავია, მთელი მაჭახლის ხალხი ბრძოლაში გაწყვეტილა. ბოლოს ესენიც გაუმუსლიმანებიათ. აქ განწესებულ ხოჯა-მოლებს ჯამეები აუშენებიათ და ეკლესიები დაუნგრევიათ. ახალ გამაჰმადიანებულებს ოსმალებისთვის უთხოვიათ, ევფრატის ეკლესიას ნუ დაანგრევთ, ამ ეკლესიაზე წინაპრებისაგან წყევლა-კრულვა არის დატოვებული, თუ ვინმე მას დაანგრევსო. ოსმალებს შეშინებიათ და თხოვნა შეუსმენიათ. ევფრატის ეკლესია არ დაუნგრევიათ, მხოლოდ ეკლესიის კარები დაუკეტავთ.

თუმცა ხალხი გამაჰმადიანებულა, მაგრამ ეკლესიას მაინც არ ივიწყებდნენ. სადღესასწაულო დღეებში მოდიოდნენ აქ, შიგ სანთლებს ანთებდნენ და ლოცულობდნენ. განსაკუთრებით ბევრს მოხუცებულნი ლოცულობდნენ. ეს ამბები აქაურ მოლა-ხოჯებს სტამბოლის მთავრობისათვის უცნობებიათ. იქიდან ბრძანება მოსულა, რომ ეს ეკლესიაც დაანგრეთ და ხალხსაც გამოუცხადეთ, რომ იქ ფეხი

სალოცავად არავინ შედგასო. მალე ხალხი შეუკრებიან და ეს ამბავი გამოუცხადებიათ.

ხალხს მიუგია:

- ჩვენი წინაპრებისგან ანდერძად გვაქვს დატოვებული, რომ ეს ეკლესია არავინ უნდა დაანგრეოს ვიდრე თავისით არ დაინგრევა, თორემ უბედურებას მოგვითანსო.

- არ შეიძლება, რაც გებრძანათ უნდა აღასრულოთ, ეფრატის ეკლესია უნდა დაანგრიოთ, - უბრძანებიათ ოსმალებს.

- ვინც მას წერაქვას და ბარს დაჰკრავს, მას მაშინვე ხელები მოსწყდება და გაქვავდება. კარჩხალი და „პაწა-მთა“ იჩივლებს, იქ ქართველი დევები მარხიან, თამარ მეფის საფლავიც „თავ-კალოზეა“, ისინი აღსდგებიან და ჩამოვლენ ჩვენ შესარცხვენად, ჩვენ გაქვავდებითო - უცნობებით ოსმალებისთვის. ოსმალები მაინც არ დათანხმულან და ხალხს ძალას ატანდნენ, რომ ეს ეკლესია თვით ქართველთა ხელით დანგრეულიყო და დარწმუნებული იყვნენ, რომ მისი დანგრევით არაფერი მოხდებოდა. ხალხს სტანჯავდნენ, აწუხებდნენ, წვალებით თავს აბეზრებდნენ, რათა ეკლესია დაენგრიათ. ახლად გამაჰმადიანებული მოხუცი ქალნი და კაცნი მწარედ ტიროდნენ და კვითინებდნენ, და ხმამაღლა ყვიროდნენ:

- ეფრატს ანგრევენ, ღმერთო, ეფრატს ანგრევენ, ღმერთო!

მაშინ ამ ეკლესიას ეფრატს უწოდებდნენ და არა ეკლესიას.

ამის დანგრევის გულისთვის დიდძალი ხალხი გაწყდა. ბევრმა თავი მოიკლა, რომ მე არ ვნახო ეფრატის დანგრევაო. ოსმალებს რომ ვერა მოუხერხეს რა, ასე განუცხადეს:

- ჩვენ, თქვენი და მუჰამედის ერთგულნი ვართ. როგორც ერთგულნი მოგახსენებთ და გთხოვთ, რომ ამ ეკლესიას ჩვენ დავანგრევთ, შევასრულებთ ბრძანებას, მხოლოდ ნება მოგვეცით, რომ ეკლესიის მარჯვენა კედელი არ დავანგრიოთ, სადაც ჩვენს მამებს გამჩენელი ღმერთის საკვირველება უნახავთ.

ოსმალებს ამის ნება მიუციათ და ქართველებს ეფრატის ეკლესია დაუნგრევიათ, მხოლოდ დაუტოვებიათ ის კედელი, სადაც თამარ მეფეს საუცხოოდ მბრწყინავი შუქი დაუნახავს. ეს კედელი

დღევანდლამდე დგას დაურღვეველი. შემდეგ წლებში ამ კედლის დანგრევაც განუზრახავთ, რადგანაც ამ კედლის გვერდით იკრიბებოდნენ ხოლმე მოხუცებულნი და ხან ტიროდნენ და ხანაც ლოცულობდნენ. ახალგაზრდა ქართველმა მუსლიმანებმა არაფერი იცოდნენ ამ ეკლესიის ისტორიის შესახებ და ყოველთვის გაკვირვებით ადევნებდნენ თვალს თავიანთი დედ-მამის ტირილს. აქ ყოფილან მოხუცებულნი, რომელთაც კარგად ხსომებიათ ის დროები. ამ 30 წლის წინათ გარდაიცვალა ჭიჭინოღლის (ჭიჭინაძე) მოხუცი დედა, რომელსაც კარგად ხსომებია ეს ამბები და ხშირად ულოცნია ამ კედლის გვერდით. ევფრატის დანგრევის დროს ქართველ მაჰმადიანებს თავიანთი შვილებისთვის გადაუცემიათ წყევლა-კრულვა, რომ ამ ეკლესიის ქვები არავინ გაზიდოს აქედან და სახლების საშენებლად არ იხმარონო. შთამომავლობას მტკიცედ შეუნახავს წინაპრების სიტყვა და იქიდან არავის არაფერი წაუღია. დანგრეული ეკლესიის კედლის ქვები იქვე ყრია, ეკლესიის სამრეკლოსათვისაც ხელი არ უხლიათ. ამ კედლის ზოგიერთ ქვას სამი-ოთხი საჟენი სიგრძე-სიგანე აქვს. სამრეკლოს აღმოსავლეთით კარი და ქვეშ გასასვლელი ყოფილა. ის უკანასკნელი ომის დროს, დაახლოებით 1877 წელს დაუნგრევიათ, რადგანაც შეშინებიათ, აქ ქართველები მოვლენ და ამ ეკლესიის გამო ჩვენც გაგვაქართველებენო. მხოლოდ რამდენიმე კაცს გაუბედავს ეკლესიიდან ქვების წაღება. ერთი კაცი ავად გახდა და მომკვდარა, შემდეგ მის შვილებს თავიანთი ხელით სახლიდან გამოუღიათ აქედან წაღებული ქვები და ისევ უკან დაუბრუნებიათ. გარდა ამისა, შესაწირად ცხვარი დაუკლავთ და ხალხისათვის დაურიგებიათ.

ამ ეკლესიის რამდენიმე ქვა ამავე სოფლის მამასახლის ტყიბორიძეს წაუღია და თავისი სახლის კედლების შენების დროს შიგ ჩაუტანებია. ერთ-ერთ ქვას ქართული წარწერები ჰქონია. ეს კაცი დღესაც ცოცხალია და ამბობს, რომ ზოგიერთ ქვას, რომლებსაც ქართული წარწერები აქვს, აქვე ეკლესიის გვერდით ყრია, ოღონდ 2-3 საჟენი კედლის ლოდების ქვეშ არიან მოქცეულნიო. 1893 წელსაც

განუზრახავთ აქაურებს ქვების გაზიდვა, მაგრამ წყევლა-კრულის შიშის გამო ვერ გაუზიდავთ.

ევფრატის ეკლესია სხალთის და თბილისის ანჩისხატის ეკლესიის გეგმით ყოფილა გაკეთებული. 5 საყენი სიგანე ჰქონია და 7-8 საყენი სიგრძე. ეს ცხადად ჩანს დღევანდლამდე შემორჩენილი სამირკველის კედლებიდან. ძველად იტყოდნენ ხოლმე: ამ ეკლესიის ნივთები და ფული აქვე, ეკლესიის ქვეშ მიწაში მარხიან; ეკლესიის განმეული ჩვენს წინაპრებს გამუსლიმანების პერიოდში ოსმალების შიშით მიწაში დაუმარხავთ. ეკლესიის გვერდით ძალიან ბევრი სახლი ყოფილა, რომელთა კედლებიც დღევანდლამდეა შემორჩენილი. უკანასკნელი ომის დროს აქ ქართველი მაჰმადიანების 80 კომლი ცხოვრობდა, ომის შემდეგ მათგან 72 კომლი ოსმალეთში გადასახლებულა და იქ დარჩენილა მხოლოდ 8 კომლი, რომელიც დღეს უკვე 14 კომლია.

კარჩხალის მთის ქედზე არის დიდი მთა, რომელსაც ნინოწმინდა ეწოდება. ძველად აქ სადღაც ეკლესია თუ მონასტერი ყოფილა, რომელსაც სახელად ნინო-წმიდა რქმევია. პირველი გამუსლიმანების დროს ეს ეკლესიაც მთლად დაუნგრევიათ, ერთი ქვაც აღარ დარჩენილა. დღეს ამ მთას ქართველი მაჰმადიანები ნინა-წმიდის მთას უწოდებენ და ისიც იციან, რომ ძველად იქ ეკლესია ყოფილა და ხალხი ცხოვრობდა. გამაჰმადიანების დროს ხალხი დაუხოციათ და ვინც დარჩენილა, ისინიც აქეთ-იქით სოფლებში გაქცეულან. ფიქრი არ უნდა, რომ ეს სწორედ ასეც იქნებოდა. ხალხის გადმოცემით, თამარ მეფეს თუ კარჩხალის მთაზე ცხოვრება ძალიან უყვარდა, მაშასადამე, იგი ამ საყვარელ, უმშვენიერეს მთებზე რომელიმე ქართველი წმინდანის სახელობის ეკლესიასაც ააგებდა და შეამკობდა კიდევ. ჩანს, რომ თამარ მეფეს თუ სხვა რომელიმე ქართველ მეფეს აქ ნინო წმიდის ეკლესია ან მონასტერი უნდა აღეშენებინა. ამას სატრანსპორტო გზაც უწყობდა ხელს – ნინო წმიდის მთიდან ერთი გზა კარჩხალის მთით შავშეთში გადადიოდა, მეორე კი ლივანაში⁴¹.

ისმაილ ძნელაძის ნაამბობიდან

დაახლოებით 35-40 წლის წინათ ბიძაჩემი ისმაილ ძნელაძე წყალტუბოში ისვენებდა. ამ დროს აქ ისვენებდა ბურნათელი აკაკი თუ კაკო ძნელაძეც. აქ ყოფილა რაჭველი ძნელაძეც. გაცნობისას, აკაკიმ უთხრა, რომ იგი წარმოშობით ბურნათიდან იყო. ისმაილ ძნელაძემ კი უპასუხა, რომ მეც და მაჭახლეელი ძნელაძეებიც ბურნათელები ვართო. აკაკის გაელმია ამ სიტყვებზე და ჰკითხა: - თქვენ მაჭახლეელი ხართ? ხოო, თქვენ კი არ ხართ ბურნათელი, სავარაუდოდ, ბურნათელი ძნელაძეები უნდა ვიყოთ, მაჭახლიდან. ისმაილი დაეკვიცა. ამ ლაპარაკს ისმენდა ერთ-ერთი დამსვენებელიც. მას დაუდასტურებია მათი წარმომავლობა. როცა ეს ამბავი გავიგეთ, ძალიან გაგვიკვირდა, რადგანაც თავს წარმოშობით ბურნათელებად ვთვლიდით, თურმე ვცდებოდით.

მაჭახელში იყო ერთი ძნელაძის ოჯახი, რომელიც 18 სულისგან შედგებოდა: დედ-მამა და თექვსმეტი შვილი. ისინი ღამით გაიპარნენ გურიაში. ერთი ასეთი 16-შვილიანი ოჯახი გურიაშიც ყოფილა. გურულების გადმოცემით, შესაძლებელია ერთი და იმავე ოჯახზე ყოფილიყო ლაპარაკი.

1980 წელს ქალაქ ქუთაისიდან ხელვაჩაურში მოვდიოდი. სამტრედიასთან მოსვლამდე გზაში შეფერხება იყო და შეეჩერდი. გზად ერთი ინტელიგენტურად ჩაცმული კაცი დამემგზავრა. როცა სამტრედიაში მოვედი და მოკლე გზით ბათუმისკენ გადმოვუხვიე, ამ კაცმა მკითხა, თუ საითკენ მივდიოდი. თავად ფოთში მიბრძანდებოდა. მე იმ წამსვე ავტომობილი მოვატრიალე და ფოთისკენ წავედი. ის კარგა ხანს გაჩუმებული იყო. შემდეგ შემეკითხა, სადაური კაცი ხარ, რომ ჩემთვის გზა შეიცვალე? - ქედქედიდან, - ვუპასუხე მე. - სადაა ეს ქედქედი? - მაჭახელა გაგიგონია? - როგორ არა, ძველ დროში დიდი ხნის წინ ჩვენთან, სოფელ რუხში მაჭახლიდან ჩამოსახლებულან. მათ ადგილობრივები თურმე მაჭახელოლლებს ეძახდნენ. შემდეგ ისინი გამეგრელდნენ.

ჩემი თანამგზავრი ფოთში ჩამოვიდა. მე მაშინ არ შევეკითხე მას, თუ სოფელ რუხში ისინი რა გვარს ატარებდნენ, რადგანაც საგვარეულოს ძებნას თუ დავიწყებდი, ამაზე იმ დროს არ მიფიქრია. დღეს კი ძალიან ვნანობ, რომ არ ვკითხე.

გალში აღმოჩნდა გუზელ მაჭახელიძე, ზუგდიდში კი დავით მაჭახელიძე. გუზელს შემორჩა თურქული სახელი. გუზელი - ქართულად ნიშნავს ლამაზს, ნათელს. 1895 წელში მაჭახელში ფიქსირდება გვარი მაჭახელიძე. თურქეთის რესპუბლიკაში, ქ. ფერშემბეს შესასვლელში არის სოფელი მაჭახელიძეების. რაც შეეხება გუზელ და დავით მაჭახელიძეებს, ისინი 1895 წლის შემდეგ არიან წასულები სამეგრელოში და ამიტომაც შეუნარჩუნდათ მუსლიმანური სახელი. დღეს აჭარა-მაჭახელში მაჭახელიძეები აღარ ცხოვრობენ. რატომ შეერქვა ხეობის სახელი ამ გვარს, ძალიან საინტერესოა, მაგრამ ჩემთვის მისი ამოხსნა ჯერჯერობით შეუძლებელია. ალბათ ვინმე ამითაც დაინტერესდება.

რამდენიმე წლის წინათ ჩემს ბიჭს სტუმრად მოჰყვა ზუგდიდელი ქავთარაძე. მას შევეკითხე სოფელ რუხიდან ხომ არ იყო წარმოშობით? - ბაბუაჩემი ზუგდიდშია დაბადებული და მისი წინაპრები საიდან არიან არ ვიციო, - მიპასუხა. მე ავუხსენი: - თქვენ წარმოშობით მაჭახლელი ხართ სოფ. ქავთარეთიდან. მაჭახელში არის სოფელი ქავთარეთი, სადაც ცხოვრობენ ქავთარაძეები. - მე მეგრელი ვარო, მიმტკიცებდა. - სად გაგონილა ქავთარაძე და მეგრელი? - გავიკვირვე მე. როგორც ჩანს, სამეგრელოში მაჭახელიძეების გარდა მაჭახლიდან სხვა გვარებიც ჩასახლებულან ავზედობისას. სოფელ რუხში მცხოვრებთა გვარებია სავარაუდოდ: ხინკილაძე-ხინკილაია, ქობულაძე-ქობულაია, გოგიძე-გოგავა, ანთაძე-ანთია, ფირცხალაძე-ფირცხალაია და სხვ. ამ გვარების ქვესოფლები მაჭახელში და აჭარაშია.

აქედან გამომდინარე, მოგვიანებით დავასკენი, რომ ჩემმა თანამგზავრმა სიმართლე მიაგმო. ზემოთ აღნიშნული გვარები დაფიქსირებულია „ტბეთის ანუ მაჭახლის სულთა მატთანეში“. რამდენიმე წლის წინ თურქეთიდან ვილაც გოგიძე ჩამოსულა და მისი ნათესავები გოგიძეები უძებნია. უთქვამს, მაჭახლის სოფელ

გოგბეებში ჩემი გვარის მატარებელი 28 მოსახლე ცხოვრობდაო და დღეს ვერავინ ვიპოვეო.

აჭარა-მაჭახლელებს დიდი და საინტერესო ისტორია უნდა გვქონდეს, სადაც გვარებზე დაკვირვებაც მიგვანიშნებს. აქ გვარები და სოფლები იდენტურია. მაგ.: კირკიტა-კირკიტაძე - სოფ. კირკიტეთი; ფუტკარა-ფუტკარაძე - სოფ. საფუტკრეთი; ძნელა-ძნელაძე - სოფ. ძნელიეთი; ქავთარა-ქავთარაძე - სოფ. ქავთარეთი; ხინკილა-ხინკილაძე - სოფ. ხინკილეთი; ქოქოლა-ქოქოლაძე - სოფ. ქოქოლეთი; მალაყმა-მალაყმაძე - სოფ. მალაყმეთი და სხვა მრავალი. აღნიშნული გვარ-სახელები მითითებულია „ტბეთის ანუ მაჭახლის სულთა მატინეში“, რომელნიც სავარაუდოდ VII-VIII საუკუნეებით უნდა თარიღდებოდეს. ძნელაძეები კი ჩანს ისტორიაში მე-5 საუკუნეში ბოლნისის ტაძრის ბალავერზე, წარწერიდან.

IX საუკუნეში საქართველოს ერთ-ერთი მთავარი ცენტრი იყო არტაან³, რის გამოც დაიწყო ზღვისპირეთიდან არტაანამდე მაჭახლის გავლით სახმელეთო-საქარავნო გზების შეკეთება-მშენებლობა. პროფ. ი. სიხარულიძე ამბობს, რომ აქ გზა და დასახლება მე-9 საუკუნემდე, ორი საუკუნით ადრე უნდა ყოფილიყო⁴. ჩვენ გვაქვს ისტორიული მონაცემი, I საუკუნის 66 წელს ბიზანტიელებმა ომით ეფრატსა და მოხემდე მიაღწიეს. უნდა ვივარაუდოდ, რომ შეტევა ზღვისპირეთიდან იქნებოდა. აქედან გამომდინარე, I საუკუნეში მაჭახელაში დასახლება უკვე ყოფილა⁴².

მომზაურობისას ჩანაწერები

ჩვენ გვქონდა ინფორმაცია იმასთან დაკავშირებით, რომ ქ. ზუგდიდის ანსაზლში არის ორი ძნელაძე, მათი საცხოვრებელი ადგილისა და წარმოშობის ადგილის დასადგენად გადავწყვიტეთ წავსულიყავით ქ. ზუგდიდში. ერთ დღეს მე და ლევან ძნელაძე გავემგზავრეთ ქ. ზუგდიდში კვირა დღე იყო. ჩვენ ძნელაძეების

შესახებ ვერაფერი დავადგინეთ. ზუგდიდლებმა მიგვითითეს აბაშაზე, სადაც უნდა ცხოვრობდნენ ძნელაძეები.

ქ. ზუგდიდში თამარ მეფის ქუჩა №20-ში აღმოჩნდა ბურნათიდან ჩამოსახლებული ნოდარ ძნელაძე, რომელიც რამდენიმე წლის წინ გარდაიცვალა. მას ყოლია ქალიშვილი, რომელიც გათხოვილია ქ. ბათუმში.

ქ. ზუგდიდის სტალინის ქუჩის №138-ში ბურნათიდან ჩამოსახლებულა ალექსანდრე-ალიოშა ძნელაძე მისი ძმები: გიგლა, ვაჟა და შალვა. შემდეგ გიგლა გადასულა საცხოვრებლად ჩაქვში, მას ყოლია ორი გოგო: მარინა და მზია, ხოლო ვაჟა გადასულა საცხოვრებლად ქ. ბათუმში. მას ყოლია ოთხი გოგო: ალდონა, მარინა, ხათუნა და მზია.

ალიოშას ყოლია ერთი შვილი რევაზი, რევაზის შვილები ჩვენი მასპინძლები: ვასილი და თორნიკე. თორნიკეს მეუღლე მანანა კვირკვილია, ვასილის მეუღლე ნინო ქანთარია. კარგი დიასახლისები და მასპინძლები.

აქედან გავემგზავრეთ აბაშაში სოფ. პირველ მაისში, სადაც მივაგენით ძნელაძის რამდენიმე ოჯახს. ნადია ძნელაძე-ნიკურაძემ გვიაშბო, რომ მათ დიდი ხნის განმავლობაში არ იცოდნენ, თუ საიდან მოვიდნენ მათი წინაპრები აბაშაში, რამდენიმე წლის წინ ჩემმა მეგობარმა ქალმა დამპატიჟა ბურნათში ძნელაძეების ქორწილში, იმ ბურნათლებს ჩემი თავი წარუდგინეს, ბურნათლებმა კარგად იცოდნენ, რომ ბურნათიდან აბაშაში ჩასახლებულა დიმიტრი ძნელაძე.

აქვე გავიგეთ, რომ სოფ. გაუმწყარში ცხოვრობენ ქ. გაგრიდან წამოსული ლტოლვილი ძნელაძეები. იქ შევხდით ლტოლვილ ძნელაძე მარინას ანუ მანანას. მან გვითხრა, რომ გაგრიდან წამოსული ლტოლვილი ძნელაძეები ცხოვრობენ წყალტუბოს რაიონში, ზოგი ქ. ფოთში ზღვიპირა სამსართულიან სახლში. ერთი ოჯახი წავიდა ამერიკაში. ჩვენ ფოთში ბევრი ვეძებეთ და ამ ძებნაში კიდევ შემოგვადამდა, მაგრამ იმ სახლს ვერ მივაგენით, სადაც ლტოლვილი ძნელაძეები ცხოვრობდნენ.

ჩვენთვის აქამდე ცნობილი არ იყო, გაგრაში თუ ძნელაძეები ცხოვრობდნენ, ჩვენ ვერ შევძელით დაგვედგინა როდის მოხვდნენ გაგრაში ძნელაძეები, მანანა ძნელაძის განმარტებით გაგრელმა ძნელაძეებმა. თვითონ არ იციან თავიანთი წარმოშობის ადგილი და არც ის, თუ საიდან მოხვდნენ ისინი გაგრაში⁴³.

დ. ძნელაძე

მოგზაურობა ფშალტუგოს რაიონის სოფლებში.

1515-1570 წლებში ოსმალების და ირანელების შემოსევების დროს მოსახლეობა ტყეში იყო გახიზნული. 1612 წელს დადებული ზავით 1619 წ. თურქები და ირანელები დაზავდნენ, საქართველო დაიყვეს და მდგომარეობაც დამშვიდდა. ტყეში გახიზნულმა მცხოვრებლებმა თანდათანობით დაიწყეს ოჯახებში დაბრუნება. ჩემი აზრით, გახიზნულთა ერთი ნაწილი თავიანთ კერას არ დაბრუნებია. ისინი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მიმოიფანტნენ. დამტკიცებულია საეკლესიო მოსაკრებელში საჩხერეში მაცხოვრებელი ძნელაძეების და სხვების ვალის გადაუხდელობა.

ჩემი აზრით, საჩხერელი ძნელაძეები მაჭახლის თემის ქვე სოფელ ჩხერიდან არიან ემიგრირებული 1612-1619 წლებში, როცა მოსახლეობა ტყეში იყო გახიზნული ახლად ჩასახლებულებს 1621 წელს საეკლესიო გადასახადის გადახდის საშუალება არ ექნებოდათ და ამიტომაც მოხვდნენ საეკლესიო მოსაკრებლების გადაუხდელების სიაში. სოფელ ჩხერის უკანასკნელი მცხოვრები გახლდათ ოსმან თევთიძე. ხალხი მას ჩხერელ ოსმანად მოიხსენიებდა. დღეს ეს ქვესოფელი ტყით არის დაფარული.

ქუთაისის სახელმწიფო არქივში სტუმრობისას მისმა დირექტორ მერაბ კუზევაძემ გვითხრა, რომ ფარცხანაყანევის და ლეჩხუმის (იგულისხმება საჩხერეში მცხოვრები) ძნელაძეები ერთი და იგივე არიანო. მეც მქონდა ასეთი მონაცემები. გადავწყვიტე, რომ

ფარცხანაყანევის ქვესოფელ სამღებროში ვსტუმრებოდით ბატონ ვახტანგ ძნელაძეს. მან ოჯახში შეგვიპატიჟა. იქ თავი მოეყარა ძნელაძეებს დაახლოებით 10 ადამიანს. ჩვენ კრება ჩავატარეთ და ძნელაძეთა კავშირის ფილიალი დავაფუძნეთ, რომლის ხელმძღვანელად პავლე ვახტანგის ძე ძნელაძე ავირჩიეთ. აქედან მე და გელა ძნელაძე ვაპირებდით ფოთში გამგზავრებას, მაგრამ ეზოდან გასულები უკან შემოგვაბრუნეს და ფოთში წასვლა გადაგვადებინეს. ეზოში ჩამოვსხედით. იქვე ბაღჩაში მიწის ნაკვეთს ვაკვირდებოდით. მიწის ყოველ 30-40 სმ²-ზე მჭიდის ტოლა ქვა ეგდო. ეტყობოდა, ეს ხალხი მდინარე რიონის დანატოვარ ადგილას დასახლებულიყვნენ. ზურაბ ძნელაძესა (რომელიც აქ დასახლებულ ძნელაძეებს ხელმძღვანელობს) და ჩემს შორის დიალოგი გაიმართა:

- თქვენ ბრძანეთ, რომ ბაბუაშენს მამაშენისათვის უთქვამს, რომ თქვენ მიჭიხინიდან ხარო ჩამოსულნი. ამოდენა გზა გამოიარეთ და რიყეზე რამ დაგასახლათ?

- ჩვენი წინაპრები აქედან ოთხი კილომეტრის მოშორებით დასახლებულან. ადგილობრივებს უთქვამთ, რომ ესენი გამრავლდებიან და მიწებს წაგვართმევენო, ამიტომ იქიდან აუყრიათ და აქ დაუსახლებიათ.

ახლა მივხვდი, მაჭახლის მაღლობიდან წამოსული ძნელაძეები ისევ მაღლობებში რისთვის იყვნენ დასახლებულები, მთებიდან მთებში რატომ გადმოსულან, რაც ძალიან მაინტერესებდა.

ბატონ ვახტანგს ვკითხე ლეჩხუმში კერძოდ, სოფელ საჩხერეში ვინმე ძნელაძეს ხომ არ იცნობდა.

- ახლახან ჩემმა შვილმა პავლემ ლეჩხუმელი ვიღაც ბესო ძნელაძე გაიცნო წყალტუბოშიო, - მიპასუხა მან.

გადაწყდა, მეორედ ჩამოსვლის დროს ლეჩხუმშიც ვსტუმრებოდით ძნელაძეებს. რამდენიმე დღის შემდეგ მე და გელა ძნელაძე წავედით ლეჩხუმში. გზად სამტრედიაში გავიარეთ და იქედან თან ჩემი მეგობარი თემურ თავაძეც გავიყოლეთ. ისევ ვესტუმრეთ ბატონ ვახტანგ ძნელაძეს. ამ დროს მისი შვილი პავლეც მოვიდა. მან გვითხრა:

- წყალტუბოში ერთი ვაჭარი კაცი ბესო ძნელაძე გავიცანი, მისი ტელეფონის ნომერიც მაქვს, შეიძლება მან იცოდეს ლეჩხუმში ძნელაძეების არსებობაო. დაურეკა ბესოს და ის წყალტუბოში აღმოჩნდა.

ჩვენ თან პავლეც გავიყოლიეთ და წყალტუბოში წავედით. ვნახეთ ბესო, გავეცანით. ჩვენი მისვლის მიზეზი რომ გაიგო, ძალიან გაუხარდა. გვითხრა, რომ ლეჩხუმში, სოფ. საჩხეურში 30 მოსახლე ძნელაძე არისო. იმავე სოფლის სკოლის დირექტორს გოჩა ძნელაძეს, როცა ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის შექმნა გაუგია, საგვარეულო კავშირის მესვეურთა ნახვა გადაუწყვეტია. თავისი გვარის წარმომავლობით დაინტერესებულმა ბესომ ბევრჯერ დარეკა ტელეფონით, მაგრამ სოფ. საჩხეურში ვერავის დაუკავშირდა. ჩვენ მსუბუქი ავტომობილ „მერსედესით“ ვიყავით და ამიტომ ბესოს შევეკითხეთ ავიდოდა თუ არა იქ ეს მანქანა? ბესომ გვიპასუხა, რომ გზა უასფალტოა, მაგრამ მიუსვლელი არ არის, ამ მანქანითაც შეძლებთ ასვლასო. მან აგვიხსნა, თუ როგორ მოვხვდებოდით ამ სოფელში.

რიონჰესის კაშხალიდან დაახლოებით 50 კმ გავიარეთ, გზაში მხოლოდ ერთი ჯიხური შეგვხვდა, საიდანაც უნდა გადაგვებოდა ერთ კილომეტრში. დაიწყო აღმართები, დიდი მისახვევ-მოსახვევები და, როგორც იქნა, ავედით ქვემო ლეჩხუმის ე.წ. კლდედააღმართის სოფ. დერაში. აქ შემხვედრებს ვეკითხებოდით კიდეც რამდენი კილომეტრი იყო დარჩენილი სოფელ საჩხეურამდე. - სოფელი საჩხეური აქედან 12 კილომეტრშია, მაგრამ ამ ავტომობილით ვერ გახვალთო, - გვიპასუხეს. მაშინ ჩვენ დავიწყეთ ორწამყვან ხიდიანი ავტომობილის ძებნა. იქვე ახლოს ავტომობილი „ნივა“ იდგა, მაგრამ მძღოლი სახლში არ დაგვხვდა. რატომღაც ეს ბიჭები სახტად დარჩნენ, ჩვენს დანახვაზე და გაკვირვებულები გვიყურებდნენ. მაღაზიის ეზოშიც ბევრი ახალგაზრდა შეგროვილიყო. მაღაზიიდან ბოლოს გამოსული ახალგაზრდა შემეკითხა - თუ საიდუმლო არაა, ვინ ბრძანდებით და ვის ეძებთო. როცა ჩვენი ჩასვლის მიზეზი გაიგეს, ყველა დაფაცურდა, საჩხეურიდან აქ ჩამოსიძებული ძნელაძე მოიყვანეს და გზის შესახებ შეეკითხნენ. მან ამ მანქანით წასვლა არ გვირჩია. შემდეგ დაიწყეს

საჩხურში ტელეფონით დარეკვები. მე მომერიდა და ჩემი მობილური შევთავაზე, რაზედაც უარი მივიღე. ბოლოს და ბოლოს, დაუკავშირდნენ საჩხურის მეზობელი სოფელ ცხნორისის მცხოვრებს. ამ მეზობელ სოფლიდან საჩხური 4 კილომეტრითაა დაშორებული საჩხერულა. ცხნორისელებს თხოვეს აჭარიდან სტუმრები მოდიან და საჩხურში აცნობეთო – ორხიდიანი მანქანით დახვდნენო. ამ დროს მოვიდა „პაზიკი“ ავტობუსი. გადაწყდა, ჩვენ ამ ავტობუსით წავსულიყავით და გელა ჩვენი მანქანით წამოსულიყო. როცა მეზობელ სოფელ ცხნორისში ავედით, მე ამოვიღე ფული და მძღოლს შევადლოე. მძღოლმა იუკადრისა: – თქვენ ვინ გგონივართ, სტუმარს ფულს როგორ გამოვართმევო; მით უმეტეს, დედაჩემი იქაურია, სადაც თქვენ მიდიხართ და თანაც ძნელაძეაო. მე რომ მგზავრებისთვის შეპირებული არ ვყოფილიყავი ან ისინი არ დამხვედროდნენ, დიდი სიამოვნებით წაგიყვანდით საჩხურშიო. ამ მეზობელი სოფლიდან საჩხურში მიმავალი გზა კარგი ჩანდა. ახლა ჩვენი ავტომობილით გავაგრძელებთ გზა, მაგრამ შევცდით, დაახლოებით ერთი კილომეტრის გავლის შემდეგ ჩვენმა ავტომობილმა ვერ შეძლო გზის გაგრძელება. მე გული მაწუხებს და შორ მანძილზე სიარული აკრძალული მაქვს. უკან დაბრუნებას კი მაინც წინ წასვლა ვამჯობინე და გზა გავაგრძელებთ, თუმცა ჩემი ამხანაგები ამის წინააღმდეგი იყვნენ. ჩვენ 400-500 მეტრიც არ გვექნებოდა ფეხით გავლილი, რომ ავტომობილი „უაზი“ შეგვხვდა. მანქანა გააჩერეს. უკვე საკმაოდ ბნელოდა. ამ მანქანიდან უცებ ერთი კაცი გადმოვიდა და ფეხით გააგრძელა გზა. საჩხურელები თხოვდნენ, რომ უკან წაჰყოლოდა, მაგრამ ის სიბნელეში გაუჩინარდა. ვიკითხე, – ის კაცი ვინ იყო-თქო. მითხრეს, რომ მან შეგვატყობინა თქვენი აქ ჩამოსვლაო. რაღაც გადაუდებელი საქმე ჰქონდა და უკან დაბრუნებაზე არ დაგვთანხმდა. სინანულით ვთქვი, რომ კაცმა, რომელმაც ჩვენი გულისათვის ოთხი კილომეტრი გზა ფეხით გაიარა, მაღლობაც ვერ ვუთხარით. წარმოიდგინეთ, რა პატივი დაგვდო მან. მთიან საქართველოში ღმერთის წყალობით კიდევ შემორჩენილია ქართული ადათ-წესები, ღმერთმა ახაროს და ამრავლოს ასეთი ადამიანები. ვწუხვარ რომ სახელ-გვარის კითხვა დამავიწყდა.

საჩხეურის სოფლის ცენტრში, მაღაზიასთან დაახლოებით 20-30 ადამიანი დაგვხვდა, რომლებიც ჩვენ გველოდებოდნენ. ჩვენ მაღაზიაში შევედით. მე აქედან წაღებული მქონდა მაკახლის ისტორიული ძეგლების სურათები, რომლის სანახავადაც რიგი დადგა. მაღაზიაში სანთლის შუქზე (იმ დღეს სოფელში რატომღაც ელექტრო ენერგია გათიშული იყო) დავიწყეთ ძნელადმეტყველო კავშირის ფილიალის შექმნის ოქმის შედგენა. ამ დროს მოვიდა სკოლის დირექტორი გოჩა ძნელაძე, რომელიც დიდი აღფრთოვანებით მოგვესალმა. ეტყობოდა, ძალიან გაუხარდა ჩვენი ჩასვლა და ჩვენი წამოწყებული საქმეც მოიწონა. იქ დამსწრე საზოგადოებამ ის ერთხმად აირჩია ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის სოფელ საჩხეურის ფილიალის ხელმძღვანელად.

შემდეგ ჩვენ სახლში დაბრუნება გადაწყვიტეთ, მაგრამ გელამ მითხრა, არ მგონია რომ წყალტუბომდე ბენზინი გვეყოსო. ვინ იცოდა, რომ 62 კმ-ს გამოვივლიდით და არსად ბენზინგასამართი სადგური არ იქნებოდა. მე ჩვენი გაჭირვება იქ მყოფებს გავუმხილე. მაღაზიის გამგემ ბესო ძნელაძემ მითხრა: - რეზერვი ბენზინი არ მაქვს, მაგრამ ავტომობილში რაც იქნება, ყველას ამოვასხამ და მოგცემთო. გოჩამ დასძინა: - ახლა ჩემთან წამოვბრძანდით და ბენზინზე მერე ვილაპარაკოთო, რაღაც საშუალებას გამოვნახავთო. რა გაეწყობოდა, ვინ დაგანება თავი, ავტომობილ „უაზში“ ჩავსხედით და ქვის ყორებიან ორღობეში დავეშვით. გოჩას ოჯახში ახლო ნათესავები და მეზობლები შეკრებილიყვნენ. გავიცანით გოჩას ოჯახის წევრები, მეტად თბილი და გულკეთილი ადამიანები. ისინი მაშინვე დაგვიახლოვდნენ, როგორც საკუთარი ოჯახის წევრები. ოჯახში ძალიან კარგი პურმარილი გავიწყვეს, მაგრამ გოჩა მაინც უკმაყოფილო იყო - თქვენი საკადრისი პურმარილი ვერ გავიწყვეთ, თქვენ რომ მეზობელ სოფელში მოხვედით, მხოლოდ მაშინ შემატყობინესო. გოჩას ადრევე ვუთხარი, რომ იქ ვერ დავრჩებოდით, რადგან ხვალ გელა სამსახურში იყო გასასვლელი, წინააღმდეგ შემთხვევაში დაითხოვდნენ. გოჩას დედ-მამის გარდა, რომლებიც უკვე მოხუცებულები იყვნენ, ყველანი ჩვენს გასაცილებლად

წამოვიდნენ. გოჩამ მითხრა, მე ჩვევად მაქვს, როცა სკოლასთან გავივლი, 2-3 წუთით მაინც სკოლაში უნდა შევიაროო. ღამის 12 საათი იყო, ახლა სკოლაში რა ესაქმებოდა ეს ვერ გავიგეთ. ალბათ რაღაც ისტორიული წიგნი უნდა გვაჩუქოს-თქო გავიფიქრე და არ გასულა 5 წუთი, რომ ის სკოლიდან ხუთლიტრიანი ბოცით ბენზინით ხელში ამოვიდა. ძალიან გაგვიხარდა და უხერხულობაში ჩავვარდით. თემურიმ უხერხულობა შემამჩნია და მითხრა: – სირცხვილი არ ჰამოთ და ფული არ შეაძლიოთო. მათ ჩვენს მანქანამდე დიდი ოვაციებით მოგვაცილეს, შემდეგ დავემშვიდობეთ ერთმანეთს და წამოვედით.

ჩემი აზრით, ლეჩხუმელი ძნელაძეები წასულნი არიან მაჭახლის ქვე სოფელ ჩხერედან და ამიტომაც მათ სოფელს საჩხეური დაარქვეს, რათა არ დავიწყებოდათ თავიანთი წარმოშობის ადგილი. სავარაუდოდ, ისტორიული წყაროებიდან და ფაქტებიდან გამომდინარე, მათი მაჭახლიდან გახიზვნა 1619 წლიდან უნდა მომხდარიყო. მათი თქმით ისინი აპარიდან იყვნენ ჩასახლებულები მაგრამ როდის არ იციან⁴³.

მოგზაურობა ხაშურში

ჩვენ გვექონდა მონაცემები, რომ ხაშურში 16 მოსახლე ძნელაძე ცხოვრობდა. მე ბიძაშვილ ჯემალ ხინკილაძეს ვთხოვე თავისი ავტომობილით ხაშურში წამყოლოდა. მე, ზაირა და ჯემალი ხაშურში გავემგზავრეთ. გზაში რამდენიმე ადგილას მანქანა გაგვიფუჭდა, ხან საბურავი დაეშვა, ხან რა, ძლივ-ძლივობით მივაღწიეთ რიკოთის გვირაბამდე. წყაროსთან ბევრი ავტომობილი იდგა, თითქმის ყველა მძღოლი ჩაგვერია მანქანის შეკეთებაში, მაგრამ მაინც არ დაადგა საშველი მისს შეკეთებას. ბათუმში ჩემს ბიძაშვილს თენგიზ ხინკილაძეს დავურეკე. მან გადაურეკა მის მეგობრებს ხაშურში. მიკროავტობუსით მოვიდნენ თენგიზის მეგობრები სოსო ქურდაძე, გენო პაპაშვილი და თამაზ ლომიძე. მათ მისაბმელით ჩაგვიყვანეს ხაშურში ხან ერთ მოხელესთან, ხან მეორესთან და ა. შ., მაგრამ

ავტომობილის შეკეთება მაინც არ ხერხდებოდა, ბათუმიდან ან თბილისიდან ნაწილს თუ არ ჩამოვიტანდით. გენო პაპაშვილმა ხაშურის მთელი ქუჩები შემოგვატარა, მაგრამ ძნელაძეების დასახლება არ აღმოჩნდა. ჯემალმა, მე და ზაირა გამოგვაცილა, თვითონ კი თბილისიდან ბათუმში მომავალ მანქანას ელოდებოდა საკუთარი ავტომობილის წამოსაღებად.

დიდი მადლობა ხაშურლებს, განსაკუთრებით კი გელა პაპაშვილს, რომელმაც თავისი ავტომობილით ანგარების გარეშე ჩვენთვის არც დრო დაიშურა და არც ენერგია, რითაც ძალიან დაგვეხმარა⁴⁴.

მოგზაურობა ბურნათში

საგვარეულო კავშირის აქტიურმა წევრმა ნუკრი ძნელაძემ ორგანიზაცია გაუკეთა ბურნათში მცხოვრებ ძნელაძეებს, რათა ჩაგვეტარებინა ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის ფილიალის კრება. ჩვენ ჩავედით ბურნათში ძნელაძეებთან. ასე 20-25 პიროვნება დაგვხვდა იქ. ჩავატარეთ კრება. სოფ. ბურნათის ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის ფილიალის ხელმძღვანელად დავით ძნელაძე (ბურნათელი) ავირჩიეთ. შემდეგ მიგვიპატიჟეს პურმარილზე. გაიმართა ქეიფი. მათ შემოსძახეს „კრიმანჭული“, რამაც ძალიან გამოაცა. ასეთი კარგი შესრულებით „კრიმანჭული“ პირველად მოვისმინე. შეხვედრის ძალიან კმაყოფილი დავრჩი.

ბურნათში და საჭამიას სერზე ძნელაძეების 70 მოსახლე ცხოვრობს. ისინი დაყოფილნი არიან სამ ჯგუფად და ამ ჯგუფებს ყველას ზედმეტსახელები აქვს. ისინი აქ სამხრეთიდან მოვიდნენ და უნებართვოდ ჩასახლებულან. მათი არალეგალურად ჩასახლების შესახებ გაუგია გურიის მთავარს გურიელს და მოურავისათვის მათი აქედან ასახლება უბრძანებია. მოურავს ისინი დადებითად დაუხასიათებია, რის შემდეგაც გურიელს მათთან სტუმრობა გადაუწყვეტია. ერთ დღეს გურიელი და მოურავი აქ ჩასახლებულ

ძნელაძეებს სტუმრებია, ძალიან მოწონებია ისინი და ბურნატში ცხოვრების უფლება მიუცია.

პურმარილის დამთავრების შემდეგ ბურნატელმა ძნელაძეებმა გამოგაცილეს. დაახლოებით 200 მეტრის ქვემოთ ძნელაძეთა მეორე ჯგუფი დაგვხვდა, რომლებიც ძალიან ნაწყენი ჩანდნენ და ჩვენს მასპინძლებს უსაყვედურეს: - რატომ ჩვენ არ გაგვაგებიეთ, ჩვენ ძნელაძეები არ ვიყავითო? ჩვენ სიტყვა მივეცით, რომ მათთანაც აუცილებლად ჩავიდოდით და კრებას იქაც ჩავატარებდით. ბურნატელები და ლეჩხუმელები ერთი შტოს წარმომადგენლები უნდა იყვნენ⁴⁵.

მოგზაურობა ბორჯომში

2012 წლის მაისში მივიღეთ ინფორმაცია ბორჯომში ძნელაძეების არსებობის შესახებ. მე და ლევან შოთას ძე ძნელაძე გავემგზავრეთ ბორჯომში. ბევრი ძებნის შემდეგ ბორჯომის საავადმყოფოს უკან მივაგენით ძნელაძის სახლს, მაგრამ იქ არავინ დაგვხვდა, რადგანაც დასასვენებელ სახლად ჰქონია გამოყენებული. იქ საბჭოთა პერიოდში ცხოვრობდა ბორჯომის მილიციის უფროსი. გ. ძნელაძე⁴⁶.

მოგზაურობა კახეთში. (ძნელაუფილები ძნელაძეები არიან)

საბჭოთა ხელისუფლების დროს ქუჩაში ვაჭრობა აკრძალული იყო. 1982 წელს სამსახურეობრივი საქმისათვის ავედი სოფ. ერგეში. სოფლის ცენტრში ვიღაც შუახანს გადაცილებული კაცი მზესუმზირას ჰყიდდა. მე ავუხსენი, რომ იქ მზესუმზირის გაყიდვა აკრძალული იყო, მზესუმზირა ბაზარში უნდა გაეყიდა. ის შემეცვდრა, რომ მისთვის ორი დღე მედროვებინა. მე გავბრაზდი და ყვირილი დავუწყე - რომ ჩამოვივლი, აქ აღარ დამხვდე-მეთქი. როცა უკან მოვბრუნდი, ის კაცი

იქ აღარ იყო. მეორე დღეს სოფ. ქვედა ჯოჭოდან ომის ვეტერანი ნაზიმ მჟავანაძე მოვიდა ჩემთან და მთხოვა ის კაცი მზესუმზირის გამყიდველი უკან დამებრუნებინა და მისთვის იქ ვაჭრობის უფლება მიმეცა. ბატონმა ნაზიმმა მიაშო, რომ მზესუმზირის გამყიდველი მისი ფრონტის მეგობარი იყო და დიდ გაჭირვებაში იმყოფებოდა. მამაჩემიც ომში დაღუპული იყო, ნაომარი ხალხის მიმართ კეთილგანწყობა მქონდა და ნაზიმ ბიძიას ხათრითაც იქ ვაჭრობის ნება დავრთე, ოღონდ ერთი პირობით, ჩემი გამოჩენისას ადგილიდან უნდა ამდგარიყო და არ ევაჭრა. მზესუმზირის გამყიდველი კარგა ხანს პირობას ასრულებდა, მაგრამ ერთ დღეს, როცა იქ მივედი, ადგილიდან არ დაიძრა. მე გავბრაზდი და სანამ მიეუახლოვდებოდი, დამასწრო და მითხრა: – არ გამიჯავრდე ბატონო, პატივი უნდა გცე და წილი უნდა მოგცეო. მე საშინლად გავბრაზდი ეს როგორ მაკადრეთ-მეთქი. მან ამიხსნა, რომ ასეთი წესები ჰქონდათ, ვინც პატივს სცემდა, იმას ვაჭრობის ნებას დართავდა, მისთვის წილი უნდა მიეცათ. ბოლოს ბოდიში მომიხადა და გვარი შემეკითხა. როცა გაიგო ძნელაძე ვიყავი, მითხრა ჩვენთან მარაბდაში არიან ძნელაშვილები, რომლებიც ადრე ძნელაძეები იყვნენო, მან მისი მეზობლის, ელენე ძნელაშვილის მისამართი მომცა. მაგრამ მისამართი სხვა ჩანაწერების ერთად გამინადგურებია.

პროფესორ რეზო ძნელაძის და მის მეგობარ ო. ნაკაშიძესთან ერთად მთელი კახეთი მოვიარეთ, სადაც ისტორიულად ძნელაძეები უნდა ყოფილიყვნენ ჩასახლებულნი. მხოლოდ და მხოლოდ სიღნაღის რაიონის სოფ. ნუკრიანში ბურნათიდან ჩასული ერთი მოსახლე ვნახეთ. აქ ძნელაშვილები ბლომად იყვნენ, განსაკუთრებით სოფელ მაღაროში. სოფელ ნუკრიანის ცენტრში ვნახეთ ო. ძნელაშვილი. მაგრამ მან გვარის წარმოშობის შესახებ არაფერი იცოდა. ძნელაშვილებმა პურმარილი გაგვიშალეს. შემდეგ წამოვედით თბილისში. კახეთში ძნელაძის გვარი არ აღმოჩნდა. ისტორია კი მიგვითითებს მაჭახლიდან ძნელაძეების კახეთში ჩასახლების შესახებ. ჩვენი აზრით, ის მზესუმზირის გამყიდველი მოხუცი მართალი იყო – ძნელაშვილები ძნელაძეები უნდა იყვნენ⁴⁷.

როგორც ისტორიიდან ცნობილია, საქართველოში გვარები ადამიანის საკუთარი სახელიდან წარმოიშვა VII-VIII საუკუნეებში. ჩვენი გვარი ძნელაძე სახელ ძნელა-დან წარმოიშვა და მივიღეთ გვარი ძნელასძე. გვარის გამარტივებისას ძნელასძედან ამოვარდა ასო „ს“ და მივიღეთ დღევანდელი ჩვენი გვარი ძნელაძე. ისტორიაში ცნობილია, რომ VIII საუკუნიდან ძეზე დაბოლოვებული გვარების დაბოლოვება გადაჰყავდათ შვილზე. თურქეთ-ირანის ძალდატანებითი გამაჰდიანების პოლიტიკის გამო ძნელაძეები გაიხიზნენ ქართ-კახეთ-იმერეთში, ძნელაძეები ქართლშიც ვიპოვეთ, იმერეთშიც და სხვა კუთხეებში, მაგრამ კახეთში ძნელაძეების ნაცვლად აღმოჩნდნენ ძნელაშვილები. სიღნაღის რაიონის სოფ. ნუკრიანის მცხოვრები ოთარ ძნელაშვილის განმარტებით მათი წინაპრები თავდაპირველად დუშეთში სოფ. მალაროში არიან მოსული, მაგრამ საიდან არ იცის, მერე გადმოსულან კახეთში და აქაც თავის სოფლისათვის მალარო დაურქმევიათ. არის თქმულება, რომ სოფ. მარაბდაში ღვიძლი დები: ერთი ძნელაძედ იწერება, მეორე კი ძნელაშვილად. სავარაუდოდ, ძნელაშვილები არიან ძნელაძეები, რომლებიც მაჭახლიდან უნდა იყვნენ გახიზნულები 1600-იან წლებში, როცა მაჭახლის თემიდან გაიხიზნენ ლეჩხუმში მცხოვრები ძნელაძეები⁴⁸.

თქმულება ორცეულ ქაჯაიებზე

მაჭახელში დარჩენილმა მცხოვრებლებმა სხვადასხვა მიზეზების გამო მშობლიური ხეობიდან დასავლეთში გახიზნა ვერ მოახერხეს. უმიწაწყლოდ დარჩენილმა ძნელაძეებმა მეზობელ სოფლებსა და რაიონებს შეაფარეს თავი.

ხუსეინ ბაირახტარი თუ უსეინ ბაირახტარი (ადრე ხუსეინი და უსეინი ერთი და იგივე სახელად ფიგურირებდა), მემიშა და მუთია ძნელაძეები ქედის მაზრის სოფ. ორცვაში გადასახლებულან. დღეს სოფ. ორცვაში ჩასახლებული ძნელაძეები ორ გვარს ატარებენ – ძნელაძეს და ქაჯაიას. არის თქმულება: როცა ორცვაში ძნელაძეები

გამრავლებულან, საცხოვრებელი ადგილი აღარ დარჩენიათ და მუთია ძნელაძე გაღმით, დაუსახლებელ ადგილას, რომელსაც ქაჯიეთი ერქვა, იქ დასახლებულა, რის შემდეგაც მათ ქაჯაიები შეერქვათ. გვარ ქაჯაიების შერქმევის საფუძველი ადგილმდებარეობიდან მომდინარეობს, როგორც ძნელაძეების - ძნელიეთიდან. ასეთი თქმულებაც არსებობს: მგზავრი შემხვედრს რომ შეეკითხებოდა - სად მიბრძანდებით, ან სად იყავითო, - ქაჯეთში, ქაჯებთან, ქაჯაიებთანო, - პასუხობდნენ. სავარაუდოდ, ასე დაფუძნდა გვარი - ქაჯაია.

არის მეორე თქმულება: თითქოს ძნელაძის გვარს რაღაც მიზეზის გამო იარაღის ტარების უფლება არ მისცეს და ამის გამო 1918-1921 წლებში გვარი შეიცვალეს. მესამე თქმულების მიხედვით კი, თითქოს სამეგრელოდან გამოქცეულ ყაჩაღ ქაჯაიას ძნელაძეებმა ქალი მიათხოვეს და აქედან წარმოიშვა გვარი ქაჯაია სოფელ ორცვაში, რაც მტკნარი სიგრუა. ხალხის გადმოცემული მესამე ვარიანტი არასწორად მიმაჩნია.

1971 წელს დავინიშნე ხელვაჩაურ-კახაბრის უბნის ინსპექტორად. კოლმეურნეობის საერთო კრებაზე მილიციის უფროსმა კ. ბესელიამ წარმადგინა ხალხთან გასაცნობად. კრების დამთავრების შემდეგ კოლმეურნეობის ეზოში შეკრებილი 4-5 კაცი დამხვდა. ერთმა შუახნის კაცმა თავი ქამილ ქაჯაია-ძნელაძედ წარმომიდგინა და მითხრა, რომ ჩვენც მაჭახლეელი ძნელაძეები, თქვენი ბიძაშვილები ვართო. ჩვენი წინაპრები მაჭახლიდან ორცვაში გადმოსახლებულან, ახლა კი ძნელაძეების ერთი შტო ქაჯაიებად ვიწერებითო. მინდა ზოგიერთ ქაჯაიას ვუთხრა, რომ სოფელ მეჯინისწყალში მცხოვრებმა ქამილ ქაჯაიამ, სოფელ ურეხში მცხოვრებმა ლევან ქაჯაიამ და სხვებმა თუ იციან, რომ ისინი მაჭახლიდან გადასული ძნელაძეები არიან ეს სხვებმა რისთვის არ იციან?. მინდა, რომ სხვებმაც გაითავისონ ეს და ნუ მეგრელობენ. მინდა იცოდნენ, რომ ძნელაძეების გვარი ისტორიაში 494 წლიდან ფიქსირდება. 2012 წლის არჩევნებში 3012-მა ძნელაძემ მიიღო მონაწილეობა. მათ გარდა, ორჯერ მეტი იქნება არასრულწლოვანი, რომლებსაც არჩევნებში მონაწილეობა არ მიუღიათ. ძნელაძეების გვარი საკმაოდ ცნობილი გვარია ისტორიაში.

ხელვაჩაურის რაიონის სოფ. ანგისაში მცხოვრებ ისმაილ კახიძის დედა იყო ქაჯაიას ქალი, როცა მოხუცდა პენსიისათვის საჭირო გახდა დაბადების წელის დადგენა. არქივში ქაჯაიას გვარზე არ მოიძებნა დედამისის დაბადების წელი, აღმოჩნდა რომ, დედამისის ნამდვილი გვარი იყო ძნელაძე და არა ქაჯაია, ესეც მოწმობს რომ ქაჯაიები ძნელაძეები იყვნენ.

როცა მე ურეხის საშუალო სკოლაში ვსწავლობდი სკოლის წინ ცხოვრობდნენ მერაბ ქაჯაიას ძმები: თემურ ქაჯაია ჩემთან ბიძაშვილობდა ძნელაძეების გვარით.

მინდა შეგახსენოთ რომ, მერაბ ქაჯაია მუშაობდა საქართველოს ვაჭრობის მინისტრად, როცა ანთავისუფლებდნენ დაუსაბუთებელი მიზეზებით მინისტრობისაგან განთავისუფლების დროს ჰკითხეს მერაბს, იცი თუ არა რატომ განთავისუფლებთ? მერაბმა უპასუხა: ვიცი, ვიცი იმიტომ რომ მე ვარ მუსასძე და არა მოსესძე⁹⁹. დ. ძნელაძე

როსტომ ძნელაძის ნაამბობი

ჩვენ და სოფელ ორცვის ქაჯაიები ერთი ოჯახიდან ვართ, ერთი მამის ნამრავლი. აქ მოსულა სამი ძმა: უსეინი, მემიშა და მუთია ბაირახტარი. ჩვენ მუსლიმანური გვარი გვქონდა – ბაირახტაროღლი, რომელიც ტიტულიდან გამომდინარეობს. მაშინდელი გვარი ძნელაძე უნდა ყოფილიყო, ჩვენი ბიძაშვილები ორთაბათუმში ძნელაძეებს იწერებიან. მუთია ბაირახტარის ნამრავლი არიან ქაჯაიები. უსეინი იყო ჩემი ბაბუა. მათი ძმა მემიში იყო უშვილო. მუთია ბაირახტარის ნამრავლია (ჩაისუბნის) ორთაბათუმის ძნელაძეებია. მუთიას ჰყავდა ოთხი შვილი: თუფანი, უსუფი, აბდული და ემინი. ორთაბათუმში ჩასახლებულან უსუფი, აბდული და ემინი, თუფანი დარჩა ორცვაში, რომელმაც გადაირქვა გვარი ძნელაძე და დაირქვა – ქაჯაია.

მოგახსენებათ, 1953 წელს ლავრენტი ბერია დაიჭირეს. შემდეგ შეიქმნა ანტიპარტიული ჯგუფი, ბერიას მომხრეებისაგან. დაირხა ხმა, რომ ვისი გვარიც ია-ზე ბოლოვდება, ყველას იჭერენო. მაშინ თუფანის

ძმისშვილი ვალერი ქაჯაია ქედაში ფინანსისტად მუშაობდა. კოლმეურნეობის კანტორაში რაღაც შეკრება იყო. სხვებთან ერთად იქ თუფანიც იმყოფებოდა. ვალერი ქაჯაიამ თუფანს დაუწყო ყვირილი – რისთვის გადაიკეთე გვარი, ახლა ყველას დაგვიჭერენო. თუფანს ხმა ვერ ამოუღია და თვალცრემლიანი გასცლია იქაურობას⁵⁰.

უსუფ ქნელაჰის ნაამბობი

– ბავშვი ვიყავი, როცა თუფან ბაბუა ჩამოვიდოდა ჩვენთან, ხშირად რამდენიმე დღე დარჩებოდა. ის კარგი მოსაუბრე იყო. მის გამოჩენაზე მეზობლები მოვიდოდნენ და შეეკითხებოდნენ, თუ ამ ძნელაძეების ბიძაშვილები ხართ, თქვენ სხვა გვარს რატომ ატარებთო. ადრე მეც ძნელაძე ვიყავი და გვარი გადავირქვიო, – უპასუხებდა თუფან ბაბუა და მისი ძმების აქ ჩამოსახლების ისტორიას მოუყვებოდა⁵¹.

ღავით ქნელაჰის ნარკვევი

ქედის რაიონის სოფელ კოკოტაურში არის ქვე სოფელი ძენაძეები. იქ ძნელაძეები ცხოვრობენ. მათი ერთი შტო ხელვაჩაურის რაიონის სოფელ ახალშენის ქვესოფელ სამებაში ცხოვრობს და გვარ – ძნელაძეს იწერებიან. არის ასეთი თქმულება: ჯერ ისინი მაჭახლიდან ძენწმანში ჩასახლებულან და მერე, მიწების უქონლობის გამო კოკოტაურში წასულან. სავარაუდოდ, მათ უწოდებენ ძენწმანელ ძნელაძეებს. გამარტივებით წარმოქმნილა სოფლის სახელი ძენაძეები. გვარის ფუძე ძენ – მიგვითითებს ძენწმანზე, მაგრამ მე ვფიქრობ, რომ გვარის და სოფლის სახელის შერწყმის გამო სოფელმა მიიღო სახელი ძენაძეები. 1840-იან წლებში აქ ორი ძმა ძნელაძე უნდა ყოფილიყო დასახლებული. ქედის რაიონის სოფ. დანდალოში ცხოვრობს 1924 წელს დაბადებული, სოფ. ძენაძეებიდან ჩამოსახლებული უხუცესი

კაცი მიხეილ (სალიხ) ხუსეინის ძე ძნელაძე. 2011 წლის ზაფხულში სოფ. დანდალოში ვესტუმრეთ მიხეილ ძნელაძეს. ის კარგად იცნობდა მაჭახლეელი ძნელაძეების ერთ ნაწილს – ისმაილ ძნელაძეს და მის შვილებს. ისმაილი მაჭახელაში ყველაზე ხანდაზმული და გამოსული კაცი იყო. მიხეილს ნათესაური კავშირი ჰქონია მაჭახლეელ ძნელაძეებთან. მიხეილმა გვითხრა, რომ როგორც ხუშუტ ბაბუა იტყოდა, – ჩვენი წინაპრები მაჭახლიდან არიან წამოსულიო. მაჭახლიდან გადმოსული ხუსეინ ძნელაძე 1851 წელს თურქეთ-ბულგარეთის ომში გაუწვევიათ და იქ დაღუპულა 1856 წელს. მისი ნამრავლი ვართ აქაური ძნელაძეები, სულ 16 მოსახლე. ხუსეინს ჰყავდა შვილები – ხუშუტი და მუსა, 1851 წელს დაბადებულები. მან თავის შვილს მამის სახელი ხუსეინი დაარქვა.

აქ ჩვენ შევექმენით ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის ფილიალი და მის თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა გურამ მიხეილის ძე ძნელაძე.

შემდეგ ჩვენ ძნელაძეებს სოფელ სამებაშიც ვესტუმრეთ. შოთა ძნელაძემ განაცხადა, რომ ისინი კოკოტაურიდან არიან ჩამოსულები, მაგრამ წარმოშობით საიდან იყვნენ არ იცოდა. დღეს სამებაში ძნელაძეების 8 მოსახლე ცხოვრობს.

აქაც დავაფუძნეთ ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის ფილიალი და ფილიალის ხელმძღვანელად ავირჩიეთ გელა ძნელაძე.

კოკოტაურში ძნელაძეების ორი შტოა. აჩის, რას გვიყვება 1938 წელს დაბადებული ლილი მემედის ასული ძნელაძე, პედაგოგ-ისტორიკოსი: – ბაბუას ერქვა ოსმანი, ხოლო მამას – შუქრი. ოსმანი დაბადებული ყოფილა 1856 წელს. ჩვენ ვენათესავეებით ოზურგეთელ ძნელაძეებს. აქ დასახლებულა ორი ძმა. ერთი ძმის ნამრავლი ვართ მე და ჩემი ძმა ტარიელი, დაბადებული 1939 წელს. ტარიელ მემედის ძე ძნელაძე აცხადებს, რომ მის ბაბუას ერქვა ალი, ხოლო მის შვილს დურსუნი. მათი ბაბუა დაბადებულია 1893 წელს.

ძალიან საინტერესოა, რომ მაჭახლის ძნელაძეებში სახელები: შუქრი, ოსმანი, მემედი, ალი, სალიხი, უსუფი ხშირად მეორდება ჩვენს გვარში ჩხუტუნეთ-ახალშენში. შესაძლებელია, ხუსეინი და უსეინი იყვნენ მაჭახლიდან წასული ძმები. უსეინი ორცვაში დასახლებულა,

ხუსეინი - კოკოტაურში, სადაც 1800-იან წლებში ან ცოტათი გვიან სავარაუდოდ ჩასახლდნენ ქედის რაიონის სოფ. ბენწმანში, შემდეგ კი კოკოტაურში. მაჭახელში ყოფილა დიდი ბაირახტარი, მას უნდა რქმეოდა ომერი და მეორე პატარა ბაირახტარი. ეს ტიტულიანი გვარები მათ მაჭახლიდან უნდა ჰქონდეთ გადმოყოლილი, რადგანაც მაჭახლის ძნელაძეების გვარი თურქების ბატონობის დროს ბაირახტარი აცაბაიატაროლი. იყო. ეს ადასტურებს კოკოტაურელებისა და ორცველების მაჭახლელობას. გარდა ამისა, მეორე მტკიცებულებით, ძნელაძეების ფუძე არის მაჭახლის ხეობის ქვესოფელ ძნელიეთში.

ქედის რაიონის სოფელ მახუნცეთში, ზუნდაგის შესასვლელში ცხოვრობდა საკიფ ძნელაძე. მისი შვილები ყაჩაღები იყვნენ და მათაც ხშირად ესხმოდნენ თავს. ერთ-ერთი ასეთი თავდასხმისას საკიფი მიმხვდარა, რომ სასიკვდილოდ გაიმეტებდნენ. მას დაჭრილად მოუზღვენებია თავი და ბაღჩაში გადაგორებულა, რითაც სიკვდილისათვის თავი დაუღწევია. ამის შემდეგ საკიფი კორომხეთში ჩასახლებულა, მისი შვილები კი ბათუმში გაქცეულან. მათ აქაური ხალხი საკიფასშვილებად მოიხსენიებენ. საკოფმა სოფელ კორომხეთში ფარტენაძეებიდან მეორე ცოლი შეირთო. მათ სამი ვაჟიშვილი შეეძინათ: ზურაბი, ნიაზი და რაგიმი.

მაჭახლელებმა, როგორც ცნობილია, XVIII საუკუნის ბოლომდე შეინარჩუნეს ქრისტიანობა. ისინი ასი წლის განმავლობაში ბრძოლობდნენ. ამისათვის. გამაჰმადიანების თავიდან ასაცილებლად ერთმა ნაწილმა ადრევე მიატოვეს თავიანთი კერები, აქ დარჩენილ მაჭახლელებს მაინც არ ასცდა გამაჰმადიანება. ფაშების, ხიჯიების და მოლების აგიტაციის შედეგად რუსეთ-თურქეთის ომის დროს 1828-1829 წწ, 1853-1854 წწ, 1878-1881 წწ. და 1914 წელს. გამაჰმადიანებულ ქართველებმა თურქეთს მიაშურეს ნაწილიც კი აქვე დარჩნენ.

მას შემდეგ საუკუნე ნახევარი გავიდა, მაგრამ ქრისტიან ქართველებსა და მაშინ ძალად გაჰმადიანებულ ქართველებს შორის ურთიერთობა ჯერ კიდევ სრულად არ დალაგებულა. მაშინ როცა, გურულებსა და მეგრელებს, მთიულელებს და მოხევეებს შორის ომებს

დიდი ხანია მივიწყებას მიეცა, ამაზე დიდი გულისტკივილით
მოგვანიშნებს საქართველოსა და თავისი კუთხის დიდი პატრიოტი
პოეტის ზურაბ გორგილაძის ლექსი „ჩაუმქრალი სანთლები“⁵².

ჰოიდა ნანა, ოჰოი ნანა,
ხულო, შუახევ, ქედიდანა.
დედო დვრინით დამემღერა,
დიდგოროზი მთები განა.

მთები, ვისთვის თვალსერი,
ვისთვის ჯავრი შიგნიდანა.
თეთრ პერანგებს ხრამში ყრიდნენ,
ლურჯს იცვამდნენ თანთადანა.

კლდის კატარზე მზე ყვოდა,
კლდის ბორჯღალზე ბენჩქვი ყანა,
გვანცას ლოცვებს ვაზის სული,
გორით გორზე გადეყვანა.

ვარჯანისთან, ნაჯვარისთან
დაჯვარული ქვები წვანან,
ქვებში ჩუმად დაქვითინებს
ჩემი დიდი ნენეს ნანა.

დარდებს გულში ვიბესქნიდი
აჰარელი ვიყავ განა!
ჰოიდა ნანა, ოჰოი ნანა,
ხარისტყავის გუდა თანა.

შიგ ჰიკჰიკით მოჭუჭკული,
ამ სირთების სევდა თანა,
მიმღერია ღვინიანზე,

მიტირია კიდეც განა.

როცა ჩემი ზღველთი ზვარე
ზვავის ნაძოვს დაემგვანა,
როს სხალთაში სხალთი ხატებს
უსაპნავდნენ ყელში კანაფს.

ჯავარქედზე ჯამეს დგამდნენ,
ვარდიქედზე ეკლის კარავს,
ეივახ, ამის შემხედვარე,
ნამსხვანიდან გაველ განა.

მთებს ტყეები ბალანივით
აბურძლიდა უბიდანა,
ღელე-ღურდან დავეძებდი,
კანკალებდა ხელში დანა.

გამჩენელო, სხვა რა მექნა
აჭარელი ვიყავ განა!
ჰოიდა ნანა, ოჰოი ნანა,
თეთრათები ვთიბე განა.

ხამიყელზე ხაოდერი,
ბალახები შემრჩა თანა.
მთაპერანგა გადავმუხლე,
გზაბაწარამ დამახანა.

ხინოს თავში თაფლი ვხილე,
ჩოლოქის პირს ვმარგლე ყანა.
ჩოლოქს გაღმა გოგო იდგა,
გულგუნდა და თვალმაცვალა.

ღმერთმა რაფერ გადმოგხედა,
ღმერთმა რაფერ გამახარა.
– გოვ, კისერში შეგეფუნჩხე, –
ჩემებურა ვკადრე მარა.

გოგო რაცხამ დააფეთა,
გოგო ვინცხამ გადამალა.
თოხიტარზე დაყუდებულს
ცამ სიცილი დამაყარა.

შიგნი-შიგნი ჩევიფუფქე,
აჭარელი ვიყავ განა!
ჰოიდა ნანა, ოჰოი ნანა,
ვერ წამიხვალ განდაგანა.

ეგ ლიზლობა, ეგ ლირწობა
კმარზ-მეთქი, უკვე კმარა!
ჩემი სისხლი სიყვარულით,
ო, რა ხანი არ დამთავრდა.

მეყო! მტევნის წებო წვენში
ჩემი სულის ორთქლი დგანა,
ყელზე შემომეფართქალა
ვაზის ლერწი ლოფორთქანა.

სიზმარ-სიზმარ მიბრუნდება
შატბერდი და შორი ბანა,
იქ სანთლები ჩემისისხო,
ჯერეთ კიდევ არ ჩამქრალან.

მეყო ჟამმა ჟანგთაფლეთმა
რაც დამფლა და რაც დამგმანა!

ჰოიდა ნანა, ოჰოი ნანა,
წარბახსნილი დავალ განა.

საქართველოვ, ჩემო დედავ,
ჩემი სუნთქვა გენაცვალა.
ჩემი ყველა მქუხარება,
მწუხარებაც გენაცვალა.

შენი სიტყვის სიცოცხლისთვის
ხიხამირში კიდეც ვდგავარ,
შენი ერის სიმალლისთვის,
მარადიდში ვხლიჩავ ყავარს.

შენი რჯულის საჯილდაოდ,
სხალთას ვრეკავ ზარებს მთავარს.
ერთ ძირ ვენახს სულ გირგავდი,
კვლავ დაგირგავ დღეს და ხვალაც!
იდიდგულე რომ ამფერი
აჰარელი გყავდა განა⁵³.

მესხეთს მესაზღვრე კუთხეში,
აჰარაში დაიბადა მეორე შოთა რუსთაველი
ზურაბ გორგილაძე
18.09.2016 დ. ძნელაძე
ვისაც არ გკერად წაიკითხეთ ზ. გორგილაძის წიგნი

მოზეაურობა თურქეთის რესპუბლიკაში

2013 წლის 15 ივნისს მე და ვასო ძნელაძე თურქეთში, ქალაქ ბორჩაზში მის ბიძებთან წავედით. იქ ძნელაძეების 26 მოსახლე აღმოჩნდა. ჩვენ ჩავატარეთ ძნელაძეთა საგვარეულოს კრება და დაფუძუნეთ ძნელაძეთა საგვარეულოს კავშირის ფილიალი, რომლის თავმჯდომარედ ავირჩიეთ აეთინ ძნელაძე. მათ დაგვათვალისწინეს მდ. ჭოროხზე არსებული ელექტროჰესი და იქაური ზოგიერთი სოფელი. მეორე დღეს წავედით ზედა მაჭახელში. ბორჩაზში საღამომდე მოგვიწია სამარშრუტო ავტობუსის ლოდინი. რადგანაც პირველად მივდიოდი, მძღოლის გვერდით დამსვეს, იქაურობის კარგად დასათვალისწინებლად. გზაში მძღოლი ხალხს ფულს და აზოტს ურიგებდა. დამაინტერესა მიზეზი. შეკითხვაზე მითხრა, რომ მთავრობა უფასოდ გვაძლევს ფულს და აზოტს, რომ თხილი გავაშენოთ და მოვუაროთ. გზაში შემოგვეგება ბებჩემის დის ბადიში სერვეთ მაღაყმაძე, რომელიც ზედა მაჭახლის სოფ. ხერთვისში ცხოვრობს. მალაყმაძემ 5 დღე გვატარა სოფელ სოფელ ყოველგვარი ანგარების გარეშე, გარდა აკრიისა, ავღწერეთ ადგილზე მისვლით, სოფლის გამგებლების დახმარებით თუ რამდენი მოსახლე იყო თვითეულ სოფელში და რამდენ მათგანს ჰქონდათ ქართული გვარი, ან რამდენს აქვთ თურქული, მერე გადვიდეთ ისტორიული ძეგლების სურათები. სოფ. ეფერატის თამარ მეფის ბაზინის-ნანგრევების, რომელიც ყოფილა დაახლოებით 5000 მ²-ზე მეტი გალავნით შემორჩეული, აქ შეგვხდა ჯემალ ვასაძე-ქეშიშოღლი, მისი წინაპარი მღვდელი ყოფილა რომელიც მოხსენიებულია ზ. ჭიჭინაძის წიგნში „ქართველთა გამაჰმადიანებაში“ და ხ. ახლვდიანის წიგნში „ნარკვევი აჭარის ისტორიიდან“ რომელშიც არის დაფიქსირებული. მღვდელს თურქები ქეშიშს ეძახიან. ამ მღვდელის ხალხს დიდი რიდი და შიშიც ჰქონიათ და მიუხედავად თურქების მხრიდან ძალდატანებისა, ისინი ვერ გამაჰმადიანებოდნენ, მაგრამ საბოლოოდ თურქებმა მაინც თავისი გაიტანეს და ხალხი გამაჰმადიანდა, ქეშიშმა ეკლესიიდან თავისი

ნივთები აიღო და სადღაც გადაიკარგა. ჯემალი კარგი მოსაუბრე და თანამზრახველი გამოდგა, მან მითხრა, რომ ხაზინის ტერიტორიაზე ოთკუთხა ჭა ყოფილა ამ ჭაში ოქრო ყოფილა, ბევრი ვეძებთ ჭა, მაგრამ შიგ ოქრო არ აღმოჩნდა. ადრე რომ ჩამოვსულიყავი ამ ჭის ძებნაში დროს არ დაგაკარგვინებდით და არც იწვალებდით ზ. ჭიჭინაძის წიგნ „ქართველთა გამაჰმადიანება“ დაფიქსირებულია რომ 1878 წელს ჩვენიდან-საქართველოდან ვიღაცები ჩამოსულან და ჭიდან ოქროულობა ამოუღიათ და წაუღიან. დღესაც არაა ცნობილი ვინ წაიღო.

ჯემალმა გვითხრა, რომ ამ ციხე-ხაზინის ერთ კუთხეში ორი ქვის ოთახი იყო, ქვით მონოლითურად გადახურული, მისი ორი კედელი მან დაანგრია თურმე, რასაც ახლა ძალიან ნანობს.

მან გვითხრა, რომ აქვე მდ. ჩოქათსა და მდ. დამზათის შესართავს შორის ტერიტორიაზე დაახლოებით 5000-6000 მ²-ზე არის ქრისტიანული სასაფლაოები, რომლებიც თითქმის მთლიანად ტყით და ეკალ ბარდითა დაფარული, ჩვენ წავედით ამ სასაფლაოების სანახავად და სურათების გადასაღებად, სადაც ვნახეთ ერთ ადგილას დაახლოებით 1,50 მ-ს სიღრმეზე ამოეთხარათ სასაფლაო , ცოტათი გადავინაცვლეთ და დავინახეთ წყვილად სასაფლაო, ეს ორივე ამოთხრილი იყო, ერთში ისევე მიწა ჩაეყარათ და ამოევსოთ მეორე კი ამოღებული მიწით მის ამოსავსობად არ ყოფნოდათ და ვერ ამოევსოთ, ამიტომ ამოთხრილში გადაჭრილი ნამძვის ხის წვერი ჩაედოთ ამონათხარის დასაფარად, იქვე ეყარა ცელოფანის ცარიელი პარკები წარწერებით, ჯემალი ამ პარკებს დააკვირდა და ვიღაცაზე ეჭვი მიიტანა. სავარაუდოდ ამ საფლავიდან გარკვეული ზომის თუ წონის რაღაცა ამოიღეს, რის გამოც ამ საფლავიდან ამოყრილი მიწა საკმარისი არ დარჩა საფლავის ამოსავსებად. საღამოს ვასო ზედა მაჭახლის სოფელ ზედავაკეში თავის დეიდაშვილ მევლუდ გორამესთან წავიდა, მე კი სერვეტთან დავრჩი. იმ საღამოს თურქმა მესაზღვრეებმა ვიღაც ქუთაისელი დააკავეს საზღვრის უნებართვოდ გადმოკვეთის გამო. ჩემმა მასპინძელმა მოსვენება დაკარგა. მე საზღვარგარეთ ისტორიული საქმიანობის შესახებ არავითარი საბუთი არ გამაჩნდა. თურქი

პოლიციელები სოფელში არავის აკავებდნენ, რომ გაცილდებოდნენ ზედა მაჭახელის ბოლო სოფელ ზედვაკეს, იქ დაიპყრდნენ თურმე. ის დამე შიშის ქვეშ გავატარე, – მეშინოდა არ დავეჭვირე და ჯაშუშად არ მოვენათლეთ.

მეორე დღეს სერვეთმა წამიყვანა სოფ. ზედვაკეში მეკლუდ გორაძის სახლში, სადაც ვასო მელოდებოდა, ჩვენ ერთად უნდა წამოვსულიყავით საქართველოში. ეს სახლი სოფლის თავში ცენტრალური გზის პირას იყო. როგორც კი ავედით და ჭიშკარში ფეხი შევდგიტ, პოლიციაც უკან მოგვადგა. ამავე დროს მოვიდა მეკლუდის ძმაც. მან პოლიციელებს რაღაც გადაულაპარაკა და ისინიც უცებ წავიდნენ. მეკლუდმა თავისი მანქანით ბორჩხაში ჩამოგვიყვანა. აქედან ბათუმში მიმავალ მიკროავტობუსს გამოვყევით, მაგრამ მძღოლმა ცოტა ხანში ძირს ჩამოგვსვა და უკან გაბრუნდა. ძალიან მეშინოდა საზღვარზე არ დავეკავებინეთ. მე ჩანაწერების გადაგდება არ მინდოდა. თურქეთის საზღვარი უპრობლემოდ გადმოვკვეთეთ. ბათუმში მიმავალ ავტობუსისკენ რომ მივდიოდით, ჩვენი ქვეყნის, პოლიციელი მომვარდა და ხმამაღლა მითხრა რა გაქვს დიპლომატია. წამლები-თქო, – ვუპასუხე. რადგან ჰიპერტონიით და შაქრით დაავადებული ვარ, ყველგან წამლები დამაქვს თან. პოლიციელმა დაინახა თუ არა წამლები, მაშინვე წასვლა მიბრძანა. მე მაშინ თავისუფლად ამოვისუნთქე. ვასო ამ დროს მეორე მხრიდან შემფოთებული ადევნებდა თვალს პოლიციელის საქციელს.

2013 წლის 18 აგვისტოს ძნელაძეების საძებნელად ქალაქ სამსუნში, ორდუში, უნიაში და ფერშემბეში წავედით. ყველაზე მეტად ბეგ სეიდალოღლების ქართული გვარი მაინტერესებდა. აგრეთვე მათგან 1937 წელს წამოსული კაცი უკან დაბრუნდა თუ არა. ბეგი სეიდალოღლის დაა ზუბეიდა ჩემს პაპაჩემს ჰყოლია ცოლად. მათ შორის მკვლელობა მომხდარა. სეიდალოღლი ბეგს მოუკლავს პაპაჩემი მემედი, რის გამოც ის თურქეთში გაუსახლებიათ. სამსუნში ვნახე მხოლოდ ერთი ძნელაძე, ჩემზე უმცროსი უსუფ (ქურუკ) ბაიხტაროღლი. ახმედს მხოლოდ ტელეფონით ველაპარაკე. 3 ძმა სტამბულში ცხოვრობდნენ. მათ ფერშემბეში ხის გულისათვის

მოუკლავთ მეზობელი ქავთარაძე და ახლა გვარშეცვლილნი სხვადასხვა ადგილებში ცხოვრობდნენ.

ბათუმიდან თარჯიმანი წავიყვანე და ფერშემბეში ბეგ სეიდალოღლის შთამომავალი მოვებზე ქელემ სეიდინის სახელ-გვარით. მან მითხრა: - ჩვენი ბათუმური, ანუ ქართული გვარი, დიდი ბაბუა იტყოდა, რომ „მე-მე“-ზე ყოფილაო. მაჭახლიდან მოსულან ჩვენი წინაპრები. ისინი უკვე აღარ არიან, მაგრამ ჩვენი სამი ძმა სტამბულში ცხოვრობენო. ამ დროს საუბარში ჩაგვეერთო მაჭახლიდან ემიგრაციაში წასული ზია (გვარი არ მახსოვს). ვიფიქრე, ქელემს აქ გადმოსახლების მიზეზი ეცოდინებოდა, რადგან თურქეთში დღესაც შურისძიება შემორჩენილია. - არ იფიქროთ აქ შურის საძიებლად ვართ ჩამოსული და ვუთხარი, ჩვენმა წინაპარმა თუ გვარში რაიმე დააშავა, ჩვენ არაფერ შუაში ვართ, ჩვენ ხომ ერთი სისხლი გვაქვს-მეთქი. ამის გაგონებაზე ძალიან გაბრაზდა, მისი და ძმების მისამართი და ტელეფონები არასწორად ჩაგვაწერინა თურმე.

ორდღში და უნიაში სეიდალოღლები ბევრნი არიან. როცა მათთან ჩავედით, თან თარჯიმანი და ომერ კოკოტი მახლდა, რომელსაც ლომის წილი მიუძღვის ჩემს საქმიანობაში. მის გარეშე ალბათ ვერაფერს მივაღწევდი. ომერი სამსუნში ხოჯაა და რელიგიას ასწავლის. როცა საქართველო-თურქეთს შორის საზღვარი გაიხსნა, ომერ კოკოტმა ერთ ქართველს ინგლისურად ქართული ანბანი დააწერინა და ასე ისწავლა ქართულად წერა-კითხვა. - გულით, სისხლით, ხორციტ ქართველი ვარ, მაგრამ რწმენით მუსლიმანო, - მითხრა მან. ომერს მეორეჯერ უწევდა წასვლა მექაში ჰაჯობაზე, რითაც ძალიან მოსწონდა თავი.

ახლა დავუბრუნდეთ სეიდალოღლებს. მათ აქვთ სხვადასხვა სახის სახელოსნოები, ავეჯის ფაბრიკა, მაღაზიები, აფთიაქები. მათი ერთი ძმა სოფელში ცხოვრობს, რომელსაც იმდენი თხილი მოჰყავს, რომ თხილის მოსავლის ასაღებად სეზონზე 300 კაცს ამუშავებს. მათ მაჭახლელობაზე კი არა, საერთოდ ქართველობაზეც უარი თქვეს. შეიძლება იმიტომაც, რომ მე თან თურქი მძღოლი მახლდა და ორდუს მეზობელი სოფლის გამგებელი მუსტაფა, რომელიც ფიზიონომიით

თურქს საერთოდ არ ჰგავდა. ასევე მახლდა რომან კახაძე თარჯიმნად. სეიდალოღლებს მაჭახელში სოფ. სინდიეთში ჰქონიათ ციხე, რომელიც შავშეთ-აჭარის საქარავნო გზების გამშვები პუნქტის მოვალეობას ასრულებდა. ის მაჭახელაში ცხოვრების დროს ძალიან მდიდარი ყოფილა, რამაც თურქეთშიც სიმდიდრის საფუძველი შეუქმნა. დადგინდა, რომ ისინიც ქართველები არიან, რომლებიც რიზედან ჩასულან ორდოში.

ირკვევა, რომ ძნელაძეები არიან ლედიკში, ფაცაში და ადაბაზარში, რისთვისაც იქ ჩასვლა და ნახვაა საჭირო. აგრეთვე უნდა ჩავიდეთ შავშეთში ქ. დიუბანში, სადაც გასარკვევი მაქვს ყირხსერალი ძნელაძის მეტად საინტერესო ისტორია¹⁸. ძნელაძეების გვარი საქართველოში გვხვდებიან სოხუმში, გალიდან გადმოსახლებულები ფოთში, ზუგდიდში. აგრეთვე ხარაულაში, ლაშეში, ოზურგეთში, სოფ. შრომაში, ანასეულში, საჩინოში, ცაგერში და ამერიკაშიც¹⁹.

გვარი და ტრადიციები

ივ. ჯავახიშვილი ამბობს: „ქართული გვარი უძველესი სისხლით მონათესავე სოციალური ჯგუფია, რომლითაც სოფლები, დაბა-ქალაქები სასიცოცხლო მიწა-მამულების მტკიცე გამიჯვნით წარმოიშვა. დასაბამიდან საქართველოს მიწა-წყალი გვარებზე იყო და არის განაწილებული“²⁰. მეც სწორედ გვარის სისხლით კავშირების აღდგენა და გაერთიანება, მათი ეკონომიკური პირობების გაუმჯობესება მსურდა. მიზნად დავისახე, რომ გვარში გაჭირვებული და ღარიბი არ გვყოლოდა. ლეჩხუმში მოგზაურობის დროს გზაში ბევრი ასკილი შევნიშნე, რომელიც, მოგეხსენებათ, საკვებიც არის და სამკურნალო საშუალებაც. თურქეთის რესპუბლიკაში 1 ლიტრი ასკილის ხილფაფა 18 ლირა ღირს. მსურდა, ძნელაძეების ინტენსიურ დასახლებებში, რესურსების არსებობის შესაბამისად, ჯერ მცირე ბიზნესი მოგვეწყო და ხალხი დაგვესაქმებინა, სახელდობრ: ასკილის, შინდის, ქაცვისა და ვარდის ზეთის გამოხდა, სოკოს, ტყემლის,

თბილისი გაშენება, სასმელი და მინერალური წყლების ჩამოსხმა, აგრეთვე აგურის, კრელი ქვის ბლოკების, ავტოსაზივინკლო და ავტოსამრეცხაო საამქროები.

ჩაფიქრებული მქონდა მოგვეწყო ექსკურსიები ინტენსიურად დასახლებულ მნელაძეების დასახლებებში და სხვაგან, მაგრამ გვარის კავშირის ფილიალების ხელმძღვანელობა მნელაძეების გაერთიანებისა და მათგან საწევრო ანარიცხების საქმეში მოიკოჭლებდნენ, რის გამოც ჩემი გეგმები განუხორციელებელი დარჩა, საწევრო შენატანების ხარჯზე მცირე ბიზნესის განვითარება არ მოხერხდა.

2012 წლის არჩევნებში ხმის უფლებით მონაწილეობდა 3000 მნელაძე. მათგან თვეში თითო ლარი რომ ამოგველო, თვეში 3.000 ლარი, ხოლო წელიწადში 36.000 ლარი იქნებოდა. ამ თანხით რამდენიმე მცირე ბიზნესი განხორციელდებოდა, მაგრამ ეს ოცნება განუხორციელებელი დარჩა.

4 წლის შემდეგ 2014 წლის 17 მაისს თემურ და ლევან მნელაძეებმა ქ. თბილისში შექმნეს გვარის კავშირი, ჩვენს მიერ შექმნილ კავშირთან შედარებით მცირე განსხვავებით – მნელაძეთა აცვლად შეიქმნა მნელაძეების კავშირი⁶. გადავწყვიტე, საგვარეულო კავშირის თავმჯდომარეობიდან გადავმდგარიყავი, რასაც ჩემმა ავადმყოფობამაც შეუწყო ხელი და კავშირის თავმჯდომარედ ბურნატელი, დღეს ბათუმში მცხოვრები, საგვარეულო კავშირის აქტიური წევრი თამაზ მნელაძე დამესახელებინა და განდევნილი ბურნატელების ნაწილი შემოგვეერთებინა; მეორე კანდიდატად კი – აჭარელი მნელაძეების წარმომადგენელი, კავშირის აქტივისტი ნოდარ მნელაძე დავასახელე. მიუხედავად ამისა, ორი წლის განმავლობაში აღნიშნული ჯგუფის შემოერთების საქმეში წინსვლა არ შეინიშნება, მნელაზეების გაერთიანების ამ საქმეში ჩვენ ეროვნული აკადემიის აკადემიკოსისა, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის, პროფესორ-არქეოლოგის მერაბ მნელაძისა და აჭარის უმაღლესი საბჭოს დეპუტატის კაკო მნელაძის დიდი იმედი გვაქვს.

მიგვაჩნია, რომ საგვარეულო კავშირის დანიშნულება და მისია პირველ ყოვლისა გვარის წევრებს შორის ერთიანობის, ურთიერთსიყვარულისა და მათ შორის გენეტიკურად არსებული სისხლხორცეული კავშირის კიდევ უფრო განმტკიცებას უნდა ემსახურობოდეს და არა პირიქით - გვარის წევრებს შორის განხეთქილებას. აქ ჩვენი პოზიცია ცალსახაა - ჩვენ საგვარეულოს წარმომადგენლებს არ ვყოფთ კატეგორიებად და პრივილეგიებულ ფენებად. ძნელადმეთა საგვარეულოს კავშირის კარები ღიაა ყველა კატეგორიის ძნელადმისათვის.

მკითხველს ვთავაზობთ წყალტუბოს მუნიციპალიტეტის სოფ. საჩხეურის მკვიდრის, ამავე სოფლის საჯარო სკოლის დირექტორის გოჩა ძნელადის ორ ლექსს, რომლებიც მან 2013 წლის 24 აგვისტოს მაჭახელას ხეობაში, სოფ. სინდიეთში ძნელადმეთა საგვარეულო შეკრებას მიუძღვნა*.

ჩხაჲნარის ციხეს

ჩხაჲნარის ციხის კრილობა მეწვის,
საუკუნეებს აშთობს იარა,
შენს ლოდს რამდენი კენჭიც შეერბა,
ყველამ ჩემს გულზე გადაიარა.

რით მანუგეშებ მემლექეთის ცავ,
შენგან სიშორე მხვდა ბედის ხურდად,
დარდის საბანში გახვეულ მამლუქს
ჩხაჲნარის ღელე მახურავს ქუდად.

ვერ იხეირებს არწივი ბარად,
გეზელი მზერა უპყრია მთისკენ,
მეც საჩხეურში დამმარხეთ, მაგრამ
თავი მიქენით ჩხუტუნეთისკენ.

შენი ქვევრების ბაბუსით დამთვრალს,
დამრჩა გრძნობები შეუნახავი,
სათოფურებში ჩამდგარ ცრემლს იწმენდს
უჩინმაჩინი მზეთუნახავი.

იზმორებიან საუკუნენი,
მაგ ქონგურებზე, გვირაბთა ხვრელში,
დღეს ყველა შენი მეციხოვნე ვართ
და „მაჭახელა“ გვიჭირავს ხელში.

სამოთხის კარებს თუ მომიხურავთ
და ვით ცოდვილი ღმერთთან წარვსდგები,
მე საჩხურში მოგვკვდები, მაგრამ
მაჭახელაში მკვდრეთით აღვდგები⁵⁷.

გოჩა ძნელაძე
სოფ. საჩხური

შენთან ღამტოფი

ფიქრების ნისლში ჩაძირულ ხევებს
აგვისტოს დილამ დაუფრთხო ძილი,
და მაჭახელამ ღუღუნით გვამცნო,
რომ არ გამხმარა ფესვი და ძირი.

აქ დარწეულა ჩვენი აკვანი,
ჯიშვურთხეული ასულ-ძეების,
და პირსისხლიან გადამთიელებს
აქ მუსრს ავლებდნენ ძნელაძეები.

ცეზარ ძნელაძე თამადაობს წვეულთ,
ხმაში ფოლადი რად გაურია?
შემოსევია დღეს სინდიეთში,
საიმერეთო, ქართლი, გურია.

აქ გულის სითბო მირონის მაღლით
იღვრება სულში ღმერთის ენაზე,
ყური მიუგდეთ – წარსულს გვიცოცხლებს
ბებერი ლომი – დავით ძნელაძე.

ძმებო, ვინ გაყო ჩვენი ქონება,
რწმენა, მამული და განძეული,
ჩვენ ერთი დედის ორი შვილი ვართ
აქ – მაჭახელა, იქ – საჩხეური.

სახლის კაცებთან სათქმელს რა დაღვეს,
სისხლის ყივილი გვილესავს ენებს,
მაგრამ ქვასავით დუმდება ყველა,
როს სადღეგრძელო ეძღვნება ნენეს.

ამ სიყვარულის ფესვიც და ყლორტიც
ჩვენი ცხოვრების თანამდევია,
და ძმობის აკვანს, დამჟკნარ ხელებით
არწვეს ნენე და ჩვენი დეია.

მე ამ სენს აწი თავს ვერ დავაღწევ,
სამყაროს შენი თვალებით ვხედავ,
მე დაკარგული დავბრუნდი შვილი,
შენთან დამტოვე, ხელს ნუ მკრავ, დედა⁵⁸!

გოჩა ძნელაძე
სოფ. საჩხეური

პაპ მიპოვნია

ვუძღვნი გოჩა ძნელადეს

საგვარეულო ფესვებს დავეძებ
მე სხვა სიმდიდრის არ მდომია.
ჩემს გარჯა-შრომას ფასი დაედო,
სარკმლის ძირშიაც ძმა მიპოვნია.

სიხარულისგან გულაჩუყებულს
ჩხვენარის ციხე გაუღექსია,
უდიდებია იმ აკვნის მადლი,
დედას ძნელიეთს რომ ურწევია.

მორჩა ჭრილობა უკურნებელი,
როცა იხილა გვარის ადგილი.
დედავ, ხელს ნუ ჰკრავ, ის აქ დარჩება,
შენი შვილია, გოჩა ნამდვილი.

დედამ გაუღო გულის კარები,
და დააპურა ტკბილი ქართულით,
შვილი, მაჰახელს დანატრებული
მტრის რისხვისაგან გადაკარგული.

არ დადუმდება მშობის ჰანგები,
ფანდურს გავაწყობ თეთრი სიმებით,
რაც უნდა მოხდეს ამ ქვეყანაზე,
ჩვენ მაინც მუდამ ერთად ვიქნებით.

ასრულდა ჩემი დიდი ხნის ნატვრა
ვიპოვე ჩემი სისხლი და ხორცი,
მაჭახლის მზით გამთბარ ლეჩხუმელს
საგვარეულოს ფესვებს ვუკოცნი⁹⁹.

დავით ძნელაძე

მიყვარს ჩემი მაჭახელა

მიყვარს ჩემი მაჭახელა
მწდარზე მწდარი მდინარე
შიგ კალმახი ორაგული
ჩანჩქერში მობინადრე.

მატკობს მისი სილამაზე
ჭალა, მდელო და მთები
მის კალოებზე მოჩხჩე
ვერცხლის ფერი წყლები.

გვარის ციხეზე ბებერო
ღვაწლი შენი დიდია,
ქრისტეს ნაკურთხი ჯვარი
შენს ჩონგურზე ჰკიდია.

მტერმა ვერ აისრულა
ჩანაფიქრი ვერაგი,
თუმცა გეხვია ურჯულო,
როგორც ჯაჭვის პერანგი.

შემოგვცინის შენი მზე
როგორც ტურფა ასული,
მატიანის ფურცლებში
ცრემლებს იწმენდს წარსული.

მჯერა აგისრულდება
სენი გულისწადილი,
არასდროს გახუნდება
ნენეს წმინდა მანდილი.

ყველას შენი სახელი
აკერია ენაზე,
„მაჭახელას“ აქუხებს
უსტა სალიხ ძნელადე⁶⁰

დავით ძნელაძე 2009 წ.

ძნელაძეების გვარის ჩამოყალიბების მოკლე ისტორია

ძნელაძეთა საგვარეულო ქართული ფეოდალიზმის წიაღში წარმოიშვა. მან ბრძოლისა და შრომის რთული გზა განვლო. გვარი ძნელაძე საკუთარ სახელ „ძნელა“-საგან მომდინარეობს. ჩვენამდე მოღწეულ წყაროებში, ძნელაძე „ტბეთის სულთა მატიანის“ XII-XIII საუკუნეებით დათარიღებულ გუჯარში იხსენიება: „ს(უ)ლისა და ძნ(ე)ლ(ა)სძისა დემეტრეისა შ(ეუ)ნდვენ /დ(დმერთმან“). ამ მეგლხ ზოგიერთი ავტორი მიჭიხიანის ანუ მაჭახლის სულთა მატიანესაც უწოდებდა, რადგანაც იგი ამ ხეობის მცხოვრებთა სულის

მოსახსენებელია. მაჭახელაში ძნელაძეთა დამკვიდრებამ ტოპონომიკაშიც ჰპოვა ასახვა (ძნელიეთი - ძნელქედი).

ოსმალების შემოსევების დროს (XVI ს.) არსებულმა მძიმე ვითარებამ ძნელაძეების მამა-პაპური სამკვიდროდან ასახლება განაპირობა. XVI-XVII საუკუნეში გურიაში გადავიდა ჯაყელების, შალიკაშვილების, მგალობლიშვილების, ინწკირველების და სხვა მრავალი საგვარეულოს წარმომადგენლები გვარის დამლა ფოცხალურ ხანაში შორს იყო წასული. იგივე შეიძლება ითქვას ძნელაძეებზეც, რომლებიც სხვადასხვა კატეგორიას მიეკუთვნებოდნენ. შუა საუკუნეებში არაერთმა ძნელაძემ განიცადა მოტაცების და უცხოეთში გაყიდვის სიმძიმე⁶¹.

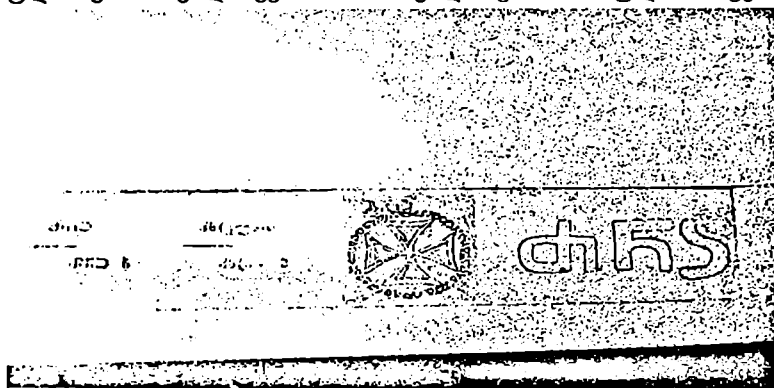
XIX საუკუნეში ძნელაძეთა ზოგიერთი წარმომადგენელი თელსაჩინო წარმატებას აღწევს: პოლკოვნიკი გლაზუნა მამუკას ძე ძნელაძე (გარდაიცვალა 1879 წელს); მის კვალს მიჰყვება დიმიტრი პეტრეს ძე ძნელაძე. ასევე ძნელაძეთა საგვარეულო წარმატებას აღწევს ხელოვნებაში, ლიტერატურულ მოღვაწეობასა და პოეზიაში, რევოლუციურ სარბიელზე თავი გამოიჩინა ბორის დავითის ძე ძნელაძემ. მე-20 საუკუნეში ძნელაძეთა საგვარეულომ სამშობლოს მისცა ეროვნული აკადემიის აკადემიკოსი, ისტორიის დოქტორი, პროფესორ არქეოლოგი მერაბ ძნელაძე, ეთნოგრაფი აკადემიკოსი რ. ძნელაძე, პარტიული მუშაკი ხელვაჩაურის რაიკომის მდივანი ალექსანდრე ძნელაძე, პროკურორი მეხსედ ძნელაძე, სსრ უმაღლესი საბჭოს დეპუტატი ნ. ძნელაძე, მხატვრები კაკო და ნინო ძნელაძეები, ძალოვან სტრუქტურებში სამხედრო მფრინავი პოლკოვნიკი ჯემალ ძნელაძე, მილიციის უფროსი, პოლკოვნიკი გ. ძნელაძე, აგრეთვე სამოქალაქო სექტორებში, პარლამენტარები და სხვა დარგების მოსამსახურეები⁶².

როდის და როგორ ჩამოყალიბდა ძნელაძეების გვარი?

ძნელაძეების გვარ-სახელის ეტილომოგიური ახსნის რამდენიმე ვერსია არსებობს. ი. მაისურაძის აზრით, იგი წარმოიშვა საკუთარი სახელის „ძნელა“-საგან, რომელსაც იგი ძნელად დაბადების აღმნიშვნელად მიიჩნევს. ძველი ქართული ენის

ლექსიკონში, რომელიც გამოცემულია 1973 წელს პროფესორ ილია აბულაძის რედაქციით სიტყვა „მაგარის“ /მაგარისა/ სინონიმებია „მტკიცე“, „ძლიერი“, „შეუცვლელი“, „ძნელოვანი“, „ძმიე“. მსგავსი განმარტებაა სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონშიც. ალბათ, რომელიმე პიროვნებას თავისი ფიზიკური მონაცემების, ან სხვა პირადი თვისებების გამო „მაგარს“, „ძნელას“ უწოდებდნენ, მას „ძნელაი“ შეარქვეს, შემდეგ კი მისი შთამომავლები ძნელაის-ძეები გახდნენ. აღსანიშნავია, რომ მამის სახელს ადრეულ პერიოდში ემატებოდა „ძე“, „შვილი“ დაბოლოება მოგვიანებით გაჩნდა შვილზე გვარები.

ვინ იყო „ძნელაი“, ამაზე რაიმეს თქმა ახლა ძნელია, მაგრამ საბედნიეროდ შემოგვრჩა, ეკლესიებზე წარწერები, საეკლესიო წიგნები, თუ ქართული სამართლის ძეგლები, რომელთა მეოხებითაც შეგვიძლია გარკვეული წარმოდგენა შეგვექნას აღნიშნულ საკითხზე და გვარის ჩამოყალიბების რთულ პროცესზე.

ბოლნისის სიონის ტერიტორიაზე 1936-1937 წლებში ლ. მუსხელიშვილის ხელმძღვანელობით წარმოებული გათხრების დროს სხვა მასალასთან ერთად აღმოჩნდა ეპიგრაფიკული ძეგლები – კარის ბალავარი საამშენებლო წარწერებით და წარწერიანი ქვაჯვრები. ლ. მუსხელიშვილის, გ. ჩუბინაშვილის და ნ. ჩუბინაშვილის თვალსაზრისით ეს წარწერიანი ქვები ამ ტაძრის თანადროულია და წარწერები ეხება მის მშენებლობაში მონაწილე

ფეოდალებს. ბოლნისის სიონის ამ ქართულ წარწერებს ლ. მუსხელიშვილი მიაკუთვნებს მე-5 საუკუნეს. ჩვენთვის საინტერესოა ბოლნისის სიონის ინტერიერში, ჩრდილო ნავის აღმოსავლეთ კედელში აფსიდიდან მესამე სვეტზე ჩადგმული ოთხკუთხა ფილა, რომლის თითქმის მთელ ფართობზე გამოქანდაკებულია პატარა სამკუთხედებისაგან შემდგარ მედალიონში ჩასმული „ბოლნური ჯვარი“, ჯვრის ზემოთ, მარცხენა მხარეს კი მოთავსებულია თავთხელი რელიეფით სამი ასომთავრული გრიფმა, რომელიც ასე იკითხება – ძნე/ლა/ი, იგი შესრულებულია 494 წელს. სავარაუდოა ძნელაი და მისი შვილები ამ დროს ქართლში ცხოვრობდნენ. აჰარა ამ პერიოდში ფარნავაზ მეფის და მის შემდეგაც დიდხანს ქართლის შემადგენლობაში შედიოდა. (სავარაუდოდ მაჭახელაც).

ძნელაისძეთა გვარი მოხსენიებულია ლორეში (დღევანდელი სომხეთის ტერიტორიაზე) მდებარე რამდენიმე ძველი ქართული ეკლესიის წარწერებშიც, ესენი გახლავთ ვანანქის (1022წ.), კურთანის (1020-1030წწ.) და შაჰნაზირის (1035წ.),

აღნიშნული ეკლესიებში არსებული წარწერები, მაგალითად: „ქრისტე შეიწყალე ძნელაი მირიან“, გამოიკვლია და გამოაქვეყნა პროფ. პ. მურადიანმა. პროფ. ვ. სილოგავას აზრით პ. მურადიანის

ეს ნაშრომი, მართალია მთელ რიგ ხარვეზებს და უზუსტობებს შეიცავს, მაგრამ სომეხმა მეცნიერმა ამ ნაშრომის გამოცემით ჩვენთვის მაინც მეტად სასარგებლო საქმე გააკეთა. ლორეს ქართული ეკლესიების შესახებ შესანიშნავი ფილმი გადაიღო გ. კალანდიამ. რომელშიც განსაკუთრებული ყურადღება შაჰნაზირის ეკლესიაში (1035წ.) არსებულ სამხრეთ კარიბჭის მარჯვენა სარკმელქვეშ განთავსებულ ცხრასტრიქონიანი ქართული ასომთავრული წარწერას ეხება, ეს წარწერა ჩვენთვის, ძნელადებისათვის, განსაკუთრებით საყურადღებოა, რადგან სწორედ ამ ქართულ წარწერაში არიან მოხსენებული ეკლესიის აღმშენებლები: ოთხი ძმა ძნელაის ძენი, რომელიც ასე იკითხება:

„ქ. ს(ა)ხ(ე)ლ(ი)თა მ(ა)მ(ი)ს(ა)მთა, ძ(ი)ს(ა)მთა და ს(უ)ლისა წ(მიდის)თა, მ(ეო)ხ(ე)ბ(ი)თა წ(მიდი)სა ღ(მრ)თ(ი)სმშ(ო)ბლ(ისა)მთა, შეწეებითა წ(მიდ)ისა გ(იორგის)მ(თა), თ(ა)ნამდგ(ომო)ბ(ი)თა ნ(ა)თლ(ი)სმცემლის(ა)მთა და ყ(ოველ)თა წ(მიდ)ათა მისთ(ა)მთა, ღირს ეიქნებით ჩ(უ)ენ, გლ(ა)ხ(ა)კნი და უნარჩევენსი ყ(ოველ)თა კ(ა)ცთა – ოთხნი ძმანი ძნელაის ძენი შენებ(ა)დ ამ(ა)ს წ(მიდ)ასა საყდარსა, ღ(ა)სხმ(ა)დ ორ წელ ორთა ბაღაყართა; აბ(ა)ზ(ა)ს მ(ე)ფობ(ა)სა, ღ(ე)მეტრ(ე)ს მღდ(ე)ლთმოძლ(უ)რობ(ა)სა; საღიდებლად ღ(მრთი)სა, ს(ა)ლ(ო)ც(ველ)ად ს(ულთ)ა მშ(ო)ბ(ე)ლთა ჩ(უ)ენთა. ქრონიკონი სმინ (225+780=1035 წ.) იყო“.

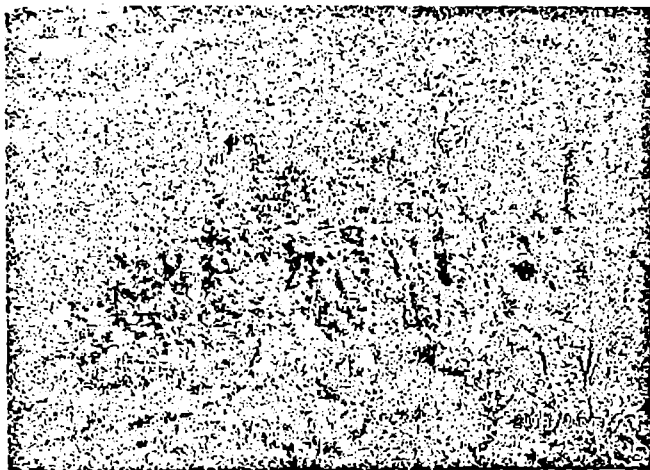
სავარაუდოდ, ეს ოთხი ძმა ძნელაის ძენი, ქართულ სამეფო კარზე დაწინაურებული პირები იყვნენ, რომელთაც ციხე ჰქონდათ ჩაბარებული და მის ტერიტორიაზე ააგეს აღნიშნული ეკლესია⁶. 1876 წლამდე მაჭახლის ხეობაში სოფ. სინდიეთში, სოფ. ქედქედში და სოფ. ქვედაჩხუტუნეთის ანუ ჩხავნარის ციხეს განაგებდა ძნელადეები – სეიდალოღლები, სოფ. ჩიქუნეთის ყულეს მისი მფლობელი თანთო ახმედ აღა ხინკილაძე⁶.

გვარის ციხე

მწელაძის-სეიდაროლის ყულე სოფ.სინდიეთი

ჩხუტუნეთის ანუ ჩხავწარის ციხე

ახმედი (თანთო) ხინკილაძის ციხე სოფ. ჩიქუნეთში.

XIX საუკუნეში, 1877-1978 წწ. რუსეთ-თურქეთის ომამდე გენერალ-ლეიტენანტმა გიორგი ყაზბეგმა და გენერალმა გრიგოლ გურიელმა ტბეთის ტაძარში / რომელიც ამჟამად თურქეთშია / მოიძიეს და თან ჩამოიტანეს „ტბეთის სულთა მატთანე“, რომელიც

გადასცეს ისტორიკოსს დ. ბაქრაძეს, ამ უკანასკნელმა კი გადასცა მარი ბროსეს. სწორედ მარი ბროსეს საშუალებით მოხვდა აღწერილი ძეგლი სანკტ-პეტერბურგის სააზიო მუზეუმში. საქართველოში იგი გამოცემული იქნა თ. ენუქიძის მიერ 1977 წელს. წიგნის მთელი ტექსტი დაყოფილია ქვეტაბულებად, პირველ ტაბულაში შევიდა ძირითადი ფენა და იგი მიეკუთვნება XII-XIII საუკუნეებს. ამ ტაბულაში მოხსენებულია ძნელასძე დემეტრე და მისი მეუღლე – ს/უ/ლ/ი/ს/ა/ძ/მ/ნ/ე/ლ/ა/სძისა დემეტრესასა და მისისა მეუღლისა /ა/სა შეუნდვენ ღ/მერთმან“. ამ ჩანაწერით ძნელაძეები გვხდება ჴევშეთში; ძირითადად მაჭახელას ხეობაში. აღნიშნულ ჩანაწერში გვარი უკვე იწერება – ძნელასძე⁶⁵.

ღვაწლმოსილი მამულიშვილი, ზაქარია ჭიჭინაძე დიდი გულისტკივილით გადმოგვცემს მაჭახლის ხეობის მოსახლეობის უთანასწორო, გმირული ბრძოლის ამბებს ოსმალთა წინააღმდეგ, ამ კუთხის ხალხთა ძალად გამაჰმადიანების შესახებ: “ყველაზე მეტი სისხლი მაჭახლელებს დაუღვრიათ, ამდენი სისხლი არც აჭარელთ, არც ზეგნელთ, არც ლივანელთ და არც სხვებს არ დაუღვრიათ“, და იქვე დასძენს: „მაჭახელაში ძველად საკმარისად გამოჩენილი აზნაურის გვარი იყო ძნელაძეების გვარი, ესენი ცხოვრობდნენ სოფელ ძნელიეთსა და ბაზარეთში, ამათ ებარებათ რამდენიმე სოფლის ხალხი და გამგეობა“⁶⁶.

დღეს ძნელაძეები ცხოვრობენ ქედისა და ხელვაჩაურის რაიონებში, ჩაქვში, ბათუმში.

ძნელაძეების შესახებ რამდენიმე ჩანაწერი შემოგვჩა ბიჭვინთის საკათალიკოსო გლეხების დიდ დავთარში, რომელიც სარგის კაკაბაძემ მოიძია 1909 წელს ქუთაისის გუბერნიის სახელმწიფო ქონებათა და მიწათმოქმედების არქივში და გამოსცა ცალკე წიგნად, რომელიც შემდეგ ი. დოლიძემ შეიტანა ქართული სამართლის ძეგლებში (ტ. V, 1970, გვ. 404), ჩანაწერი შესრულებულია 1621 წელს, მასში ნათქვამია: - მართებს ძნელაძესა და მის შვილსა და გიორგისა და ვაჟობასა სამივეს 12 დორა ღვინო, სამი საკლავი 15 თეთრისა და ერთი ხუთისა, სამი ქათამი,

100 კვერცხი, მისი რიგი პური. მართებს აგლარასა ძნელაძესა 5 დორა ღვინო, 5 სახარჯო ლობიო, 2 საკლავი, ერთი .15 თეთრისა და 1 ხუთისა, 1 ქათამი, მისი რიგი პური. აღნიშნულ ჩანაწერში გვარი ძნელაძე მოხსენიებულია ისე, როგორც დღეს არის⁶⁷.

სოფელ საჩხერაში (ამჟამად წყალტუბოს რაიონი) ცხოვრობენ ძნელაძეები, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ისინი აქ დასახლდნენ XVI საუკუნეში .ან არა უგვიანეს XVII საუკუნის დასაწყისისა, რადგან 1621 წელს უკვე რეგისტრირებულნი არიან აღნიშნულ წიგნში. უნდა ვივარაუდოდ, რომ ამავე პერიოდში დასახლდნენ ძნელაძეები ბურნათში, ჩომეთში, ფარცხანაყანებში, როგორც ჩანს ძნელაძეები შავშეთიდან გურია-იმერეთში გადასახლების მიზეზი იყო აღნიშნულ მხარეში თურქთა თავდასხმები, ამ მხარის დაპყრობა და მოსახლეობისაგან სარწმუნოების შეცვლის მოთხოვნა.

ძნელაძეები ნახსენებია აგრეთვე ქართული სამართლის ძეგლებში (ტ.VI) საქმე შეეხება ერთ-ერთ განჩინებას ქაიხოსრო და ვახტანგ ერისთავებს შორის ყმა-მამულის გაყოფის თაობაზე, რომელიც შედგენილია 1812 წლის 20 მარტს, სადაც აღნიშნულია, რომ სოფ. ნანეიშვილისეული (ამჟამად სოფ. კორნარი ჩოხატაურის რაიონში, რომელიც აერთიანებს სოფლებს - კოხნარს, ბურნათს, წიფნარს, ნაკადულს) ერთმანეთს შორის გაუყვიათ მამული ქაიხოსრო და ვახტანგ ერისთავებს. ქაიხოსროს მამულში სხვა გვარებთან ერთად დარჩენილან ნახისტელეი ძნელაძე და ოზოლი ძნელაძე.

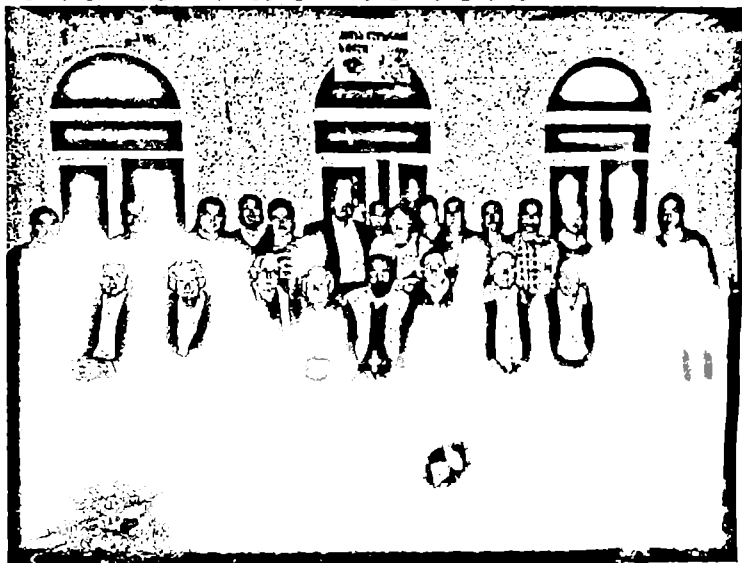
ამრიგად, ჯერ იყო ძნელაი, შემდეგ ძნელას ძე, შემდეგ ძნელასძე, ბოლოს კი, არაუგვიანეს XVII საუკუნის დასაწყისიდან ძნელაძეების გვარი ისე წარმოგვიდგება, როგორც დღეს არის⁶⁸. ძნელაძეები გვხვდებიან სურებში გალიდან გადმოსახლებულები ფოთში, ზუგდიდში, სოფ. ლაშაში, შრომაში, ანასეულში, საჩინოში, რომლებთანაც შესაქმნელია კავშირები.

მაჭახლის თემის სოფ. ზედა ჩხუტუნეთის ქვე სოფელ ძნელიეთში ძნელაძეებს გვქონია საყდარი. გაჰმადიანებამდე ბოლო მღვდელი ყოფილა დავით ძნელაძე⁶⁹.

დავით ძნელაძე

ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის საქმიანობის მოკლე მიმოხილვა

2010 წ. 3 ოქტომბერს დავაფუძნეთ ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირი, ხოლო როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 2010 წლის 19 ოქტომბერს ჩვენს მიერ ოფიციალურად რეესტრში გატარებულ იქნა.

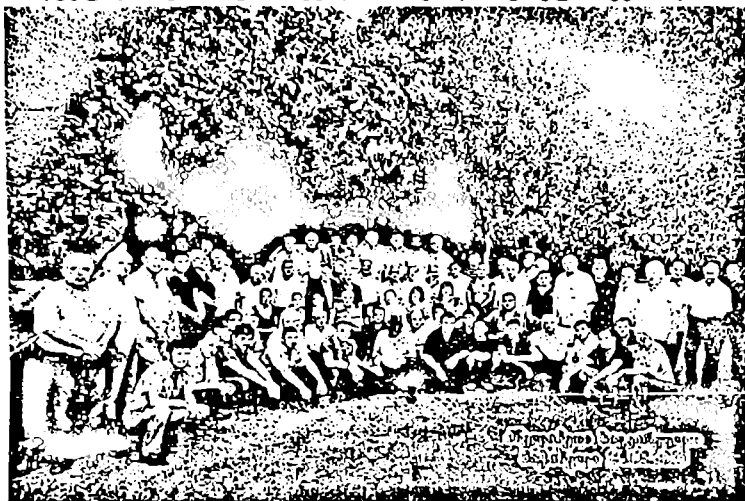

ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის დამფუძნებელთა კრების
მონაწილენი

შექმნილი იქნა თითქმის საქართველოს ყველა კუთხეში ფილიალები, სადაც ძნელაძეთა საგვარეულოს წარმომადგენლები კომპლექსურად, ცხოვრობენ, ინტენსიურად, ძნელაძეთა დასახლებებში: მაჭახელში, კოკოტაურში, ორცვა-კორომხეთში, ფარცხანაყანევში, ლეჩხუმში (წყალტუბოს რაიონი, სოფ. საჩხეური), ბურნათში, ახალშენში და თურქეთის რესპუბლიკის ქ. ბორჩხაში. მოკვლეული იქნა საქართველოს და თურქეთის რესპუბლიკაში

ისტორიული მასალები წიგნის შესაქმნელად, ისტორიული ბეგლები დასურათებულია. ხშირად ვატარებდით საგვარეულო კავშირის კრებებს. ისახებოდა გეგმები კავშირ გარეთ დარჩენილი ძნელაძეების კავშირში გასაერთიანებლად.

დაფუძნებიდან 3 წლის შემდეგ 2014 წლის 24 აგვისტოს მაჭახლის თემის სოფ. სინდიეთში ჩატარდა ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის პირველი ყრილობა, სადაც ძნელაძეთა საგვარეულოს წევრები მოწვეული იქნა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან.

ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის ყრილობის მონაწილენი

ყრილობის დღეს ყრილობის მონაწილეებმა დაათვალიერეს მაჭახლის ხეობის ღირშესანიშნოებები, მათ შორის მაჭახლის ეთნოგრაფიული მუზეუმი.

მაჭახლის ეთნოგრაფიული მუზეუმი

ყრილობაზე გაცნობილი იქნა ძნელადეთა საგვარეულო კავშირის დროშისა და გერბის შექმნის იდეა, რაც მოწონებული იქნა.

მოწვეული იქნა ძნელადეთა საგვარეულო კავშირის ფილიალების სელმძღვანელები გერბის შექმნის შესახებ. თამაზ სიმონის ძე ძნელადემ წამოაყენა წინადადება საგვარეულოს დროშის შექმნის შესახებ. ზურაბ ხუსეინის ძე ძნელადემ წამოაყენა წინადადება დროშის ფერის შერჩევის შესახებ. მერაბ უსუფის ძე ძნელადემ წამოაყენა წინადადება გერბში შეგვეტანა მაჭახელა თოფი და დამბაჩა ისეთ ნაირად ჩაგვეხატა, რომ მას მიეღო ჯვარის გამოსახულობა.

ნოდარ უსუფის ძე ძნელადემ წამოაყენა წინადადება გერბში ჩახატულიყო ჭურები ანუ ქვევრები, რადგანაც უძველეს დროიდან მაჭახლის ხეობაში მისდევდნენ მეღვინეობას და დღესაც მოიპოვება მიწაში ჩამარხული ძალიან დიდი ზომის და ბევრი ქვევრები.

ნაიბე ზურაბის ასულმა ძნელადემ წამოაყენა წინადადება გერბის ირგვლივ ვაზის ლერწი ყოფილიყო შემოწნული. დავით შუქრის ძე ძნელადემ წამოაყენა წინადადება გერბში შესულიყო მაჭახლის კარჩხალის მთა, რომელზეც მაჭახელა თოფი გადაჯვარედინდებოდა.

და მოგვემდა ჯვარის გამოსახულებას, მაჭახლის თემის სოფ. ცხემლარის ქვის თაღიანი ხიდი და მდ. მაჭახელა, რომელიც მოედინება კარჩხალის და არსიანის მთებიდან და უერთდება შავ ზღვას.

სოფ. ბურნათის მკვიდრმა ლევან ძნელაძემ წამოაყენა წინადადება, რომ გერბში შეტანილიყო „ძნელაი“, რომელიც 494 წლით დათარიღებული ბოლნისის სიონის ტაძარის ინტერიეში ამოკვეთილი „ბოლნური ჯვრის“ თავზე, აგრეთვე შახნაზარის ეკლესიაში არსებული წარწერა „ოთხ ძმათა ძნელაისძეთა“ შესახებ, ამასთანავე რეკომენტაცია მოგვცა ყოველივე ზემოთაღნიშნულისათვის დაგვეერთო წმინდა გიორგისა და არწივის გამოსახულება გურულების სიმბოლო შველი. გერბის შექმნისას სრულად იქნა გათვალისწინებული ლევან ძნელაძის რეკომენტაციები, ამის შემდეგ ნინო უსუფის ასულმა ძნელაძემ შექმნა ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის გერბის ესკიზი. ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის წევრებმა გამოიტანეს გადაწყვეტილება ძნელაძეთა საგვარეულო დროშაზე აღბეჭდილიყო გერბი. დაისვა საკითხი დროშის ქსოვილის ფერის შერჩევის შესახებ, უფრო მეტმა მოიწონა თეთრი ფერი, მე კი მსურდა წითელი ფერი, მაგრამ ერთი ხმით წავაგე.

2015 წლის 24 იანვარს ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის ფილიალის ხელმძღვანელების შეკრებაზე, ყველა დამსწრეს დაურიგდა ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის დროშები ზედ გერბის გამოსახულებით.

ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის თავჯდომარე დ. ძნელაძე
2015 წ. 24 იანვარი

მაიძულეს რომ მეპასუხებია მოყვარეს პირში უძახე, მტერს კი პირის უკანო.

ბურნატელი ძნელაძეების ერთმა ნაწილმა ბოლმა ვერ მოიცილეს, რომ ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირი 2010 წლის 3 ოქტომბერს მაჭახლის თემის სოფ. სინდიეთის მცხ. დავით ძნელაძის ინიციატივით შეიქმნა იქ სადაც ძნელაძეთა გვარი წარმოიშვა, მაჭახლის თემის სოფ. ზედა ჩხუტუნეთის ქვე სოფელ ძნელიეთში.

2014 წლის 17 მაისს ქ. თბილისში თემურ ძნელაძის თავჯდომარეობით ცოტათი განსხვავებით ძნელაძეთა ნაცვლად ძნელაძეების წოდებით შექმნეს მეორე კავშირი. ჩემი აზრით სავარაუდოდ, მაგრამ მგონი სინამდვილეს არაა მოკლებული, ეს გამოწვეული იყო ბოლმით, რომ მაჭახლელების ინიციატივით შეიქმნა ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირი. ეს აღარ იკმარეს და 2014 წლის თარიღით (ეს თარიღი არ უნდა იყოს სწორი). გამოცეს ბროშურა, სათაურით „ძნელაძეების გვარის მოკლე ისტორია“. სადაც მითითებულია, თითქოს მე მათ წარუდგინე გერბის სქემა, თითქოს შეასწორეს და დაბეჭდეს, ამ დროს გერბის სქემა იყო დამუშავების პროცესში, ხოლო გერბის შესახებ დაწერილ სტატიაზე არ ჰქონდათ ჩემი ტიტული მითითებული. ე.ი. ლევან ძნელაძე არ ცნობდა რომ, მე ვიყავი ძნელაძეთა საგვარეულო კავშირის თავჯდომარე. ამ წარწერის ზემოთ გამოსახულია ძნელაძეების საგვარეულო კავშირის ე.წ. გერბი და არა ძნელაძეთა.

2014 წელში მიმდინარეობდა საგვარეულოს გერბის შემუშავება, სწორედ ამ დროს ლევან ძნელაძემ წარმოგვიდგინა ზემოთ აღნიშნული გერბის სქემა (რომელიც არის პატარა სქელ ქაღალდზე) ცოტათი სხვაობით ზემოთ აღნიშნულ გერბთან, ჩვენ ნაწილობრივ გავითვალისწინეთ ლ. ძნელაძის წინადადებები გერბის შექმნის შესახებ და მართლაც ზოგიერთი რამ შევასწორეთ მაგ. შახნაზარის კლესია მის წარმოდგენილ გერბის ნიმუშზე რაღაც გორგოლაჰს წააგვდა და არა ეკლესიას. ცხემლარის თალიან ქვის ხიდზე იდგა შველი რომელიც თხას წააგვდა, ჩვენ წიგნში ვიპოვეთ შახნაზარის

ეკლესიის სურათი და ჩავსვით გორგოლაჭის ადგილას, ასევე ადგილი შევუცვალეთ შველს, ხიდიდან გადავიყვანეთ ეკლესიის მახლობლად, მწვანე მდელოზე და სხვა ზემოთ აღნიშნული გერბის სქემა მე არ წარმიდგენია, ეს იქედანაც ჩანს, რომ ამ გერბს აწერია ძნელაძეების საგვარეულო კავშირი და არა ძნელაძეთა.

სირცხვილი იმას ვინც ტყუის და ბოღმა ახჩობს, რომ თვითონ პირველმა ვერ შექმნა ძნელაძეთა თუ ძნელაძეების საგვარეულო კავშირი და ცდილობს იმას, რომ როგორმე დამამტყროს, ზემოთ ხსენებული გერბიდან თუ სქემიდან გამომდინარე.

რა ვქნათ ყანა ხომ სარეველა ბალახის გარეშე არ არსებობს.

ჯერ კიდევ 2012 წელს პროფ. რეზო ძნელაძის მეშვეობით შევტამხდით, რომ ორივენი შევაგროვებდით სხვა კუთხეების მცხოვრები ძნელაძეების და მაჭახლის ხეობის ისტორიას, გავაერთიანებდით ერთობლივად, გამოვუშვებდით წიგნს რეზო ძნელაძის რედაქტორობით, მაგრამ ლევან ძნელაძემ დაგვალაღატა. გამოსცა წიგნი ძნელაძეები ბურნათიდა, ახლა ითხოვა, რომ გამეგზავნა მოკლეული მასალები და ერთობლივ გამოგვეცა წიგნი, რაზედაც უარი ვუთხარი, მან ამის შემდეგ გამოსცა 16 ფურცლიანი წიგნი უფალო შეიწყალე აცხოვნე ძნელაძენი.

ძნელაძეების საყურადღებოდ: მართალია არც დრო გვეყოფა, არც ხარჯები ყველა ძნელაძესთან მივიდეთ ქორწილში, დაბადების დღეზე და ყველას ააშოროს ტირილში, რომ გვარებს შორის კავშირი არ დაიკარგოს, საჭიროა ძნელაძეთა საგვარეულოს ფილიალების ხელმძღვანელების ოჯახის წევრების ყველა ცერემონიებში მივიღოთ მონაწილეობა კავშირის წევრებმა⁷¹.

დ. ძნელაძე

30.08.2016წ.

ძნელაძეების ნათესაური კავშირების შესახებ

ისტორიიდან ჩვენთვის ცნობილია, თურქეთ-ირანის შემოსევების დროს აჭარა-მაჭახლიდან ქრისტიანი ქართველები იხიზნებოდნენ საქართველოს დაუპყრობელ სხვადასხვა კუთხეებში, სახელდობრ ქართლ-კახეთში, იმერეთში, გურიაში და სხვაგან გამაჰმადიანებული. მაჰმადიანი ქართველები კი დღევანდელ თურქეთის რესპუბლიკაში, თურქეთ-რუსეთის ომის დროს 1878–1881 წწ-ში მაჰმადიანი ქართველები 3800 სული ისევ თურქეთში გაიხიზნა დიდი მოაჯირობა უწოდეს.

ჩემს მიერ ძნელაძეთა საგვარეულოს შექმნამ ვალდებული გამხადა დამეძებნა ძნელაძეები როგორც საქართველოში, ასევე თურქეთის რესპუბლიკაში. როგორც ცნობილია ძნელაძეების წარმოშობის ადგილია მაჭახლის თემში. ძნელაძეების ინტენსიური დასახლება: ბურნათში-საჭამიას სერზე, ფარცხანაყანევში, ლეჩხუმში სოფ. საჩხეურში, ქართლ-კახეთში. კახეთში ძნელაძეები გვევლინებიან ძნელაშვილებად. პატარა დასახლებებია აბაშაში. ქედის რაიონის სოფ. კოკოტაურში 1800 წლებში გახიზნულ ძნელაძეების წარმომადგენელ მიხეილს (სალიხ) ძნელაძეს ნათესაური კავშირი არ გაუწყვეტია მაჭახელში მცხოვრებ ისმაილ ძნელაძის ოჯახთან. დღესაც აქვთ ურთიერთობა. ასევე ხელვაჩაურის რაიონის სოფლების: ორცვაში, ახალშენში და ორთაბათუმში მცხოვრებ ძნელაძეებთან. მაჭახლელ და ახალშენელ ძნელაძეებს შორის არ გაწყვეტილა ნათესავური კავშირი, რადგანაც ისინი მაჭახლიდან მოგვიანებით გახიზნულან. ყველა ესენი ქუჩუკ ბაიხტაროღლის იწერებოდნენ გახიზნული თურქეთის ბატონობის დროს. ბურნათელ ძნელაძეებში ბუს ჭამლებს ეძახიან, ლეჩხუმლებს ბუებს, არაა გამორიცხული ლეჩხუმლების ზედმეტი სახელი ბუს ჭამლები იყოს და მაჭახლიდან ერთდა იმავე დროს იყვნენ გახიზნული. მათ ახლო ნათესაური კავშირი ჰქონდეთ, ასევე მცირე დასახლება აბაშის რაიონის პირველ მაისის საბჭოს სოფ. გაუმწყრაღში მათ, აგერ ახლა გაიგეს რომ ბურნათლების განაყოფი არიან, ქართლ-

კახეთის მწელაშვილები ერთდა იგივე უნდა იყვნენ, რადგანაც კახეთის ზოგიერთ რაიონში მწელაშვილებში მწელაძეებად გვევლინებიან. ქ. ქუთაისის სახ. მუზეუმში დირექტორის მოადგილემ მ. კეზევაძემ მითხრა, რომ ფარცხანაყანევის და ლეჩხუმის მწელაძეები ერთდა იგივე არიან, მაქვს მონაცემებიო. ვერ იქნა დადგენილი, როდის და ვისი შტოა გაგრის და ზუგდიდის მწელაძეები.

ახლა მე მინდა შევეხო თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრებ მწელაძეებს, რომლებიც გვევლინებიან სხვადასხვა გვარებით, ქუჩუკბაიახტაროღლები, სედალოღლები-სეიდინ, უსტა ხასანოღლები, აქილ, ზოლუ, მწელაძეების უმრავლესობა ცხოვრობენ: ლედიკში, ქერემითხანაში, ორდუში, უნიაში, ანკარაში, ადაბაზარში, ბორჩხაში, ფერშებეში, სამსონში, სტამბოლში და სხვაგან. ჩემი აზრით თურქეთში გახიზნული არიან 1828-1829, 1853-1854 წწ-ში და დიდ მოაჯირობის დროს 1877-1878წ. და 1914 წელს კერძოდ რუსეთ-თურქეთის ომის დროს.

ახლა მე მინდა შევეხო მაჭახელში მცხოვრებ წინაპრებს საიდანაც დავიწყე ჩვენი გვარის გენიალოგიის შესწავლა. 1700-იან წლებში სოფ. ზედა ჩხუტუნეთის ქვესოფელ მწელიეთში ცხოვრობდნენ მძებნი: დაჭირი, მემედი, უსტა სალიხად წოდებული სალიხი, სავარაუდოთ მათ კიდევ ყავდათ მძებნი უსეინი ან ხუსეინი, რომელთა შთამომავლობა ცხოვრობენ ქედის რაიონის სოფ. კოკოტაურში და ორცვა-კორომხეთში. ესენი ყველა თურქეთის ბატონობის დროს ტიტულის წოდებიდან იყო გამომდინარე მათი გვარი ქუჩუკბაიახტაროღლი ქუჩკი კაცის სახელი იყო ბაიხტარი თათრული სიტყვაა და ნიშნავს გამგებელს.

თურქეთის რესპუბლიკის ქ. სამსონში ცხოვრობს ომერ კოკოტი, მან თურქეთის რესპუბლიკაში მეგზურობა და დიდი დახმარება გამიწია ის ოთხი წელია დაეძებს მის ქართულ გვარს და ნათესავებს, მან ბოლოს სტამბოლის არქივში ნახა მასალები, რომ მისი წარმოშობის ადგილია ზედა მაჭახელი, სავარაუდოდ მისი გვარი უნდა იყოს გვიანიძე-ხოხოტოღლი.

2017 წლის 13 მარტს გადმომცა არქივიდან ამოღებული მასალები არაბულ ენაზე, არაბულად ნაწერი და ამიხსნა, რომ ჩემი წინაპარი დაპირ ქუჩუკბაიხტაროღლი გარდაიცვალა 1863 წელს, ხოლო ქერემით ხანაში მოპოვებულ გენიალოგიაში სალიხ ქუჩუკბაიხტაროღლი გარდაიცვალა 1851 წელს. ზემოთ აღნიშნული და გამომდინარე ესენი არიან ძმები, მიცდივართ იმ დასკვნამდე ეს სალიხი არის უსტა სალიხი, მაჭახელა კაჟიანი თოფის გამომგონებელი⁷.

დ. ძნელაძე

ბეირფასო მკითხველო!

ჩვენ არა გვაქვს პრეტენზია იმისა, რომ წიგნი უნაკლო და ყოველგვარი ხარვეზებისაგან დაზღვეული იქნება, ამიტომაც მზად ვართ სიამოვნებით მივიღოთ ყველა საქმიანი შენიშვნა და წინადადება, რომლებიც შემდგომში წიგნში არსებული მასალების დახვეწაში, გადამუშავებასა და არსებულ უზუსტობათა აღმოფხვრაში დაგვეხმარება.

მისამართი მაჭახლის თემი სოფ. სინდიეთი

ტელეფონი: 555 51 90 36

დ. ძნელაძე

გენიალოგიის მასალები უკმარისობის გამო ჩვენი გენიალოგია არაა სრული, ამიტომაც მზად ვართ სიამოვნებით მივიღოთ ყველა სამართლიანი შენიშვნების სახით შესწორებული წინადადებები, რომელიც შემდეგ წიგნში აისახება სრულყოფილად.

გმადლობთ უზუსტობის აღმოფხვრის დახმარებისთვის

ავტორი დავით ძნელაძე

ტელეფონი: 555 51 90 36

მადლობა

ორი წიგნის მასალების შეგროვებაში მხაეში თანადგომისათვის, რომლებმაც დიდი წვლილი შეიტანეს ძნელადეთა საგვარეულო კაცშირის საქმიანობაში, საგვარეულოს სახელით დიდ მადლობას ვუხდით მათ:

1. ზურაბ (დავით) ძნელაძეს
2. რევაზ ძნელაძეს აკადემიკოსი
3. გოჩა ძნელაძეს საჩხერულა
4. თამაზ (ნუკრი) ძნელაძეს
5. ახმედ ძნელაძეს
6. ნონა ძნელაძეს
7. ლევან (ძნელაძე) ქაჯაია
8. გელა ძნელაძეს
9. ლევან ძნელაძეს
10. ჯემალ ძნელაძეს
11. ნოდარ ძნელაძეს
12. მერაბ ძნელაძეს
13. ვასილ ძნელაძეს
14. შოთა ძნელაძეს

.....

სხვა გვარის წარმომადგენლებს

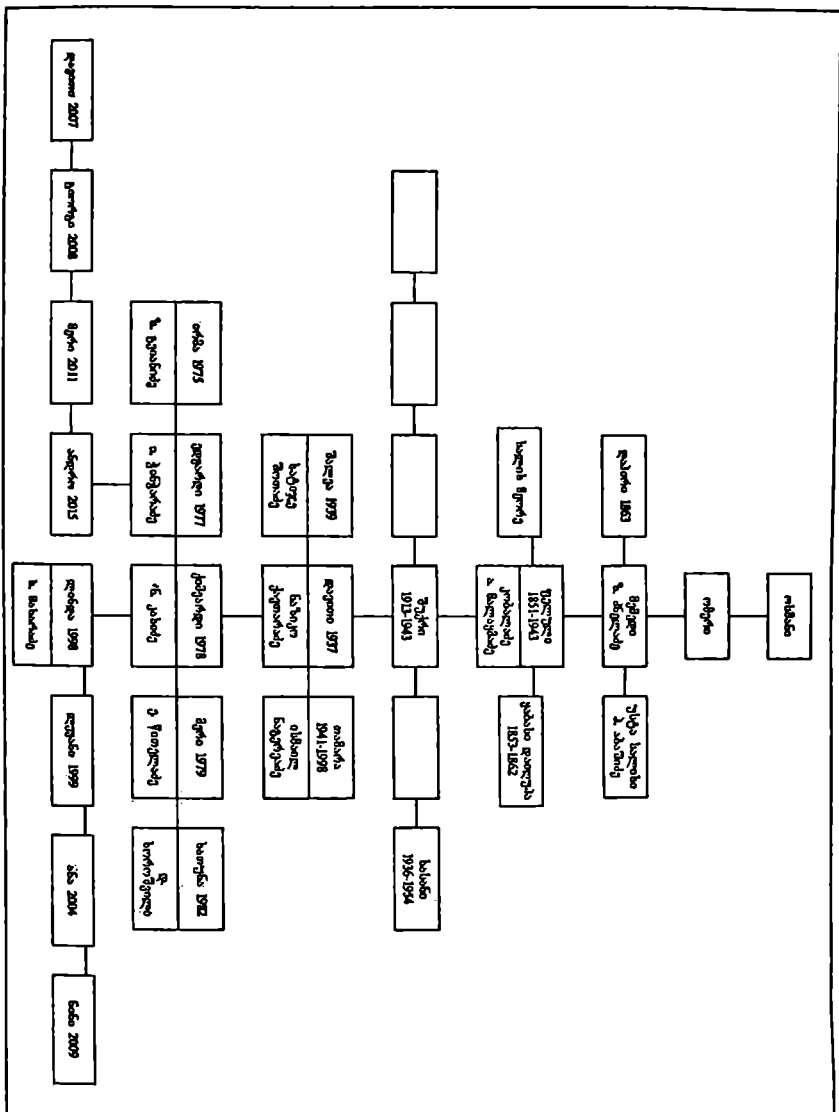
15. ირაკლი დიდმანიძეს
16. შოთა ავჯიშვილს
17. რომანი კახიძეს

.....

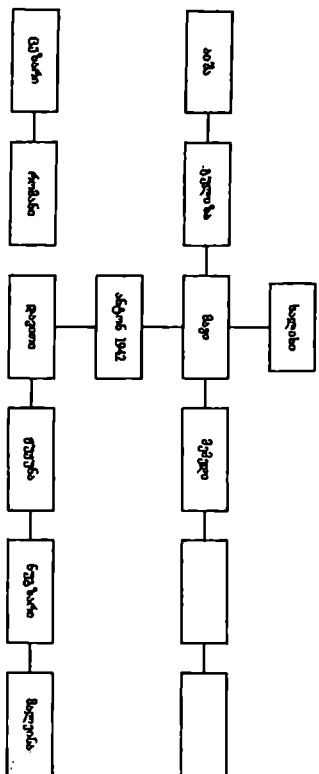
თურქეთის რესპუბლიკის მცხოვრებლებს

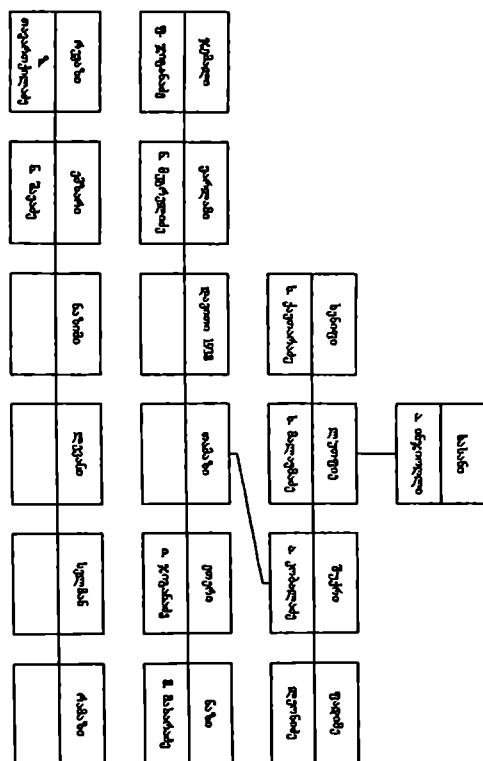
18. ომერ კოკოტს
19. მუსტაფა სოფ. კარაჯს გამგებელს მუხტარი
20. სერვეთ (მალაყმადე) გულბინ

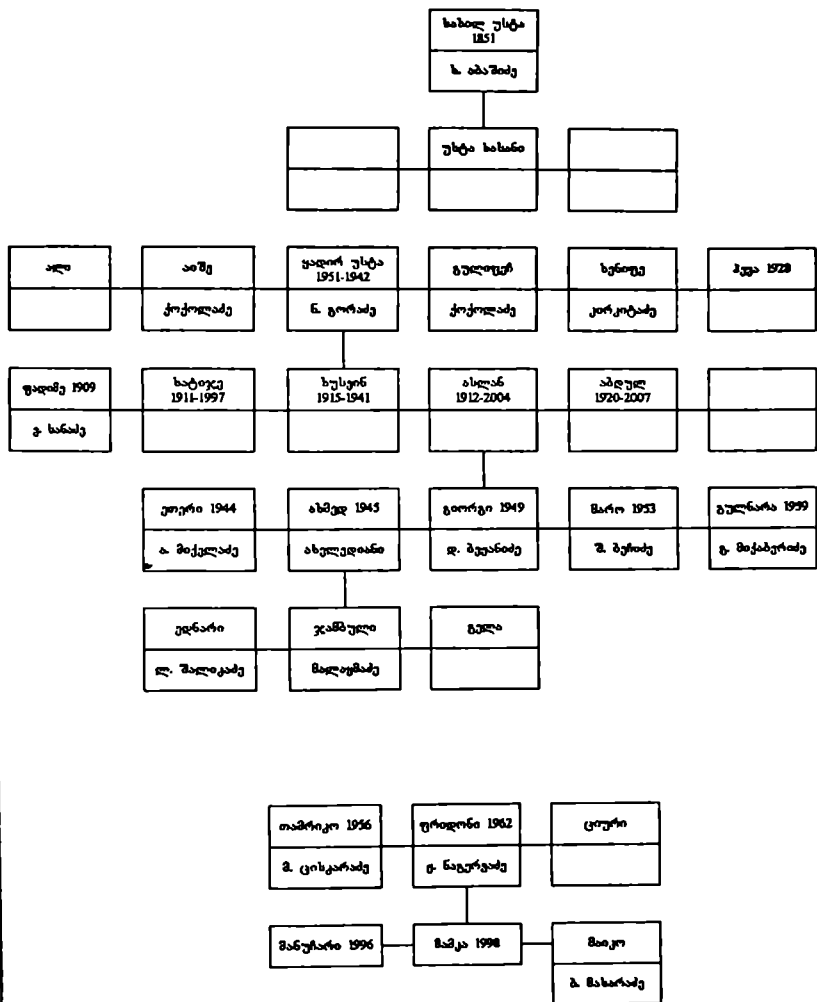
დ. ძნელაძე

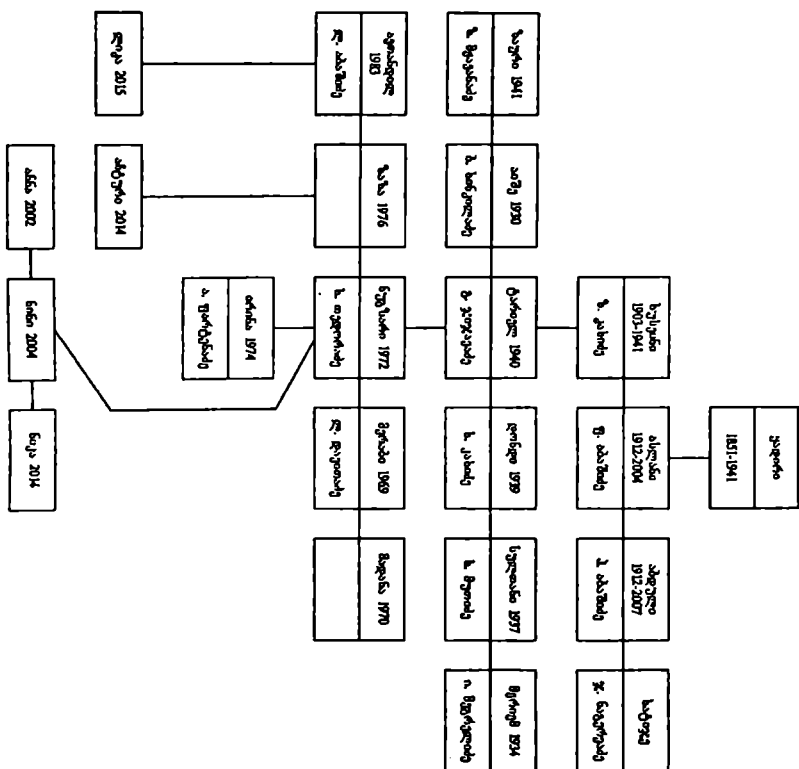

მედიუმის მუონური უტო

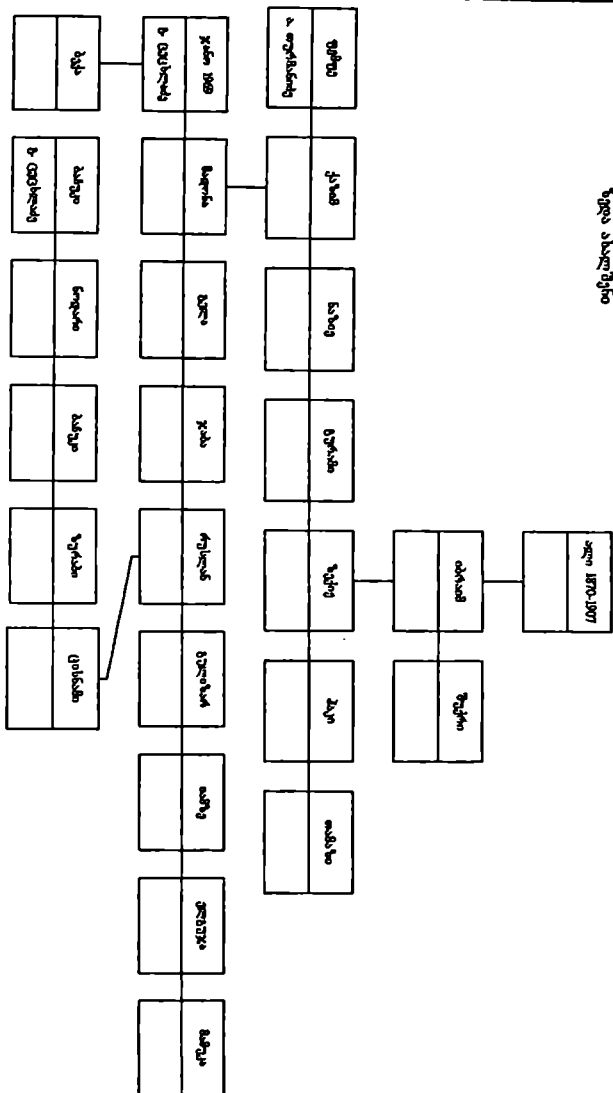

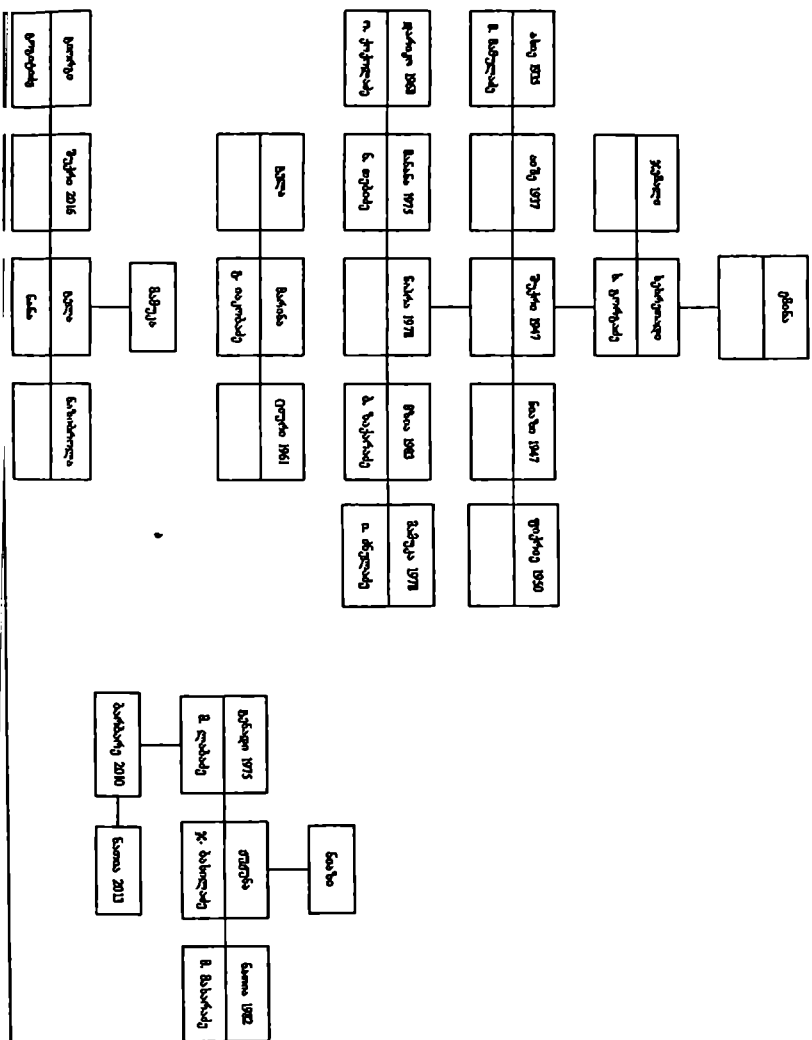

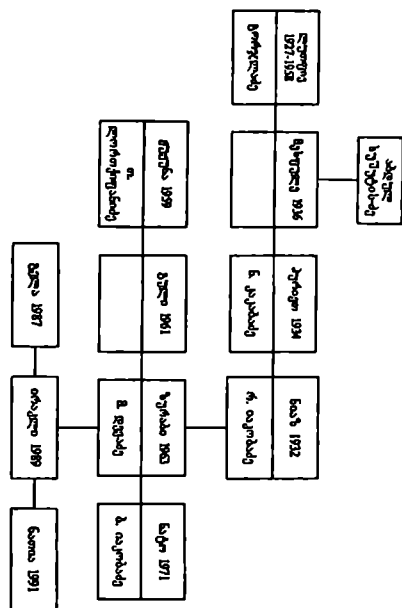

საგარეო ურთიერთობების

დაბადებულიან მორე შტო

შტო

რამსონ
1866-1941
მამულაძე

საფრ	მორე	საფრ	მორე	საფრ	მორე
მ. ანდრე	მ. ცაქი	მ. ცაქი	მ. მელაძე	მ. ანდრე	მ. მელაძე

აბდო 1915	რამსონ 1926-1987	მ. ანდრე
მ. ბილაძე		

საფრ 1965	საფრ 1967	მ. ანდრე
მ. მანაძე	მ. ბილაძე	მ. ანდრე

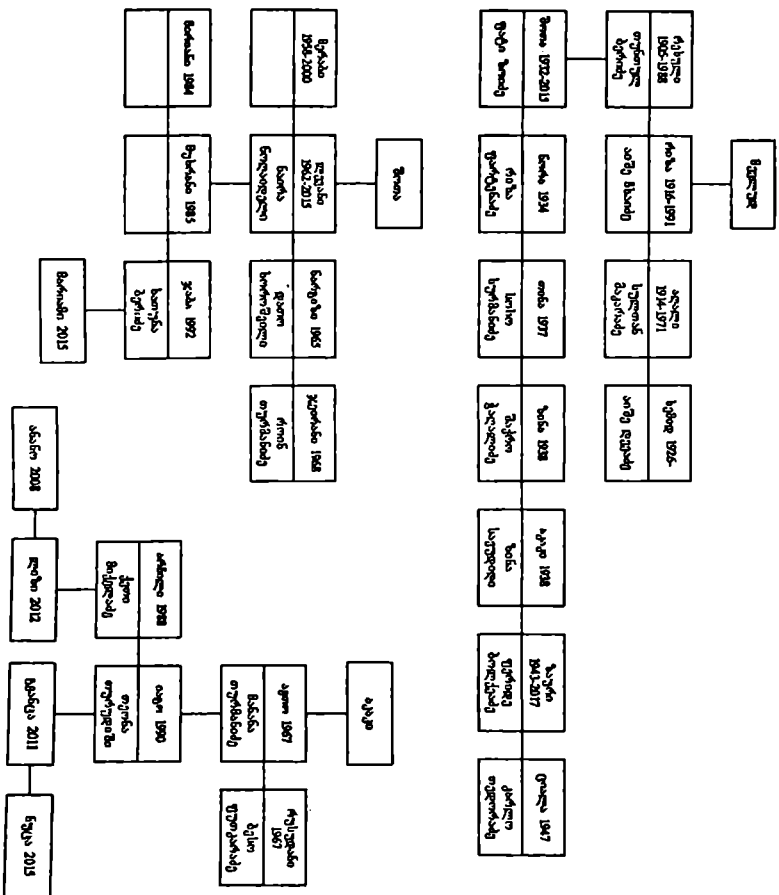
მ. ანდრე 1995	მ. ანდრე 2000	მ. ანდრე 2005
---------------	---------------	---------------

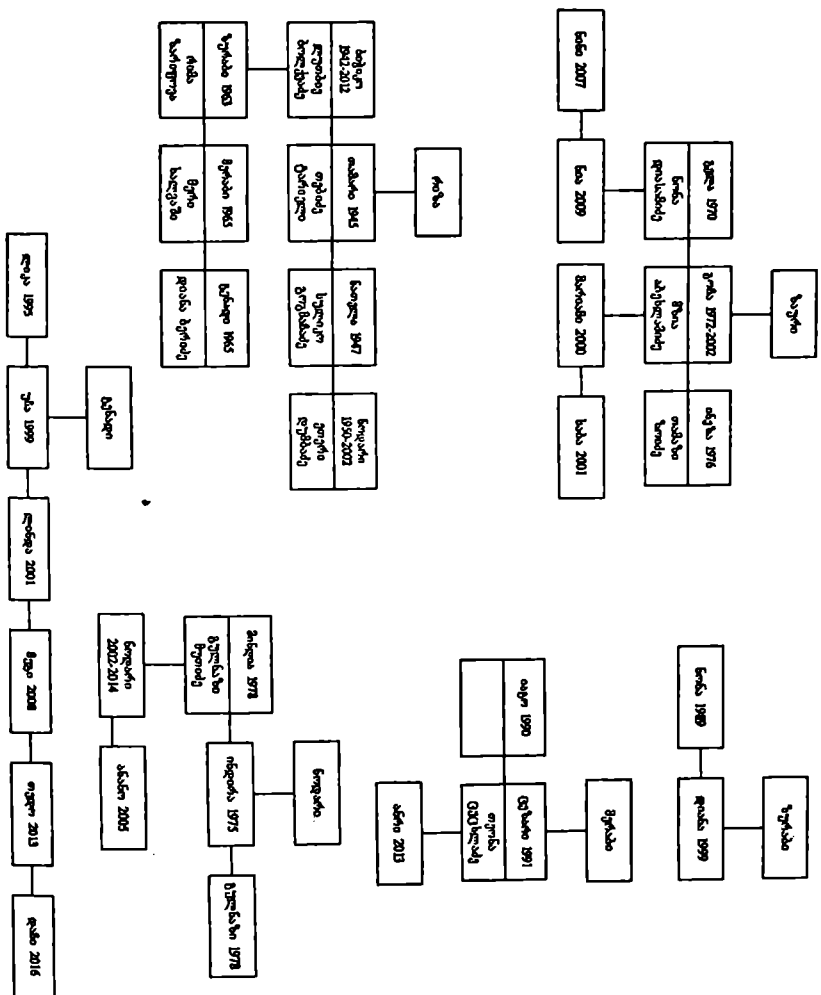
მ. ანდრე 1979	მ. ანდრე 1980	მ. ანდრე 1984
მ. ბილაძე	მ. ბილაძე	

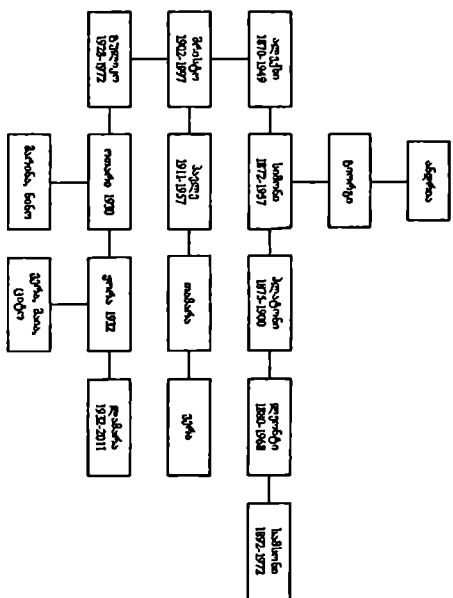
დაბადებულიან მორე შტო

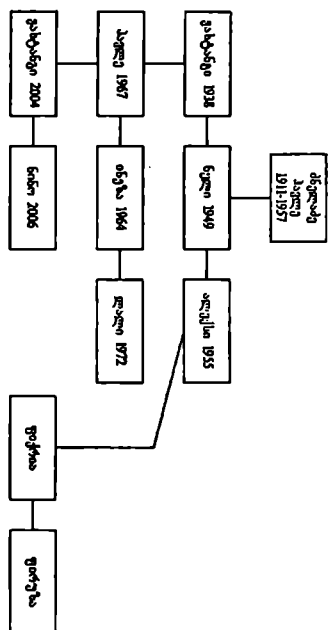
შტო

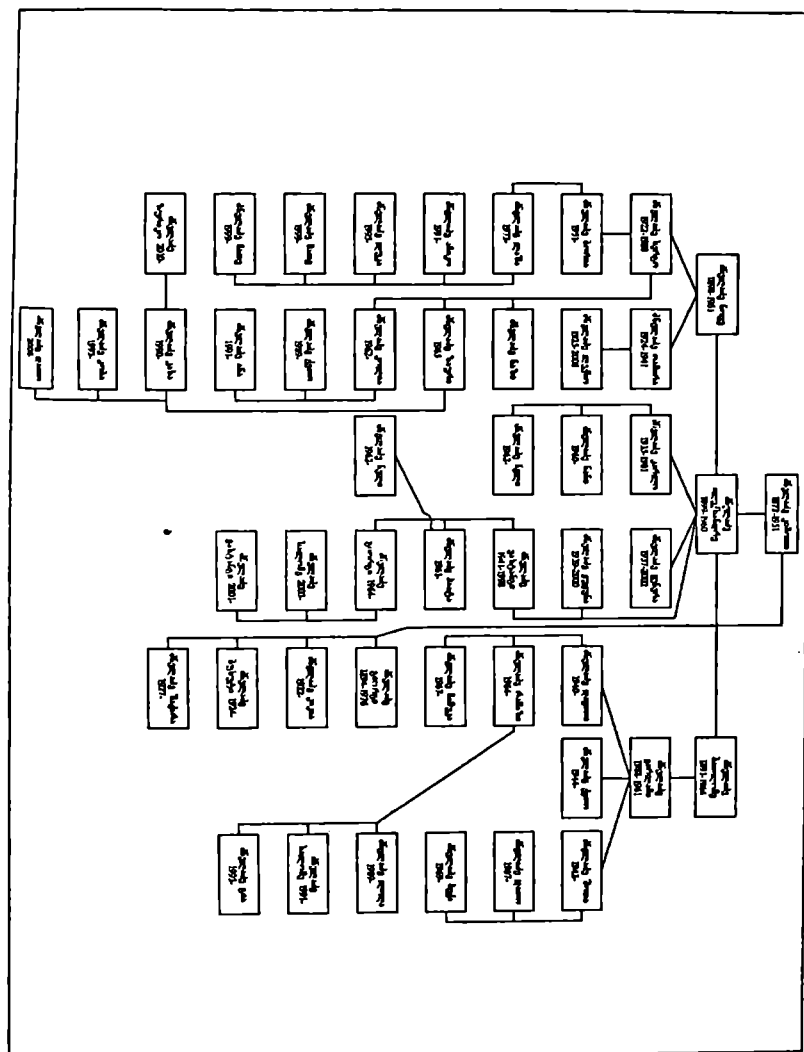
მამულაძე

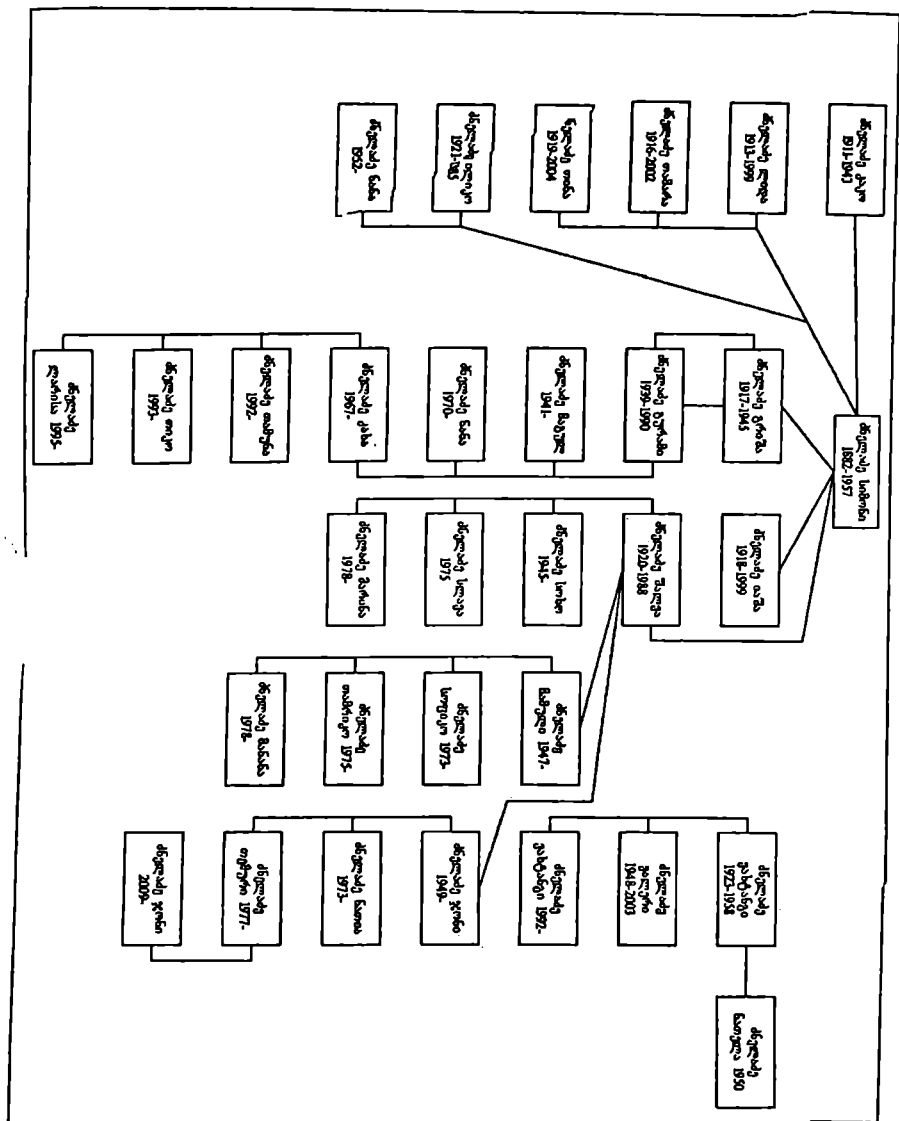

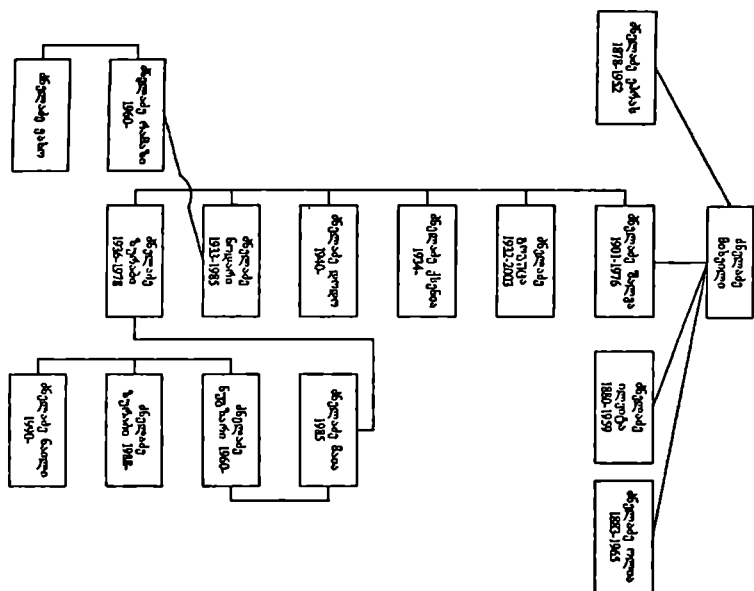

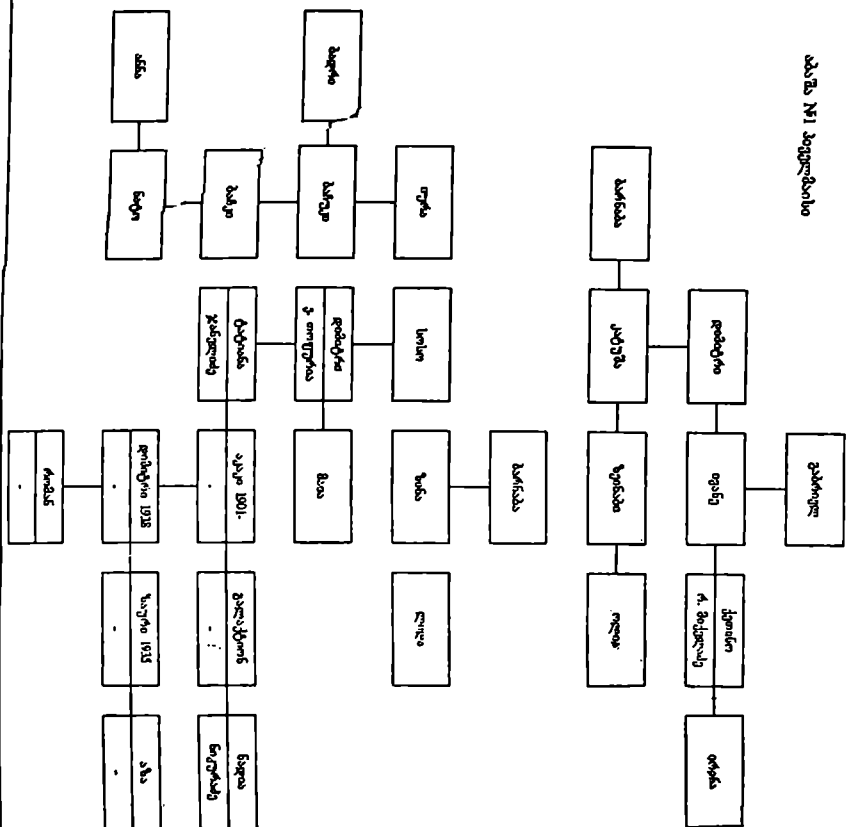

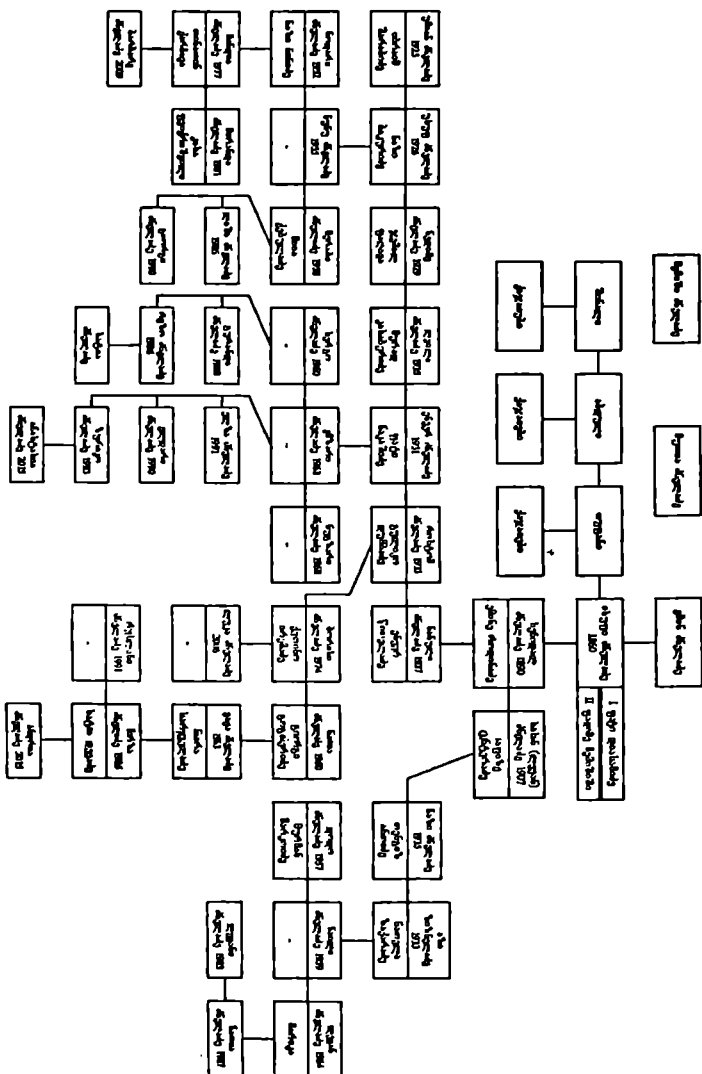

შპს №1 პიველმაიხი

Կըլըվանդոյրն հետեան տիւննաւոյնը զնընդունին Կարգիւնըն Տիւննաւըն

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ო. ქავთარაძის ნაამბობიდან ჩანაწერი
2. დ. ძნელაძის ჩანაწერი
3. რ. სურმანიძე „თავად აზნაურობა და მათი ოჯახები 1912 წ. ბათუმის ოლქში.
4. დ. ძნელაძის ჩანაწერი
5. ზ. ჭიჭინაძე, „ქართველთა გამაჰმადიანება გვ 73
6. ი. სიხარულიძე „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონომიკა ნაწ. I გვ. 27-28 ბათუმი 1958 წ.
7. დ. ძნელაძე.
8. შ. ვარშანიძე „ნარკვევები შუა საუკუნის აჭარის ისტორიიდან“
9. ა. ნიკოლაიშვილი „მაჭახელა“
10. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები
11. რ. ბერიძის წაამბობი. ჩანაწერი დ. ძნელაძის
12. ლ. სანაძიძე „უქარქაშო ხმლები“ ტ. 1 გვ. 47-49.
13. ქართლის ცხოვრება ტ. 1 გვ. 276.
14. ი. სიხარულიძე „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონომიკა“ წიგ. 1 გვ. 36, 40, 68 . ბათუმი 1958 წ.
15. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები
16. ო. ქავთარაძის ნაამბობიდან ჩანაწერი
17. ი. სიხარულიძე სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონომიკა წიგ. 2 გვ. 5.
18. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები
19. ლეონტი მორველი „ცხოვრება ქართლთა მეფეთა“
20. ი. ჯავახიშვილი „ქართველი ერის მოკლე ისტორია უძველეს დროიდან პირველ საუკუნემდე“ 1913 წ.
21. შ. ვარშანიძე „ნარკვევები შუა საუკუნის აჭარის ისტორიიდან“
22. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები
23. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები
24. А. Лисовски „Чорохский край,,
25. დ. წერეთელი „ჩანაწერები მაჭახელაზე“

26. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები
27. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები
28. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები
29. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები
30. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები
31. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები
32. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები
33. დ. მამფორია აკარის მხარეთმცოდნეობის მეცნიერ მუშაკის
ჩანაწერები „მდ. მაჭახლის ხეობის ისტორიის მოკლე
მიმოხილვა“.
34. შ.ა. აბაშიძის ჩანაწერები მაჭახელაზე:
35. ჟურნალი მაჭახელა №3-4.
36. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
37. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
38. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
39. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
40. ზ. ჭიჭინაძე „ ქართვეთა გამაჰმადიანობა გვ. 73
41. ზ. ჭიჭინაძე „ ქართვეთა გამაჰმადიანობა გვ. 73
42. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
43. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
44. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
45. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
46. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
47. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
48. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
49. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
50. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
51. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
52. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
53. ზურაბ გორგილაძე ჩაუმქრალი სანთლები (ოჰოი ნანა).
54. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.

55. ივანე ჯავახიშვილი. გაზეთი „გვარი და ტრადიცია“ №3 მარტი 2014წ.
56. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
57. გ. ძნელაძე ჩხავნარის ციხე.
58. გ. ძნელაძე შენთან დამტოვე.
59. დ. ძნელაძე ძმა მიპოვნია.
60. დ. ძნელაძე მიყვარს ჩემი მაჭახელა.
61. ი. სიხარულიძე გაზეთი საბჭოთა აჭარა №218 (16-37).
62. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
63. თემურ და ლევან ძნელაძეები ჟურნალი ჭოროხი №320 გვ. 16-18 2014წ.
64. ი. სიხარულიძე სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონომიკა ნაწ. 1.
65. ი. სიხარულიძე სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონომიკა ნაწ. 1 გვ. 74.
66. ზ. ჭიჭინაძე „ქართველთა გამაჰმადიანება“.
67. ი. დოლიძე ქართული სამართლის ძეგლები ტ-III გვ. 404.
68. თემურ და ლევან ძნელაძეები ჟურნალი ჭოროხი №320 გვ. 16-18 2014წ.
69. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
70. ძნელაძეების გვარის ჩამოყალიბების მოკლე ისტორია.
71. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.
72. დ. ძნელაძეს ჩანაწერები.